

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БУРТОВИЙ МИХАЙЛО ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 343.122:343.132

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ПОТЕРПІЛОГО ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ НА
СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М. О. Буртовий**

Науковий керівник: **Шумейко Дмитро Олександрович**, доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2022

АНОТАЦІЯ

Буртовий М.О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у розв’язанні комплексу теоретичних та практичних проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. У підсумку, сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення процесуальних прав потерпілого та їх реалізацію на стадії досудового розслідування, а також прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування.

Висвітлено стан наукового розроблення проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. Встановлено, що увага вчених здебільшого зосереджувалася на вивченні окремих аспектів процесуального статусу потерпілого, отриманні, перевірці та оцінці показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні, правовому регулюванню відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням тощо. Питання процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування не були висвітленими на дисертаційному й монографічному рівнях.

Розглянуто наукові підходи щодо визначення поняття «потерпілий у кримінальному процесі» та особливості його наділення відповідним правовим статусом. З урахуванням виявлених неточностей та конкуренції норм Кримінального процесуального кодексу України та підзаконних нормативних актів, наголошено на необхідності удосконалення положень кримінального

процесуального законодавства, які стосуються зміцнення правового статусу потерпілого, у тому числі підвищення рівня захисту їх процесуальних прав та законних інтересів.

При аналізі процесуальних прав потерпілого, автором звернуто увагу, що з прийняттям чинного КПК України права потерпілого вдосконалено та розширено. Проте, законодавство та практика його застосування в частині збирання доказів і право на їх подання є дещо недосконалими, що створює для потерпілого невиправдані обмеження. Відтак, автор демонструє власне бачення означених проблем та пропонує шляхи їх можливого вирішення.

Проведено ретроспективний аналіз положень законодавчих актів України, міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини, національного кримінального й кримінального процесуального законодавства й нормативно-правових актів процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування. Встановлено, що система правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування представлена Конституцією України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й іншими законами України.

Акцентовано увагу, що головним аспектом державної політики України у сфері реалізації процесуальних прав та законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування являється удосконалення нормативно-правової бази, зокрема дотримання норм чинного міжнародного законодавства.

Визначено систему правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. Запропоновано внести зміни до окремих статей чинного КПК України, зокрема до ч. 3 ст. 99 КПК та зобов'язати потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надавати суду оригінал або копію документа.

При дослідженні реалізації процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, наголошено, що такі дії, які проводяться або мають проводитися за участю потерпілого, потребують

удосконалення законодавчої регламентації з метою забезпечення ефективної реалізації потерпілим своїх прав та інтересів на стадії досудового розслідування. Зазначено, що статтею 225 КПК не врегульовано, які саме процесуальні рішення повинен прийняти слідчий суддя за результатами розгляду клопотання про допит потерпілого. Проаналізувавши рішення судової практики, вдалось з'ясувати випадки, коли слідчі судді своєю ухвалою повертали клопотання про допит потерпілого. Звернуто увагу на Постанову Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р. у справі № 346/7477/13, в якій колегія суддів вказала, що власник квартири не має права надавати дозвіл на огляд тієї частини помешкання, яку винаймає орендар.

Визначено поняття, види шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням, а також розкрито форми її відшкодування; зміст реалізації права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні та особливості його закріплення у вітчизняному законодавстві та нормах міжнародного права. Автором зосереджено акцент на дослідженні окремих проблем реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої останньому внаслідок кримінального правопорушення, яка компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Окрему увагу приділено повноваженням прокурора під час здійснення ним прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого. Зокрема, оцінено сучасний стан наукової розробки права потерпілого на відкриття матеріалів іншій стороні. Проаналізовано сучасну нормативну модель відкриття матеріалів іншій стороні та охарактеризовано окремі проблемні питання, що виникають у правозастосуванні. Досліджені існуючі сьогодні законодавчі ініціативи щодо покращення механізмів забезпечення права потерпілого на відкриття матеріалів іншій стороні. Розглянуто судову практику Верховного Суду щодо відкриття доказів іншій стороні за ст. 290 КПК України.

Логічною частиною роботи, що в цілому з іншими забезпечує повноту дослідження обраної теми, є аналіз судового контролю за дотриманням

процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, який здійснюється за трьома процесуальними формами: ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (30%); надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (36%); розгляд скарг потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора (31%).

Ключові слова: потерпілий, процесуальний статус, процесуальні права потерпілого, правові гарантії, прокурор, прокурорський нагляд, кримінальне провадження, кримінальний процес, досудове розслідування, реалізація процесуальних прав потерпілого, слідчий суддя.

ANNOTATION

Burtovyi M. O. Procedural rights of the victim and implementation of these rights at the stage of pre-trial investigation. – *On the rights of the manuscript.*

Dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Legal Sciences on the specialty 12.00.09 – criminal process and criminology; forensic examination; investigative activity (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2022.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific task, which consists in solving a complex of theoretical and practical problems of implementing the procedural rights of the victim at the stage of pre-trial investigation. As a result, a number of conclusions, proposals and recommendations aimed at improving the procedural rights of the victim and their implementation at the stage of pre-trial investigation, as well as prosecutorial supervision and judicial control over the observance of the procedural rights and legitimate interests of the victim at the stage of pre-trial investigation, were formulated.

The state of scientific development of problems of implementation of procedural rights of the victim at the stage of pre-trial investigation is highlighted. It was established that the attention of scientists was mostly focused on the study of certain aspects of the victim's procedural status, receiving, checking and evaluating the victim's testimony as a source of evidence in criminal proceedings, legal regulation of compensation for damage caused by a criminal offense, etc. The issues of procedural rights of the victim and their implementation at the stage of pre-trial investigation were not covered at the dissertation and monographic levels.

Scientific approaches to the definition of the concept of "victim in a criminal trial" and the peculiarities of granting him the appropriate legal status are considered. Taking into account the identified inaccuracies and competing norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine and secondary regulatory acts, the need to improve the provisions of the criminal procedural legislation, which relate to strengthening the

legal status of the victim, including increasing the level of protection of their procedural rights and legitimate interests, is emphasized.

When analyzing the procedural rights of the victim, the author drew attention to the fact that with the adoption of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the rights of the victim have been improved and expanded. However, the legislation and the practice of its application in terms of gathering evidence and the right to submit it are somewhat imperfect, which creates unjustified restrictions for the victim. Therefore, the author demonstrates his own vision of the specified problems and offers ways of their possible solution.

A retrospective analysis of the provisions of legislative acts of Ukraine, international legal acts, decisions of the European Court of Human Rights, national criminal and criminal procedural legislation and normative legal acts of the victim's procedural rights and their implementation at the stage of pre-trial investigation was carried out. It has been established that the system of legal regulation of the procedural rights of the victim and their implementation at the stage of pre-trial investigation is represented by the Constitution of Ukraine, international treaties, the binding consent of which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws of Ukraine.

Attention was drawn to the fact that the main aspect of Ukraine's state policy in the sphere of the implementation of procedural rights and legal interests of the victim at the stage of pre-trial investigation is the improvement of the legal framework, in particular compliance with the norms of current international legislation.

A system of legal guarantees for the implementation of the victim's procedural rights at the stage of pre-trial investigation has been defined. It is proposed to make changes to certain articles of the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, in particular to Part 3 of Art. 99 of the Criminal Procedure Code and to oblige the victim, the representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, to provide the court with the original or a copy of the document.

When investigating the implementation of the victim's procedural rights during individual investigative (search) actions, it was emphasized that such actions, which

are carried out or should be carried out with the participation of the victim, require the improvement of legislative regulations in order to ensure the effective realization by the victim of his rights and interests at the stage of pre-trial investigation. It is noted that Article 225 of the Criminal Procedure Code does not regulate which procedural decisions the investigating judge should make based on the results of consideration of the request for questioning of the victim. After analyzing the decisions of the judicial practice, it was possible to find out the cases when the investigating judges returned the request for the interrogation of the victim by their decision. Attention was drawn to the Ruling of the Supreme Court dated October 31, 2019 in case No. 346/7477/13, in which the panel of judges indicated that the apartment owner does not have the right to grant permission to inspect the part of the apartment rented by the tenant.

The concept and types of damage caused to the victim of a criminal offense are defined, as well as the forms of its compensation are disclosed; the content of the implementation of the victim's right to compensation (compensation) for damage in criminal proceedings and the peculiarities of its consolidation in domestic legislation and norms of international law. The author focuses on the study of individual problems of the implementation of the victim's procedural right to compensation for damage caused to the latter as a result of a criminal offense, which is compensated to him at the expense of the State Budget of Ukraine in the cases and in the manner prescribed by law.

Particular attention is paid to the powers of the prosecutor during his prosecutorial supervision over the observance of the procedural rights of the victim. In particular, the current state of scientific development of the victim's right to disclose materials to another party is evaluated. The modern normative model of opening materials to another party is analyzed and certain problematic issues arising in law enforcement are characterized. The legislative initiatives existing today to improve mechanisms for ensuring the victim's right to disclose materials to another party have been studied. Considered the judicial practice of the Supreme Court

regarding the disclosure of evidence to the other party under Art. 290 of the CPC of Ukraine.

The logical part of the work, which as a whole, together with others, ensures the completeness of the study of the chosen topic, is the analysis of judicial control over the observance of the procedural rights and legitimate interests of the victim, which is carried out according to three procedural forms: making a decision on the application of measures to ensure criminal proceedings (30%); granting permission to carry out separate investigative (search) and covert investigative (search) actions (36%); consideration of complaints of the victim, his or her representative or legal representative, representative of the legal entity in respect of which proceedings are being carried out on the decision, actions or inaction of the investigator, inquirer or prosecutor (31%).

Keywords: victim, procedural status, procedural rights of the victim, legal guarantees, prosecutor, prosecutor's supervision, criminal proceedings, criminal process, pre-trial investigation, realization of procedural rights of the victim, investigating judge.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Буртовий М. О. Проблеми своєчасного визнання особи потерпілою від злочину як гарантія дотримання її прав і законних інтересів у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. № 153, 2008. С. 161-163.

2. Буртовий М. О. Актуальні проблеми захисту прав і законних інтересів потерпілого в аспекті вдосконалення чинного Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. № 154, 2008. С. 162-165.

3. Буртовий М. О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 54 том 2. С. 127-131.

4. Буртовий М. О. Реалізація права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 6. Том 2. С. 134-139.

5. Буртовий М. Прокурорський нагляд у забезпеченні права потерпілого на доступ до правосуддя у кримінальному провадженні. *KELM*. 2022. № 3. С. 124-129 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Буртовий М. О. Підстави для визнання та своєчасне визнання особи потерпілою від злочину в кримінальному процесі. *Сучасна юридична наукова думка*. Частина II : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (9 грудня 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 6-9.

7. Буртовий М.О. Судовий контроль за дотриманням конституційних прав і свобод потерпілого на досудових стадіях кримінального процесу. *Засади*

кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : [Текст] : матеріали наук.-практ. конференції (Київ, 03 квітня 2009 р.). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. К.: : Атіка, 2009. С. 518-523.

8. Буртовий М. О. Проблема відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету України. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід* [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 210-213.

9. Буртовий М. О. Процесуальні гарантії прав потерпілого на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 564-568.

10. Буртовий М. О. Роль прокурора у забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 230-233.

11. Буртовий М. О. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на відкриття матеріалів іншої сторони. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Chicago, USA (April 20-22, 2022), 2022. Pp. 404-410.(ISBN 978-1-73981-126-6).

12. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого на стадії досудового розслідування: деякі питання. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada (April 28-30, 2022), 2022. Pp. 697-706. (ISBN 978-1-4879-3794-2).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	23
1.1. Стан наукових досліджень проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.....	23
1.2. Процесуальні права потерпілого в кримінальному провадженні.....	37
1.3. Зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування	68
Висновки до розділу 1.....	88
РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	91
2.1. Правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.....	91
2.2. Реалізація процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	107
2.3. Реалізація процесуального права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди в кримінальному провадженні.....	120
Висновки до розділу 2.....	134
РОЗДІЛ 3. ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД І СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ.....	136
3.1. Прокурорський нагляд за дотриманням процесуальних прав потерпілого.....	136

3.2. Судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого.....	171
Висновки до розділу 3.....	203
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	209
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ	Верховна Рада України
ВС	Верховний Суд
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КЗПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КК	Кримінальний кодекс України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
КПК 1960 р.	Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 р.
КСУ	Конституційний Суд України
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ПВС	Пленум Верховного Суду
СРД	слідчі (розшукові) дії
США	Сполучені Штати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України задекларовано завдання кримінального провадження, яке полягає в захисті особи, суспільства й держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2), що кореспондується з положеннями ст. 3 Конституції України. Реалізація цього завдання неможлива без створення дієвого кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілих. Численні зміни й доповнення, внесені до КПК України останніми роками, зокрема в період воєнного стану, засвідчують незавершеність функціонування цієї сфери діяльності органів кримінальної юстиції та їх посадових осіб (55 % опитаних підтверджують необхідність законодавчого вдосконалення процесуального статусу потерпілого).

Теоретичні та правові засади забезпечення процесуальних прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування на доктринальному рівні осмислено в працях учених різних періодів, а саме: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. І. Галагана, Ю. М. Грошевого, Ю. О. Гурджі, А. Я. Дубинського, О. М. Джужі, О. В. Капліної, М. В. Корнієнка, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, Д. М. Мірковця, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, І. В. Рогатюка, Д. Б. Сергєєвої, А. О. Сольонової, О. Ю. Татарова, О. В. Таран, В. М. Тертишника, З. М. Топорецької, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, О. Ю. Хабло, М. С. Цуцкірідзе, Ю. М. Чорноус, В. І. Шакуна, О. Г. Шило, Д. О. Шумейка, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін.

Внесок науковців у розроблення зазначеної проблематики, безумовно, є вагомим, проте їхні дослідження об'єктивно обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства та правозастосовної практики. В умовах спротиву збройній агресії важливе значення мають створення оптимальних процесуальних механізмів захисту прав потерпілих, формування сучасної методології та опанування її практикою за посиленої уваги питанням

відшкодування заподіяної шкоди, участі в проведенні слідчих (розшукових) дій, прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, що надасть можливість сформулювати науково обґрунтовані положення та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінального судочинства. Окреслені обставини й зумовили обрання такої теми дисертації, визначили об'єкт і предмет дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); Річної національної програми під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік (Указ Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021); Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942). Тематика дослідження пов'язана зі Стратегією розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р), і Планом заходів з її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 вересня 2019 року № 693-р). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454) і Пріоритетним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради від 26 грудня 2017 року, протокол № 28).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ 30 листопада 2007 року (протокол № 1), уточнено 25 травня 2021 року (протокол № 11) і зареєстровано Координаційним бюро НАПрН України (№ 659, 2007 рік).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є визначення теоретичних, правових й організаційних засад реалізації процесуальних прав

потерпілого на стадії досудового розслідування на підставі аналізу законодавства й підзаконних нормативно-правових актів, наукових та історіографічних джерел, узагальнень практики органів кримінальної юстиції в Україні й зарубіжного досвіду.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- схарактеризувати стан наукових досліджень проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування;
- висвітлити зміст процесуальних прав потерпілого в кримінальному провадженні з огляду на міжнародно-правові стандарти захисту прав людини;
- виокремити та порівняти зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування;
- визначити правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування;
- встановити особливості реалізації процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій;
- запропонувати оптимальні способи реалізації потерпілим права на відшкодування шкоди в кримінальному провадженні;
- з'ясувати специфіку прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого;
- окреслити межі дискреційних повноважень слідчого судді під час здійснення судового контролю за дотриманням процесуальних прав потерпілого;
- розробити рекомендації, спрямовані на вдосконалення норм КПК України, що регулюють процесуальні права потерпілого та їх реалізацію на стадії досудового розслідування.

Об'єкт дослідження – кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і розвиваються за участю потерпілого на стадії досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Предмет дослідження – процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, серед яких: *історико-правовий*, що надав можливість розглянути стан наукових досліджень проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування (підрозділ 1.1); *діалектичний* – дав змогу проаналізувати всі питання в динаміці, виявити їх взаємозв'язок і взаємозумовленість та сприяв вивченню об'єкта дослідження (розділи 2, 3); *системно-структурний* – використаний для з'ясування правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування (розділ 2), зокрема засобами прокурорського нагляду й судового контролю (підрозділи 3.1, 3.2); *порівняльно-правовий* – застосований для зіставлення поглядів учених, а також норм кримінального процесуального законодавства України й інших держав у межах предмета дослідження (розділи 1–3); *формально-логічний* – для дослідження змісту правових гарантій дотримання процесуальних прав потерпілого (розділи 2, 3); *статистичний* – забезпечив опрацювання узагальнених даних статистичної звітності (розділи 1–3); *моделювання* – сприяв розробленню та впровадженню в практику алгоритмів (програм) дій потерпілого, слідчого (дізнавача), прокурора, слідчого судді (розділи 2, 3); *соціологічний* (анкетування, інтерв'ювання, опитування) – надав можливість оцінити погляди практичних працівників, з'ясувати ефективність застосування окремих правових й організаційних заходів (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали Офісу Генерального прокурора, МВС і Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та Верховного Суду; результати вивчення та узагальнення 125 кримінальних проваджень; зведені дані опитування 350 респондентів, зокрема 95 слідчих і 60 дізнавачів Національної поліції України, 80 прокурорів різних рівнів, 75 слідчих суддів, 40 адвокатів в

Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській областях та м. Києві. Крім того, використано багаторічний досвід роботи автора в правоохоронній системі.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним з перших у національній юридичній науці досліджень процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування, у якому на підставі опрацювання положень кримінального процесу, аналізу нормативно-правової бази та правозастосовної практики сформульовано висновки й пропозиції концептуального спрямування, що дають змогу виконати комплекс завдань теоретико-прикладного характеру, зокрема:

вперше:

- визначено правові гарантії реалізації потерпілим процесуальних прав на стадії досудового розслідування в змагальному кримінальному провадженні, що охоплюють правові можливості для попередження та недопущення порушень (обмежень) його процесуальних прав з боку сторін обвинувачення і захисту, а також інших учасників кримінального судочинства; процедури припинення порушень процесуальних прав, їх відновлення та відшкодування завданої шкоди в порядку, передбаченому законом;

- висвітлено кримінальні процесуальні повноваження прокурора стосовно нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, а саме: своєчасною реєстрацією заяви про кримінальне правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР; належною участю потерпілого в слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях; своєчасним розглядом клопотань і скарг, а також ознайомленням із матеріалами досудового розслідування (з наданням потерпілому, його представнику чи законному представнику копій відповідних рішень, а також реєстру матеріалів досудового розслідування); законністю дій і рішень слідчого (дізнавача), зокрема про зупинення та закриття кримінального провадження (з їх можливим скасуванням та задоволенням вимог про відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування);

– уточнено порядок здійснення судового контролю за дотриманням процесуальних прав потерпілого в контексті законодавчого запровадження спрощеного порядку досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень й особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану;

удосконалено:

– визначення потерпілого як учасника кримінального провадження, якому кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди, приниження честі, гідності й авторитету;

– аргументацію стосовно запровадження в Україні спеціального державного фонду, який сприяв би відновленню майнового та/або немайнового становища потерпілого за рахунок держави;

– підхід до тлумачення права потерпілого, його представника чи законного представника брати участь у розгляді слідчим суддею клопотань слідчого або прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

– обґрунтування доцільності законодавчого закріплення права представника та законного представника потерпілого ознайомлюватися з відкритими матеріалами кримінального провадження (з унесенням змін і доповнень до ч. 7 ст. 290 КПК України);

– наукове визначення підстав пред'явлення прокурором цивільного позову в інтересах вразливого потерпілого щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації;

дістало подальший розвиток:

– періодизація історичного розвитку процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування в Україні з метою створення наукового підґрунтя для подальшого вдосконалення цього кримінального процесуального інституту;

– аргументація стосовно надання потерпілому можливості висловлювати власну думку з приводу застосування до особи запобіжних заходів, а в разі

вирішення питання про арешт майна підозрюваного – на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (з уточненням положень абз. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України);

– теоретичне бачення воєнної репарації як способу відшкодування шкоди потерпілому, завданої внаслідок збройної агресії, із запровадженням в Україні інституту реституції, що передбачає відновлення майнових прав потерпілого в обсязі, аналогічному порушенню права;

– наукове бачення кримінальних процесуальних функцій прокурора та слідчого судді щодо забезпечення реалізації процесуальних прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування;

– положення про судовий розгляд скарг потерпілого на рішення, дії чи бездіяльність органу досудового розслідування.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції впроваджено й можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – під час внесення змін і доповнень до КПК України в частині реалізації процесуальних прав потерпілого (лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 13 липня 2022 року);

– *правозастосовній сфері* – як рекомендації для вдосконалення процесуальної діяльності органів досудового розслідування (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 17 травня 2022 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, проведення всіх видів занять з дисципліни «Кримінальний процес України» в частині реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 січня 2022 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження проведено автором особисто з урахуванням сучасних доктринальних розробок і досягнень

науки кримінального процесу. Сформульовані в дисертації положення та висновки обґрунтовано здобувачем самостійно.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри кримінального процесу та міжкафедральному семінарі, а також оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і засіданнях круглих столів, а саме: «Сучасна юридична наукова думка» (м. Тернопіль, 9 грудня 2008 року); «Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності» (м. Київ, 3 квітня 2009 року); «Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18 лютого 2022 року); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (м. Хмельницький, 25 лютого 2022 року); «Проблеми сучасної поліцейстики» (м. Харків, 20 квітня 2022 року); «Modern directions of scientific research development» (Chicago, USA, April 20–22, 2022); «Innovations and prospects of world science» (Vancouver, Canada, April 28–30, 2022).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено в 12 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у збірниках, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному науковому виданні, сім тез – у збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій і круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація містить анотацію, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що мають вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел (178 найменувань на 22 сторінках) і шість додатків (на 29 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 260 сторінок, із них обсяг основного тексту – 195 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

1.1. Стан наукових досліджень проблем реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування

Розгляд сутності будь-якого юридичного явища, в першу чергу, необхідно розпочинати із ґрунтового аналізу доктринальних напрацювань, які тою чи іншою мірою стосуються проблеми, що досліджується. Зокрема, проблематика процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування була предметом дослідження багатьох представників юридичної науки. Відповідно, серед учених не припиняється вестися дискусія щодо особливостей захисту прав потерпілого під час досудового розслідування, показань потерпілого, як джерела доказів у кримінальному процесі, реалізації прав потерпілого на стадії досудового розслідування та ін. Після прийняття чинного КПК України проблемні питання захисту процесуальних прав потерпілих у кримінальному провадженні комплексно не досліджувались, що обумовлює його актуальність та вимагає додаткового вивчення. Історичний шлях державотворення нашої країни завжди супроводжувався своїм специфічним правовим розвитком.

Так, важливу роль в умовах розбудови правової держави відіграє проблема забезпечення прав та законних інтересів особи у кримінальному процесі, зокрема реалізація процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, здійснення прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування. Особа, яка постраждала від злочину, безумовно, потребує реальної допомоги, дійового сприяння в захисті її прав, у тому числі й засобами державного впливу.

Поряд з цим, розглядаючи наукові джерела, слід сказати, що завдяки дослідженням таких науковців, як Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, В. П. Бож'єва, В. Г. Буткевича, М. І. Гошовського, Ю. М. Грошевого, С. В. Давиденка, Т. М. Добровольської, О. П. Кучинської, О. М. Ларіна, П. А. Лупинської, О. Г. Мазалова, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, Т. І. Присяжнюк, В. М. Савицького, М. С. Строговича, І. А. Тітко та інших, значною мірою приділялася увага щодо визначення процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні.

Власне праці вказаних вчених щодо процесуальних прав потерпілого заклали фундамент цього вчення, однак багато важливих питань потребують подальшої наукової розробки, аналізу розвитку законодавства, пов'язаного із процесуальними правами потерпілого та їх реалізацією на стадії досудового розслідування.

Відтак, завдання нашого підрозділу полягає у проведенні комплексного аналізу стану наукових досліджень проблем процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування.

Так, М. В. Гузела у дисертації «Відшкодування заподіяної злочинном шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України» (1999 р.) дослідив питання захисту порушених злочином майнових та інших прав потерпілих, зокрема, відшкодування завданої злочином шкоди потерпілому з власної ініціативи суду в кримінальному процесі України. Автор значну увагу приділив аналізу правової природи та процесуальних підстав відшкодування завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному процесі. Відтак М. В. Гузелою сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства і судової практики по відшкодуванню завданої злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному процесі України [35].

Не менш цікавою є робота Л. І. Шаповалової «Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу» (2001 р.). Так, у своїй роботі авторка з'ясувала сутність, правову природу шкоди, заподіяної злочином, виявила можливість участі юридичної

особи в кримінальному процесі в статусі потерпілого, визначила форми та засоби відшкодування шкоди потерпілому. На підставі цього дослідниця сформулювала поняття особи, яка постраждала від злочину, зокрема розкрила її правовий статус та обґрунтувала необхідність закріплення правового статусу «постраждалий», визначила поведінку потерпілої від злочину особи як елемент предмета доказування та її вплив на відшкодування заподіяної шкоди [169].

Заслуговує на увагу і дисертація С. В. Давиденко «Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування» (2007 р.). Зокрема, вона є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, присвяченим проблемам процесуального становища потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування на різних стадіях кримінального провадження. У роботі досліджуються теоретичні та практичні проблеми правового положення потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування в досудових стадіях провадження, при розгляді та вирішенні справ у суді першої інстанції, а також при перегляді судових рішень. Авторкою наведено авторське нормативне визначення процесуальних механізмів, які забезпечують доступ потерпілого до правосуддя та його право на судовий захист. Сформульовано положення щодо необхідності надання потерпілому права вибору власної позиції по справах приватно-публічного та публічного обвинувачення, обґрунтованість якої обов'язково має знайти відображення в обвинувальному висновку, вирoku (ухвалі) суду [38].

Т. І. Панасюк у роботі «Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України» (2009 р.), в історико-правовому аспекті висвітлено порядок участі свідків та потерпілих у кримінальному судочинстві; здійснено аналіз відповідності чинного кримінально-процесуального законодавства України у сфері захисту свідків та потерпілих міжнародно-правовим нормам. Авторкою вперше запропоновано ввести соціальний захист свідків та потерпілих, до яких застосовуються заходи забезпечення безпеки, які у сукупності складають інститут захисту свідків та потерпілих. На підставі аналізу наукової літератури, чинного в Україні законодавства та законодавства інших країн у роботі розкрито

особливості вживання термінів «захист» та «безпека», здійснено їх розмежування. Також досліджено інститут забезпечення безпеки свідків та потерпілих у кримінальному процесі України, сформульовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року та Кримінально-процесуального кодексу України [97].

С. І. Остапенко в дисертації «Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином» (2010 р.) здійснив комплексне дослідження теоретичних положень встановлення правових гарантій права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином, чинного кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування в частині захисту майнових прав потерпілого, а в результаті розв'язання теоретичних проблем, що не розроблені чи недостатньо висвітлені, формулювання науково обґрунтованих практичних, методичних рекомендацій для правозастосовчої практики у сфері кримінально-процесуального гарантування права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином. Разом з тим, автором визначено поняття, види шкоди, завданої злочином, а також форми її відшкодування; зміст права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином та особливості його закріплення у міжнародних нормах і нормах вітчизняного законодавства; поняття і види кримінально-процесуальних гарантій прав особи та систему гарантій права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином. Значну увагу приділено дослідженню окремих проблем кримінально процесуального забезпечення права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином. Внесено науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України з досліджуваних питань [94].

Цікавою, на наше переконання, є робота А. В. Лапкіна «Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України» (2011 р.). Зокрема, автором досліджено правові та організаційні основи діяльності прокурора із

забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України [71]. У роботі вперше обґрунтовано необхідність розглядати діяльність прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в межах механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному процесі як сукупності засобів, які на відповідній організаційно-правовій основі застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою реалізації, охорони та захисту прав та законних інтересів потерпілих; визначено діяльність прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого як самостійний міжфункціональний напрямок роботи органів прокуратури України, спрямований на реалізацію, охорону та захист визнаних Конституцією України, Законами України, а також загальновизнаними нормами міжнародного права прав та законних інтересів потерпілих; встановлено її об'єкт, предмет, завдання та принципи; - сформульовано предмет діяльності прокурора із забезпечення кожного з прав потерпілого, розроблено її методику тощо [71].

Слушною видається позиція Є. В. Діденко, який у своїй праці «Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі» (20213 р.) зазначає, що необхідно змінити порядок встановлення сторонам кримінального провадження строку на ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ та пропонує ч. 10 ст. 290 КПК викласти в такій редакції: «Сторонам кримінального провадження, потерпілому надається від одного до тридцяти днів для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі виникнення спору щодо строку наданого для ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів...» [43; 77].

Д. О. Пилипенком в дисертаційному дослідженні «Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України» (2014 р.)

розглянуто загальну характеристику потерпілого як суб'єкта реалізації функції обвинувачення. Висвітлено генезу правового статусу потерпілого як суб'єкта обвинувачення. Досліджено процесуальний статус потерпілого в системі суб'єктів реалізації функції обвинувачення. Визначено поняття та досліджено сутність реалізованої потерпілим обвинувальної функції. Також автором детально розглянуто особливості реалізації потерпілим функції обвинувачення в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення. Досліджено припинення реалізації потерпілим функції обвинувачення у зв'язку із примиренням з підозрюваним чи обвинуваченим. Приділено увагу детальному розгляду реалізації потерпілим функції обвинувачення в разі відмови прокурора від підтримання обвинувачення або зміни обвинувачення тощо [100].

Варто приділити увагу і дисертації М. І. Теплової «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» (2015 р.). Так, у роботі з'ясовано сутність процесуального становища потерпілого, розкрито зміст міжнародних стандартів захисту прав потерпілого, надано визначення понять «потерпілий-фізична особа» та «потерпілий-юридична особа». Крім того, авторкою надано визначення міжнародних стандартів захисту прав потерпілого, під якими пропонується розуміти закріплену в джерелах міжнародного права систему норм і принципів, що на основі загальновизнаних уявлень про права особи встановлює права потерпілого та умови їх обмеження, механізми і гарантії реалізації таких прав, що з урахуванням особливостей порядку правового регулювання мають бути втілені й конкретизовані в національних правових системах. Досліджено процесуальні права потерпілого, виявлено недоліки їх правової регламентації та запропоновано шляхи їх усунення. М. І. Тепловою визначено систему гарантій захисту прав та законних інтересів потерпілого під час укладення угоди про примирення, до якої слід віднести наступні: обов'язок слідчого, прокурора проінформувати потерпілого щодо права на укладення угоди про примирення, механізм його реалізації та наслідки укладення такої угоди; забезпечення контролю за процедурою та умовами укладення угоди; можливість брати участь у провадженні через свого

представника; забезпечення здійснення примирення за допомогою незалежного посередника; забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням та вчинення дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди [155].

Досить цікавим є дисертаційне дослідження О. П. Острійчук «Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні» (2016 р.). Зокрема, у своїй праці автор обґрунтував позицію щодо можливості прийняття окремих процесуальних рішень лише на основі показань учасників кримінального провадження, у тому числі й потерпілого, за умови їх достатності та взаємозв'язку для прийняття такого рішення; запропонував зміни в КПК України щодо можливості обґрунтування судом судового рішення на основі показань свідків і потерпілих, наданих слідчому чи прокурору під час досудового розслідування та в подальшому досліджених судом, за умови, що вони є єдиним чи вирішальним доказом, за неможливості допиту цих осіб у судовому засіданні з підстав смерті, тяжкої хвороби або тривалого перебування в іншій державі тощо [95]. Розробив теоретичні засади механізму походження показань у кримінальному провадженні, а саме запропонував вважати показаннями відомості, що надаються під час проведення слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, обшуку й огляду. Додатково обґрунтував необхідність складання слідчим суддею протоколу допиту, у якому відображати надані показання за результатами проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні тощо [95].

Не менш цікавою є дисертаційна робота Д. Ю. Кавуна «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні» (2016 р.). Так, автором вперше сформульовано авторське визначення поняття кримінального процесуального механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні, а також розкрито його структуру, призначення і порядок функціонування; з'ясовано особливості забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) кожною ланкою право

забезпечувального (правозахисного) механізму; обґрунтовано ключову роль основних владних суб'єктів досудового розслідування (слідчого, прокурора, слідчого судді) у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи); доведено необхідність закріплення у Кримінальному процесуальному кодексі України переліку процесуальних прав потерпілого (фізичної особи) під час його особистої участі у судово-контрольному провадженні тощо [52; 54].

Д. О. Шингарьовим у праці «Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування» (2017 р.) вперше: розкрито сутність і виокремлено структурні елементи механізму забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування, до яких пропонується віднести: 1) правову основу; 2) суб'єктів правозабезпечення; 3) обов'язок забезпечення прав та законних інтересів, що покладений на суб'єктів правозабезпечення; 4) об'єкт правозабезпечення; 5) засоби процесуального забезпечення прав та законних інтересів; 6) відповідальність, що покладена на суб'єктів правозабезпечення. Підкреслено, що саме у взаємодії зазначених елементів відбувається процес забезпечення прав та законних інтересів осіб, що допитуються; запропоновано врегулювати на законодавчому рівні порядок дій слідчого, прокурора у разі необхідності отримання показань від учасника кримінального провадження, анкетні дані якого не були встановлені, внаслідок: 1) відсутності документів, що посвідчують особу; 2) реалізації права підозрюваного не говорити нічого з приводу підозри проти нього; обґрунтовано необхідність усунення прогалини КПК, яка полягає у відсутності заборони на постановку навідних запитань під час проведення допиту на стадії досудового розслідування, що потенційно здатне призвести до порушення прав та законних інтересів допитуваних осіб, внаслідок використання слідчим, прокурором зазначеної прогалини для постановки запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї, що а priori впливає на повноту і достовірність показань тощо. Автором звертається увага на те, що залежно від потенційних

негативних наслідків для здійснення швидкого, повного і неупередженого судового розгляду підстави проведення допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні можна поділити на дві групи: 1) які можуть унеможливити допит свідка або потерпілого в суді; 2) які можуть вплинути на повноту чи достовірність показань свідка або потерпілого [172].

Заслуговує на увагу і дисертація О. О. Сольонової «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні (2018 р.). Зокрема, у дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичних проблем отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого як джерела доказів у кримінальному провадженні. Проаналізовано генезу законодавства про потерпілого від злочину та розкрито стан теоретичного розроблення проблематики його показань. Встановлено процедуру набуття особою статусу потерпілого у кримінальному процесі України, розкрито його зміст. Визначено сутність показань потерпілого, їх предмет та види, розкрито порядок отримання показань при проведенні допиту потерпілого на стадіях досудового розслідування та судового розгляду. Авторкою охарактеризовано порядок перевірки показань потерпілого, зокрема шляхом проведення за його участю слідчих (розшукових) дій, та їх оцінки щодо належності, допустимості, достатності та достовірності. Сформулювати пропозиції щодо удосконалення кримінального процесуального законодавства в аспекті отримання, перевірки та оцінки показань потерпілого як джерела доказів [147].

М. А. Макаров у своєму дослідженні «Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи» (2018 р.) вперше запропонував доповнити КПК України окремою главою «Судовий контроль у кримінальному провадженні», у якій мають визначатися усі повноваження слідчого судді. Автором доведено, що крім попереджувального (дозвільного) та подальшого є третій вид судового контролю у кримінальному процесі – це повноваження слідчого судді встановлювати та поновлювати процесуальні строки, розглядати відводи, здійснювати допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні, вирішувати питання про речові

докази. Крім того, М. А.Макаровим визначено, що слідчому судді доцільно надати право продовжувати строк затримання не більше ніж на 48 годин, якщо для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою необхідно додатково вивчити дані про особу підозрюваного чи з'ясувати інші обставини. Слід доповнити ч. 3 ст. 29 Конституції України положенням, що на підставах та у порядку, встановлених законом, строк затримання особи може бути продовжений за рішенням суду тощо [77].

Цікавою, на наше переконання, є дисертація І. І. Циліорик «Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій» (2020 р.). Наприклад, авторкою вперше обґрунтовано, що правомірність слідчих (розшукових) дій є однією із засад кримінального провадження, яка, за оцінювання його ходу та результатів, зобов'язує орієнтуватись не тільки на дотримання, під час їх проведення, законодавства, що впливає з принципу законності, а й на визнання та забезпечення прав, свобод та законних інтересів його учасників, на що вказує принцип верховенства права; встановлено, що загальними процесуальними умовами правомірності слідчих (розшукових) дій є проведення їх: а) за наявності належних правових підстав; б) уповноваженою на це особою та за участі осіб, що не підлягають відводу; в) у визначеній законом формі, з використанням регламентованих законом засобів та з дотриманням визначеної ним процедури; г) з дотриманням чинного законодавства і загальновизнаних прав, свобод та інтересів їх учасників; д) за наданої кожному учаснику можливості вільно висловлювати власну думку щодо їх ходу, результатів та оскарження тощо. Крім того, аргументовано, що вагоме значення для забезпечення гарантій прав та свобод, законних інтересів має розмежування фактичних та правових підстав для проведення слідчих (розшукових) дій. Фактичні та правові підстави покликані запобігти необґрунтованому втручання органів досудового розслідування в особисте життя громадян. Доведено, що дотримання прав і свобод громадян сприятиме процесуальна діяльність керівника органу досудового розслідування, яка покликана забезпечити умови

для ефективної роботи підлеглих та контроль за дотриманням ними вимог законодавства [167].

Одним із найновіших наукових досліджень є дисертація Ю. В. Горб «Проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту в досудовому провадженні» (2021). Власне, авторкою вперше виділено та охарактеризовано проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту у досудовому провадженні як предметний регулятивний інститут кримінального процесуального права спеціального характеру, норми якого структурно розміщені у різних частинах (розділах і главах) кримінального процесуального закону, однак при цьому регламентують відносно відокремлену специфічну частину кримінальної процесуальної діяльності в стадії досудового провадження, яка включає в себе процедури офіційного звернення сторони захисту до уповноважених суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності з обґрунтуванням необхідності проведення слідчої (розшукової), негласної слідчої (розшукової) дії, іншої процесуальної дії, розгляду та прийняття рішення по суті такого звернення, інформування ініціатора про прийняте рішення та порядок виконання ініційованих ним процесуальних дій, а також у разі необхідності – оскарження дій і рішень уповноважених суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, прийнятих або вчинених у зв'язку із вищезазначеним тощо [35].

Поряд з цим, на рівні монографічних робіт окремі аспекти зазначеної проблематики вивчалися Л. А. Гарбовським, Г. В. Дідківською, В.В. Топчієм, А.В. Мельниченко, С. Є. Абламським, А. А.Коваль тощо.

Так, Л. А. Гарбовським, Г. В. Дідківською, В.В. Топчієм, у монографії «Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України», досліджено поняття особи, потерпілої від кримінального правопорушення та питання захисту процесуальних прав потерпілого, а також механізму відшкодування завданих йому матеріальних та моральних збитків у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві [31].

А.В. Мельниченко у монографії «Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні» комплексно досліджено проблеми теорії та практики забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні. Визначено сучасний стан забезпечення прав та інтересів іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, інших учасників кримінального провадження, а також осіб, які не набули процесуального статусу взагалі [81].

Крім того, окремі питання статусу потерпілого у кримінальному провадженні дослідив С. Є. Абламський у монографії «Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні». Зокрема, робота присвячена комплексному вивченню теоретичних, законодавчих і прикладних питань, пов'язаних із захистом прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні. У роботі розглянуто правове положення потерпілого у кримінальному провадженні, проаналізовано правовий механізм захисту його прав та законних інтересів як учасника кримінального провадження. На підставі проведеного дослідження виявлено пов'язані з цим проблеми та запропоновані можливі шляхи вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в частині піднятого питання [1].

В контексті предмету дослідження, заслуговує на увагу монографія А. А. Коваль «Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій» Так, уперше в кримінальній процесуальній науці на монографічному рівні розглянуті питання теорії та практики забезпечення прав людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, підстави проведення, загальні та спеціальні завдання, принципи негласних слідчих (розшукових) дій, поняття та елементи механізму забезпечення прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Особливої уваги приділено дослідженню сучасного стану дотримання прав людини під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій та напрямкам удосконалення механізму забезпечення прав людини при проведенні даних дій. [58].

Окремі питання процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні розглядалися в інших наукових публікаціях (підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях, низці наукових статей тощо).

Так, І. В. Мудрак розглянув актуальні питання забезпечення реалізації прав і законних інтересів потерпілого під час кримінального провадження як процесуальна можливість реалізації права останнього на процесуальну комунікацію у всіх стадіях кримінального процесу. Наголошує, що розуміючи право на процесуальну комунікацію як забезпечену процесуальними нормами можливість потерпілого в кримінальному провадженні отримувати інформацію про кримінальне провадження, обмінюватись інформацією про стан кримінального провадження та впливати на кримінальне провадження, забезпечення права потерпілого на процесуальну комунікацію під час досудового розслідування та судового провадження являє собою реальну проблематику з огляду на відсутність нормативних механізмів реалізації окремих його прав [83].

А. Р. Туманянц досліджував проблеми забезпечення прав потерпілого під час обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. Аргументується позиція, відповідно до якої потерпілий, його представник і законний представник мають право брати участь у розгляді слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів та оскаржити постановлені судом рішення тощо [156].

О. Щиголь зазначає, що одними з найбільш вагомих (фундаментальних) процесуальних прав потерпілого під час досудового розслідування визнаються право на збирання і подання доказів. Утім, законодавство та практика його реалізації в цій частині є недосконалими, що створює для потерпілого не виправдані обмеження. Також автором зосереджено увагу на тому, що, згідно з КПК України, потерпілий не визнається суб'єктом звернення до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів; суб'єктом, уповноваженим самостійно залучати експертну установу, експерта або експертів для підготовки висновку на стадії досудового розслідування. У свою

чергу, все це негативно впливає на реалізацію потерпілим своїх процесуальних прав щодо збирання та подання доказів [172; 173].

У свою чергу, С. О. Сорокою та А. С. Крижановським розглянуто особливості захисту прав потерпілого під час досудового розслідування. Потерпілий є учасником кримінального провадження і займає у ньому центральне місце. Україна проголошена демократичною, правовою державою і свою діяльність спрямовує на основі конституційних принципів, зокрема, людину визнано найвищою соціальною цінністю, а кримінально-процесуальна діяльність повинна саме забезпечувати та захищати цей основний зміст і спрямованість діяльності держави на «захист прав людини». Проаналізовано правовий механізм захисту прав потерпілого під час досудового розслідування, виявлено проблеми цього питання та запропоновано шляхи вирішення [140].

О. Ю. Костюченко дослідила питання розширення та більш повного забезпечення реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні. Авторкою запропоновано на законодавчому рівні визнати потерпілого та його представника стороною кримінального провадження та приватним обвинувачем і не тільки у справах приватного, але й публічного обвинувачення з наданням права підтримувати одночасно і приватне обвинувачення; право на участь у судовому розгляді з питань обрання, зміни чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжних заходів, право на висловлення правової позиції в судових дебатах не тільки щодо міри покарання, а і щодо обсягу та змісту обвинувачення; включити до переліку осіб, які мають право на отримання безоплатної професійної правничої допомоги, потерпілих, які не здатні повною мірою самостійно реалізувати свої права за віком чи станом здоров'я або мають намір укласти угоду про примирення з підозрюваним чи обвинуваченим [60].

Водночас при всій значущості цих та інших наукових напрацювань, на сьогодні, можна стверджувати, що комплексної наукової роботи, яка б

досліджувала процесуальні права потерпілого та їх реалізацію на стадії досудового розслідування, немає.

1.2. Процесуальні права потерпілого в кримінальному провадженні

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини, а також їх гарантії визначають зміст і загальну спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Кожен має право звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Кожному гарантується право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань [59; 135]. Вказані нормативні положення є свідченням того, що особа, яка постраждала від протиправного діяння, має право на судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів не тільки в суді, а і в досудовому провадженні.

Прийнявши у 2012 році новий КПК України, законодавець докорінно змінив систему кримінального провадження, правовий статус багатьох його учасників, процесуальну форму здійснення досудового розслідування та судочинства, і як релевантний наслідок цих новацій в Україні почала формуватися правозастосовна практика, що відповідає європейським стандартам захисту прав людини та здійснення правосуддя. Це, у свою чергу, зумовило необхідність докорінного реформування вітчизняного законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів у сфері здійснення й забезпечення процесуальних прав потерпілого.

Теоретичні та правові питання щодо проблеми процесуального статусу потерпілого були предметом наукових розвідок таких учених, як::

С. А. Альперта, В. П. Божьєва, Л. В. Брусніцина, В. В. Вандишева, Б. Л. Ващука, Л. В. Головка, М. І. Гошовського, Ю. О. Гурджі, С. В. Давиденко, Д. Ю. Кавуна, В. О. Коновалової, О. П. Кучинської, В. З. Лукашевича, В. Т. Малярєнко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, Л. Л. Нескорородженої, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, Д. О. Пилипенка, І. І. Потєружа, Т. І. Присяжнюк, В. М. Савінова, В. М. Савицького, М. В. Сіроткіної, Е. Л. Сидорєнко, О. Є. Соловйової, О. О. Солоньова, М. С. Строговича, М. І. Тлепової, Л. І. Шаповалової, С. І. Шимона, С. П. Щєрби, В. Є. Юрчєнко, В. М. Юрчишина та інших науковців.

Втім, віддаючи належне значущості проведених наукових досліджень, необхідно визнати, що на сьогодні не склалося єдності думок відносно положення потерпілого як учасника кримінального провадження, в тому числі в процесі здійснення ним доказової діяльності. Проблема участі потерпілого як специфічного суб'єкта кримінальних процесуальних правовідносин повною мірою не вирішена, що в сучасних реаліях набуває важливого теоретичного та практичного значення. Вищенаведене свідчить про надзвичайну актуальність поставлених питань і першочергову необхідність вдосконалення норм, які регламентують процесуального права потерпілого як учасника різних етапів кримінального провадження, що і є метою даної підрозділу дисертації [38].

Дослідження питання процесуальних прав потерпілого доцільно розпочати з поняття потерпілого та його процесуального статусу у кримінальному провадженні, оскільки саме з'ясування їх сутності сприятиме врахуванню досвіду попередників для сучасної законодавчої регламентації.

Так, ч. 1 ст. 55 КПК передбачено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової

шкоди [64; 65]. Власне від процесуальної активності цього учасника кримінального провадження залежить не тільки з'ясування всіх обставин вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [65].

Відновити права і законні інтереси потерпілого, порушені вчиненням щодо нього кримінальним правопорушенням, не можливо без запровадження до кримінальної процесуальної діяльності дієвого правозабезпечувального (правозахисного) механізму.

Наприклад, особа перебуваючи у певному процесуальному статусі, може захистити свої інтереси у кримінальному процесі шляхом реалізації суб'єктивних прав. Відтак з моменту набуття особою процесуального статусу потерпілого вона отримує таку можливість. Видається, що чим раніше особа набуде процесуального статусу потерпілого, тим швидше зможе забезпечити захист власних інтересів.

Наразі в юридичній літературі існує широкий спектр думок відносно поняття «потерпілий». Наприклад, одна група авторів до категорії потерпілих відносить суто фізичних осіб, які безпосередньо постраждали від кримінальних правопорушень. Так, Б. В. Сидоров прямо відзначає, що потерпілим як у кримінально-правовому, так і кримінальному процесуальному значенні може бути тільки фізична особа, яка є безпосередньою жертвою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння неосудного, права і охоронювані законом інтереси якої були порушені або поставлені під загрозу вчиненням проти неї діянням, передбаченим законом про кримінальну відповідальність. Крім того, автор зазначає, що фактичне порушення прав і законних інтересів фізичної особи, що стала жертвою кримінального

правопорушення, є юридичною підставою для самостійного використання нею повноважень, наданих кримінальним процесуальним законодавством як потерпілому, а також для реалізації усіма державними органами, які ведуть кримінальний процес і виконують його завдання, всього комплексу правозабезпечувальних (правозахисних) заходів, щодо забезпечення прав жертви кримінального правопорушення [52; 54].

Що стосується другої групи авторів, то вони вбачають необхідність розширення поняття «потерпілий» за рахунок юридичних осіб, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Третя група науковців наполягають на розповсюдженні поняття «потерпілий» навіть на саму державу, її суб'єктів, муніципальні утворення, організації, які виконують статутні завдання, не маючи статусу юридичної особи, та суспільство в цілому [52].

На переконання М. І. Тлепової, аналізуючи поняття «потерпілий» у кримінальному процесі, доцільно звернути увагу на те, що цей термін активно використовується і в кримінальному праві. Таким чином, важливого значення набуває питання співвідношення кримінально-правового та кримінального процесуального розуміння терміна «потерпілий». Авторка зазначає, що наявність негативних наслідків від кримінального правопорушення не залежить від подання особою заяви про вчинення кримінального правопорушення до відповідного органу, а також від прийнятих процесуальних рішень посадовими особами. Відповідно, у кримінальному праві поява постраждалого не пов'язана з тим, чи приймає особа участь у провадженні як потерпілий [61; 155].

Д. В. Шаров, у свою чергу, вбачає, що в кримінально-правовому значенні потерпілим є фізична особа, якій злочином заподіяно фізичну, майнову, моральну шкоду [155].

На думку А. А. Вознюка, одне з найбільш комплексних визначень потерпілого як фізичної особи, яке охоплює найбільш важливі його ознаки, пропонують А. А. Музика та Є. В. Лашук, на переконання яких потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, з

приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння). У контексті сформульованого визначення істотною шкодою (чи створенням загрози її заподіяння) вчені пропонують вважати суспільно небезпечні наслідки діяння, передбачені у відповідній кримінально-правовій нормі, а не обов'язкову ознаку будь-якого злочину [29; 84].

Так, концепція «потерпілий – людина» протягом тривалого часу була однією з найбільш поширених у теорії кримінального права України. Частково це пояснювалось тим, що відповідно до положень КПК України 1960 р. потерпілим визнавали лише фізичну особу [66]. Тому не випадково А. А. Музика та Є. В. Лащук, критикуючи інші концепції, згідно з якими потерпілими вважали не лише фізичних осіб, називали їх некоректними передусім через те, що вони суперечили чинному законодавству. На сьогодні ситуація змінилася і до потерпілих (відповідно до ст. 55 КПК України 2012 р.) належить навіть юридична особа [29; 84].

Досить тривалий час в науковій літературі тривають дискусії щодо визнання потерпілими, поряд з фізичними, також і юридичних осіб.

Як зазначає А. А. Вознюк, визнання потерпілими лише фізичних осіб не враховує всіх суб'єктів, яким злочином може бути заподіяна шкода або створена загроза її завдання. Відповідно до цієї концепції, наприклад, у разі нападу учасників банди на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб потерпілими може бути визнано лише фізичних осіб. Однак, якщо у результаті такого нападу завдано лише матеріальної шкоди певній юридичній особі, то чи буде тоді потерпілий від злочину? Очевидно, що вказівка на підприємства, установи, організації у ст. 257 КК України засвідчує, що потерпілим від цього злочину може бути і юридична особа [29].

Тому цілком обґрунтованим є більш широке визначення поняття потерпілого: ним запропоновано визнавати не лише людину, а й інших соціальних суб'єктів, скажімо юридичну особу, державу, інше соціальне утворення (зокрема організацію, що діє без створення юридичної особи), яким

заподіюється шкода (фізична, майнова, моральна, організаційна, політична тощо) або створюється загроза заподіяння такої шкоди [46]. Згідно з напрацюваннями М. І. Панова істотна шкода, про яку йдеться в ч. 2 ст. 11 КК України, завжди чи здебільшого спричиняється саме тому, чи іншому суб'єкту – фізичній або юридичній особі або суспільству. Ці суб'єкти, власне, і є потерпілими від злочину [98].

Отже, на підставі аналізу наведених трактувань зазначеного поняття, можна підсумувати, що змістовні характеристики більшості визначень потерпілого від злочину у кримінальному та кримінальному процесуальному праві, як правило, коливаються в межах переліку визначеного кола право суб'єктів. Крім того, спільним в наведених трактуваннях є те, що при тлумаченні поняття «потерпілий» використовується термін «шкода від злочину (кримінального правопорушення)».

У дослідженні А. М. Яценка потерпілим названо фізичну особу, її представника, законного представника неповнолітньої або недієздатної особи, близьких родичів загиблого або юридичну особу, законним інтересам яких заподіяно шкоду або створено загрозу такої шкоди вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Натомість М. В. Сенаторов потерпілим від злочину пропонує вважати фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або суспільство загалом, тобто соціальний суб'єкт, благу, праву чи інтересу якого злочин завдає шкоди [61; 29].

На переконання В. Є. Батюкової, потерпілий у кримінальному праві – це фізична або юридична особа, яка внаслідок учинення злочину зазнає фізичної, матеріальної чи моральної шкоди і володіє комплексом особистісних ознак, що передбачені нормами Особливої частини Кримінального кодексу як обов'язкові або факультативні та впливають на правильну оцінку діяння винного і призначення покарання [29; 46].

Таким чином, більш широке визначення потерпілого в одних випадках зводиться до визнання потерпілими окремих фізичних, а також юридичних осіб, а

в інших – будь-яких суб'єктів. Визнання потерпілим будь-якого соціального суб'єкта автоматично перетворює його на обов'язкову ознаку складу злочину. Якщо вважати потерпілим суспільство загалом, то кримінального правопорушення без потерпілого просто не існуватиме. Водночас віднесення до потерпілих фізичних і юридичних осіб дає підстави вважати цю ознаку факультативною.

М. І. Тлепова стверджує, що «з позиції кримінального процесуального права, потерпілий – це учасник кримінального провадження, який наділений кримінальним процесуальним статусом, з набуттям якого особа отримує цілий комплекс відповідних прав та обов'язків» [155]. Відтак, авторка цілком обґрунтовано зазначає, що поява у кримінальному процесі цього учасника пов'язана з поданням відповідної заяви про вчинення кримінального правопорушення або заяви про залучення його до провадження як потерпілого.

Як уже зазначалось, положеннями ст. 55 КПК передбачено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Втім, не дивлячись на певні покращення окремих питань щодо визнання особи потерпілою, деякі науковці вважають, що дане положення слід уточнити в тому сенсі, що потерпілою необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочином завдано шкоду її діловій репутації, а не лише майнових збитків [1].

Необхідно відмітити, що згідно ч. 3 ст. 55 КПК, потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [64; 65]. Отже, фактичною підставою для визнання фізичної особи потерпілим виступає заподіяння їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди.

Заслуговує на увагу положення ч. 6 ст. 55 КПК України, в якому передбачено, що потерпілим може бути визнано особу, яка є близьким родичем

чи членом сім'ї особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, за таких підстав: якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи; особа перебуває у стані, який унеможливило подання нею відповідної заяви. У свою чергу, ст. 3 КПК України до близьких родичів та членів сім'ї відносить - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [62; 65]. Відповідно, виникає питання: як саме особа повинна доводити факт свого спільного проживання, пов'язаність спільним побутом і наявність взаємних прав і обов'язків. Така складність зумовлена тим, що спорідненість або перебування у шлюбі підтверджується відповідними документами (свідомством про шлюб, про народження дитини та ін.), які видаються органами реєстрації актів цивільного стану. У зв'язку з цим, на нашу думку, для уникнення плутанини та зловживань ч. 6 ст. 55 КПК України доцільно доповнити положенням, відповідно до якого на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'я, а також осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст. ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) (Додаток А).

С. Є. Абламський зазначає, що за першою підставою особу можуть визнати потерпілою, якщо смерть померлої особи перебувала у безпосередньому причинному зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Якщо особа, якій заподіяно шкоду, померла після вчинення кримінального правопорушення, але з інших причин (нещасний випадок,

хвороба, самогубство та ін.), то її близькі родичі чи члени сім'ї не мають права на визнання їх потерпілими. Потерпілим визнається одна особа з поміж близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого. Така особа набуває процесуального статусу потерпілого одночасно з поданням відповідної заяви. Інші близькі родичі чи члени сім'ї можуть подати клопотання про визнання їх потерпілими, після розгляду якого також можуть бути визнані потерпілими. У разі визнання потерпілими кількох осіб, всі вони мають рівні процесуальні права і обов'язки [1].

Що стосується другої підстави, то стан, що унеможливорює особисте подання особою відповідної заяви, може бути викликаний недієздатністю або обмеженою дієздатністю, тяжкою хворобою, фізичними вадами та іншими обставинами, що перешкоджають особі набутти процесуального статусу потерпілого і реалізувати його у кримінальному провадженні. Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлилював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого. З моменту подання такої заяви вона набуває прав і обов'язків потерпілого. Участь у кримінальному провадженні її близьких родичів чи членів сім'ї, визнаних потерпілими раніше, від цього не припиняється.

За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді» [64].

Надання особі статусу потерпілого в кримінальному провадженні повинно пов'язуватись з результатом прийняття відповідного процесуального рішення (постанова – прокурором, слідчим, ухвала – суддею), тому видається доцільним внести відповідні зміни до ст. 55 КПК, зокрема, доповнивши її абз. 2

такого змісту: «Про визнання громадянина потерпілим особа, яка провадить дізнання, слідчий і суддя виносять постанову, а суд – ухвалу».

Поняття потерпілого сформулювати таким чином: потерпілий у кримінальному провадженні – це фізична особа, якій суспільно небезпечним діянням завдано чи поставлено під загрозу заподіяння фізичної, моральної, соціальної, економічної чи будь-якої іншої шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано шкоди її майну та (або) діловій репутації або іншої шкоди.

З урахуванням вищевикладеного, на нашу думку, під поняттям «потерпілий» слід розуміти фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну та майнову шкоду, юридичну особу, якій завдано майнову шкоду або підбив діловій репутації, адміністратора за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та приниження авторитету [9].

Водночас дослідження процесуальних прав потерпілого неможливе без визначення його процесуального статусу.

Щодо питання процесуального визнання особи потерпілою, як вже зазначалось, права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК України). Як наголошує Л. Лобойко, особа автоматично визнається потерпілим – без ухвалення процесуального рішення [74; 155]. Однак, виникнення прав і обов'язків потерпілого в особи, зауважує О.В. Дубович, не є свідченням набуття нею відповідного статусу потерпілого, оскільки набуття певного процесуального статусу має відбуватися в рамках кримінального провадження, а не поза ним. Особа набуває передбачені законом права учасника кримінального процесу лише тоді, коли про це буде прийняте відповідне

процесуальне рішення [45]. За чинним кримінальним процесуальним законодавством, для визнання особи потерпілою не потрібно прийняття окремого процесуального документа (постанови про притягнення до провадження як потерпілого), як це було зазначено зокрема у ст. 49 КПК 1960 року, однак така можливість передбачається ст. 110 КПК України.

Разом з тим, відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», визнання особи потерпілим у справі або відмова в цьому мають бути процесуально оформлені постановою органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або ухвалою суду [107; 127]. Тобто, особа набуває процесуального статусу потерпілого з моменту прийняття слідчим, прокурором та судом постанови про залучення її до провадження як потерпілого [9].

Водночас рішення прокурора, слідчого про відмову у визнанні потерпілим приймається у вигляді постанови, яка може бути оскаржена слідчому судді (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України). На колізійності положень, що містяться в одному законодавчому акті, наголошують В.О. Боняк та Ю.О. Коломєць, а тому науковці підтримують тих правників, які стверджують, що не можна не дозволяти те, про що дозвіл учаснику кримінального провадження не надавався [5]. Визнання особи потерпілим, зазначає О.Є. Соловійова, відбувається без спеціальної перевірки і без будь-якого офіційного рішення слідчого або прокурора з цього приводу, що, на переконання дослідниці, суперечить теорії кримінального процесуального права, тому як визнання може бути здійснено лише шляхом прийняття постанови про це тощо [9; 146].

Отже, здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається, за виключенням проведення в невідкладних випадках огляду місця події. Тільки після цього можливим є остаточне вирішення питання щодо надання особі відповідного статусу в рамках кримінального провадження, і особа, яка буде приймати це рішення,

повинна переконатися: що мало місце вчинення кримінального правопорушення; що кримінальним правопорушенням завдано шкоду; що є причинний зв'язок між кримінальним правопорушенням і завданою шкодою; що особі завдана та шкода, про яку йдеться в законі; що відсутня інформація про те, що особа отримала пошкодження в результаті вчиненого нею кримінального правопорушення; що особа, яка подала заяву, є близьким родичем або членом сім'ї особи, яка загинула в результаті вчиненого кримінального правопорушення або перебуває в стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви [45].

Тому, з метою максимального захисту прав осіб, постраждалих від кримінальних правопорушень, а також усунення колізійності законодавчих положень та якнайбільш повного урахування потреб практики, які виникають під час досудового розслідування, вважаємо, що визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні повинно бути належним чином процесуально оформлено.

Так, головними елементами процесуального статусу потерпілого є його права та обов'язки. Власне, з аналізу ст. 56 КПК України ми бачимо, що система кримінальних процесуальних прав потерпілого поділена на три групи: 1) права, які він має протягом всього кримінального провадження (ч. ч. 1-14 ст. 56 КПК України); 2) права, які він має під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 56 КПК України); 3) права, які він має під час судового провадження (ч. 3 ст. 56 КПК України).

Беручи до уваги предмет дослідження, убачаємо за доцільне дослідити процесуальні права потерпілого, якими він користується протягом кримінального провадження, а також під час досудового розслідування, виявити проблеми, які виникають при їх реалізації, та запропонувати ймовірні шляхи вирішення.

Обсяг процесуальних прав потерпілого під час кримінального провадження визначений у ст. 56 КПК України. Зокрема, дана норма передбачає:

Протягом кримінального провадження потерпілий має право (ч. 1 ст. 56 КПК України):

1. *Бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом.* Тобто, відповідно до вимог КПК України, особа, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, а також судовий розпорядник на початку судового розгляду, вручають потерпілому пам'ятку про процесуальні права та обов'язки. Її вручення забезпечує захист його прав та інтересів у кримінальному провадженні [155]. Вбачається, що здійснення повідомлення шляхом вручення пам'ятки не забезпечить ефективність цієї норми. На наше переконання, цьому праву потерпілого має кореспондувати обов'язок посадових осіб здійснити таке повідомлення.

Нам імпонує позиція О. П. Кучинської, яка вбачає доцільність внесення змін до ч. 2 ст. 55 КПК України, зокрема: *«Особа, яка прийняла заяву про кримінальне правопорушення або заяву про залучення потерпілого до кримінального провадження, повідомляє потерпілого про його права та обов'язки, передбачені ст. 56 цього Кодексу, вручає пам'ятку про права та обов'язки, після чого на прохання потерпілого зобов'язана детально роз'яснити кожне із зазначених прав»* (Додаток А) [147].

Крім того, потерпілому роз'яснюються права перед допитом чи проведенням іншої слідчої (розшукової) дії (далі – СРД), у якій він бере участь (ч. 3 ст. 223, ч. 3 ст. 224 КПК України).

2. *Знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування.* Аналізуючи положення даної норми, видається, що законодавець не передбачив гарантій реалізації цього права, тобто в КПК України не встановлено обов'язку слідчого, прокурора ознайомити потерпілого із повідомленням про підозру або обвинувальним актом. Також не визначено, у який термін слідчий, прокурор мають забезпечити реалізацію зазначеного процесуального права.

З цього приводу Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк зазначають, що потерпілий має можливість ознайомитися із повідомленням про підозру лише при ознайомленні із матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України) та при відкритті матеріалів (ст. 290 КПК України), а з обвинувальним актом – після призначення справи до судового розгляду (ч. 2 ст. 317 КПК України). На переконання авторів, затягування моменту, коли потерпілий повідомляється про сутність підозри та обвинувачення, не сприяє своєчасності захисту його інтересів, відповідно така ситуація має бути змінена. До прикладу, це стосується випадків, коли особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, продовжувала погрожувати потерпілому, а її затримання уповноваженими особами й повідомлення про підозру фактично означає, що потерпілий може більше не побоюватися за свою безпеку [36; 139; 155].

Більше того, потерпілий має право знати сутність обвинувачення, виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення, вказано в обвинувальному акті. Втім, законодавчо не визначено, яким чином слідчий, прокурор має забезпечити це право, і в самій ст. 293 КПК України не передбачено, щоб потерпілому надавалась копія обвинувального акту. Така копія вручається лише підозрюваному, його захиснику, законному представнику.

Представляється за доцільне закріпити в законі положення щодо надання прокурором потерпілому та його представникам копії обвинувального акта та пропонується викласти ч. 1 ст. 293 КПК України наступним чином:

«1. Одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297¹ цього Кодексу), його захиснику,

законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, потерпілому, його захиснику, законному представнику. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи, юридичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратору за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» (Додаток А).

Так, з-поміж 280 опитаних (80%) вважають, що потрібно передбачити обов'язок прокурора під розписку надавати потерпілому, його представнику чи законному представнику копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування (ч. 1 ст. 293 КПК), 50 респондентів (14%) не поділяє таку позицію, і 20 опитаних (6%) – не змогли відповісти (Додаток Г).

Як слушно зауважує М. І. Тлепова, думка потерпілого має відігравати вирішальну роль під час прийняття рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Власне тому, в наукових колах ведеться мова про те, щоб надати потерпілому процесуальне право брати участь у вирішенні вказаних питань [155].

Водночас, на запитання чи є потреба надати потерпілому право бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження (п.2 ч. ст. 56 КПК), 240 респондентів (69%) вказали - так, 70 опитаних (20%) відповіли - ні, і 40 респондентів (11%) не змогли відповісти (Додаток Г).

Ми поділяємо позицію В. П. Шибіко з приводу того, що потерпілого потрібно повідомляти про обрання, зміну чи скасування запобіжних заходів,

оскільки це дасть змогу «за необхідності своєчасно самотійно вжити заходів, щоб убезпечити себе, членів своєї сім'ї, майна чи житла від неправомірних дій підозрюваного, обвинуваченого, якого звільнено з-під варти чи домашнього арешту, або ж заявити прокурору, суду, клопотання про вжиття заходів забезпечення безпеки» [147; 170].

3. Подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Так, на переконання Л. А. Гарбовського, Г. В. Дідківської та В. В. Топчія, одним із найважливіших процесуальних прав потерпілого, передбачених КПК України, є надання ним доказів слідчому, прокурору, слідчому судді, суду на підтвердження обставин викладених в заяві, а також це своєрідна форма участі потерпілого у доказуванні. Видається, що з метою забезпечення єдності термінології необхідно внести доповнення до конструкції «подавати докази», а саме «збирати та подавати докази». Відтак, п. 3 ч. 1. ст. 56 КПК України викласти у наступній редакції: «збирати та подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду»; та п. 3 ч. 2 ст. 56 КПК України «збирати та подавати докази на підтвердження своєї заяви» (Додаток А). Крім того, цілком очевидно, що подачі потерпілим доказів обов'язково має передувати процес їх збирання, оскільки ці дії потерпілий здійснює самотійно на відміну від слідчого, прокурора, який може отримувати докази від інших учасників провадження.

Вказану позицію підтримує більшість респондентів. Так, відповідаючи на запитання чи є правильним твердження, що подачі потерпілим доказів обов'язково має передувати процес їх збирання, оскільки ці дії потерпілий здійснює самотійно на відміну від слідчого, прокурора, який може отримувати докази від інших учасників провадження, більшість респондентів 270 (77%) - підтримує таку позицію, 60 опитаних (17) відповіли - ні, і 20 (6%) не змогли відповісти (Додаток Г).

4. Досить важливим процесуальним правом потерпілого є заявляти відводи та клопотання. Так, необхідною умовою проведення всебічного, повного і об'єктивного досудового розслідування є неупередженість на

досудовому слідстві таких процесуальних фігур, як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, дізнавач, захисник, представнику спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, експерт, секретар судового засідання. У чинному КПК України передбачені випадки, в яких зазначені особи не можуть бути учасниками кримінального провадження (ст.ст. 75-79 КПК України). У зв'язку з цим, потерпілий має процесуальне право заявляти їм відводи [65; 31].

О. О. Сольонова у своєму дослідженні зазначає, що відвід – це гарантія законності, регламентованого КПК України «засобу забезпечення усунення від участі у розгляді та вирішенні кримінального провадження осіб, щодо яких є сумніви у їх об'єктивності, неупередженості, шляхом з'ясування відповідних обставин і в разі підтвердження – заміни іншими особами з дотриманням відповідного процесуального оформлення результатів» [147].

Відповідно, за наявності підстав, передбачених ст. 75-79 КПК України, слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, дізнавач, захисник, представник, експерт, представник персоналу органу пробації, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід. Отже, наслідками відводу вказаних суб'єктів є:

- у разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) слідчого судді кримінальне провадження передається на розгляд іншому слідчому судді;

- у разі задоволення заяви про відвід (самовідвід) судді, який здійснює судові провадження одноособово, справа розглядається в тому самому суді іншим суддею;

- у разі задоволення відводу слідчого, дізнавача, прокурора в кримінальному провадженні повинні бути невідкладно призначені відповідно інший слідчий - керівником органу досудового розслідування, інший дізнавач - керівником органу дізнання або інший прокурор - керівником органу прокуратури [147];

- у разі задоволення відводу експерта, спеціаліста, представника персоналу органу пронації або перекладача до кримінального провадження

повинні бути залучені інші учасники у строк, визначений слідчим суддею, судом;

- у разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження - не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України [64; 65].

Поряд з цим, не менш важливим процесуальним правом потерпілого є *право заявляти клопотання*. Зокрема, користуючись цим процесуальним правом потерпілий має можливість суттєво впливати на хід і результати досудового розслідування. Коло питань, щодо яких потерпілий може заявляти клопотання, законом не обумовлюються, зазначено, що клопотання подаються про виконання будь-яких процесуальних дій. Так, клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених КПК України, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав.

Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а у разі неможливості вручення з об'єктивних причин - надсилається їй [65].

5. *За наявності відповідних підстав - на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла.* Так, згідно положень чинного КПК України, за наявності відповідних підстав, потерпілому надається процесуальне право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла. Більш того, це питання врегульовано Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» від 23 грудня 1993 року [117].

Підставами для вжиття заходів забезпечення безпеки осіб, зазначених у статті 2 Закону, є дані, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу і майну.

Приводом для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, членів їх сімей та близьких родичів може бути:

- а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича;
- б) звернення керівника відповідного державного органу;
- в) отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб;
- г) отримання прохання Міжнародного кримінального суду про вжиття заходів забезпечення безпеки [64].

Отже, процесуальне право потерпілого на забезпечення безпеки включає такі складові: подання заяви про вжиття заходів безпеки; подання заяви про скасування заходів безпеки; право потерпілого знати, які саме заходи безпеки будуть застосовані; право на оскарження незаконних рішень та дій органів, які забезпечують безпеку, до відповідного органу вищого рівня, прокурора або суду тощо [147].

6. *Одним із найважливіших процесуальних прав потерпілого є право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати.* Так, особа, визнана потерпілою від кримінального правопорушення, має право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати. М. Гошовський та О. Кучинська підтримуючи це вважають, що слід було б надати потерпілим процесуальне

право відмовитися відповідати на запитання, а також право відхиляти запитання, заперечувати проти них (як це передбачено у кримінальному процесуальному законодавстві ФРН) [31].

Процесуальне право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати це особисте право потерпілого, що належить лише йому, разом з тим, право потерпілого давати показання повинен обов'язково задовольнити слідчий. Цей обов'язок слідчого забезпечує потерпілому реалізацію права на охорону особистих прав та охоронюваних законом інтересів. Пояснення потерпілого можуть бути складовою, різновидом його показань, а також використовуватися при здійсненні інших процесуальних прав під час досудового розслідування, для обґрунтування своєї позиції, думки з питань, які виникають під час провадження. Відповідно до ст. 29 КПК України потерпілий має право давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження. Таким чином, потерпілий, з одного боку, є учасником процесу, відстоюючи свою думку, захищаючи свої права й інтереси у кримінальному провадженні, а з іншого – носієм певної інформації про скоєне правопорушення. У результаті він має можливість допомагати слідству встановити істину у кримінальному провадженні [31].

7. *Разом з тим, потерпілий має процесуальне право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді.* Зауважимо, що під час досудового розслідування потерпілим можуть бути оскаржені: бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст.169 КПК України, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений КПК України строк (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового

розслідування (ч. 4 ст. 280, п. 2 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження, рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи (п. 3, 4 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК України (п. 8 ч. 1 ст. 303 КПК); рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування, (п. 9¹ ч. 1 ст. 303 КПК); повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом (п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК); відмова слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9¹ частини першої статті 284 КПК України (п. 11 ч. 1 ст. 303 КПК) [64; 65].

Крім того, за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора постановляється ухвала згідно з правилами КПК України. Ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування може бути про: 1) скасування рішення слідчого, дізнавача чи прокурора; 1¹) скасування повідомлення про підозру; 2) зобов'язання припинити дію; 3) зобов'язання вчинити певну дію; 4) відмову у задоволенні скарги.

Також, відповідно до ч. 1 ст. 308 КПК України потерпілий має процесуальне право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування [64].

8. Ще одним процесуальним правом потерпілого є *право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг*. Зокрема, ст. 58 КПК України визначає, що потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [65; 147].

Захисником у кримінальному провадженні є адвокат (ч. 1 ст. 45 КПК України). Отже, представником потерпілого може бути адвокат. На відміну від захисника, адвокат – представник потерпілого не є таким же самостійним учасником процесу, не має своїх особистих процесуальних прав і діє поряд з потерпілим або замінює його, але не вправі діяти на шкоду своєму довірителю [147].

9. *Давати пояснення, показання рідною або іншою мовою, якою він вільно володіє, безоплатно за рахунок держави користуватися послугами перекладача в разі, якщо він не володіє державною мовою чи мовою, якою ведеться кримінальне провадження*. Так, виконуючи вимоги ч. 3 ст. 29 КПК України, слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечити потерпілому, який не володіє чи недостатньо володіє державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання та подавати скарги, виступати в суді рідною мовою або іншою мовою, якою він володіє, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України [63; 147].

10. Водночас реформування правоохоронної системи в Україні, постійне удосконалення кримінального процесуального законодавства з метою

приведення його до вимоги міжнародних стандартів у сфері захисту прав потерпілого, свідчить про те, що однією з найважливіших залишається проблема *забезпечення процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням*. Більше того, ст. 56 КПК визначено процесуальне право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Правова держава передбачає закріплення демократичних прав і свобод людини й громадянина, а також наявність механізмів гарантій їх забезпечення. Виконання завдань кримінального судочинства пов'язане з розширенням і належною реалізацією процесуальних прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, зокрема в аспекті забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [64]. Відповідно, чинним законодавством передбачено форми та порядок відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.

Більшість опитаних респондентів 80% свідчить, що законодавче врегулювання прав потерпілого є таким, що не відповідає конституційним гарантіям його прав на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (Додаток Г). Відповідно, процесуальне право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом, є предметом нашого дослідження у підрозділі 2.3.

11. Не менш важливим процесуальним правом потерпілого є право *знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, в порядку, передбаченому КПК України, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 КПК України, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження*.

Власне, це процесуальне право потерпілого реалізується: під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст.

221 КПК України); після відкриття матеріалів та надання йому до них доступу (ст. 290 КПК України); у випадку закриття кримінального провадження (п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України); після призначення справи до судового розгляду (ч. 2 ст. 317 КПК України) [65].

Потерпілий має процесуальне право знайомитися лише з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення. Вбачається, що потерпілому слід надати право ознайомлюватися з усіма матеріалами кримінального провадження. На думку О. О. Сольонової, вибіркове ознайомлення може вплинути на повноту, всебічність та об'єктивність дослідження обставин досудового розслідування, у зв'язку з тим, що потерпілий фактично позбавлений можливості заявити те чи інше клопотання, оскільки не знає всіх матеріалів провадження [147]. На жаль, як свідчать матеріали слідчо-судової практики, більшість потерпілих не розуміє важливості реалізації цього права, а тому з матеріалами знайомиться не кожен потерпілий і саме слідчий повинен це роз'яснити. Якщо потерпілий ознайомився з матеріалами кримінального провадження, то він повинен підписати спеціально передбачений протокол, де він, якщо вважає за потрібне, може заявити клопотання. Наприклад, у кримінальному провадженні слідчим, прокурором може бути винесене клопотання про застосування заходів медичного та виховного характеру, клопотання про продовження строку досудового розслідування та інше, які мають важливе значення для провадження і з якими потерпілий також має право ознайомитись [1].

12. При проведенні процесуальних дій, в яких потерпілий бере участь, він має процесуальне право *застосовувати технічні засоби, що надаються йому для збирання і фіксації інформації*. Такими є технічні засоби аудіо- чи відеозапису, фотоапаратура, засоби зв'язку тощо. Однак, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд вправі заборонити потерпілому застосовувати технічні засоби при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження. Підставою для такої заборони є необхідність нерозголошення даних, які містять таємницю, що охороняється законом, чи

стосується інтимних сторін життя особи. Відповідне рішення має бути оформлене вмотивованою постановою слідчого, прокурора або ухвалою суду [62; 65].

13. Процесуальне право потерпілого *одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення* також належить до категорії прав, які покликані забезпечити належну поінформованість потерпілого про хід і результати кримінального провадження. Це право забезпечує поінформованість потерпілого про порядок кримінального провадження. Відповідно до ч. 4 ст. 280, ч. 1 ст. 282 КПК України, потерпілому як стороні обвинувачення надано право одержувати копію постанови слідчого, дізнавача або прокурора про зупинення досудового розслідування, про відновлення розслідування. Крім того, в ч. 6 ст. 284 КПК України зазначено, що потерпілому надсилають копію постанови слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження. Також, у разі, якщо на потерпілого накладено грошове стягнення за невиконання обов'язку прибути за викликом, відповідно до ч. 3 ст. 146 КПК України, слідчий суддя не пізніше наступного робочого дня після постановлення відповідної ухвали має надіслати йому її копію. Потерпілий також має право одержувати копії процесуальних документів на підставі заявленого ним клопотання (ст. 221, 317 КПК України) [1; 150; 155].

Поряд з цим, кримінальним процесуальним законодавством передбачено, що потерпілий також має процесуальне право одержувати письмові повідомлення у випадках, передбачених КПК України. Так, до прикладу, у ч. 1 ст. 290 вказано, що прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування [65].

14. Потерпілий також має процесуальне право *користуватися іншими правами, передбаченими КПК України*. Перелік таких прав є значним. Вбачається, що до них належать спеціальні права, якими потерпілий наділений

на стадії виконання судових рішень. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 539 КПК України, потерпілий має право звертатись до суду з клопотанням про вирішення питань, які безпосередньо стосуються його прав, обов'язків чи законних інтересів.

Поряд з цим, законодавець також конкретизує обсяг процесуальних прав потерпілого під час досудового розслідування, зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК України потерпілий має право: 1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; 2) отримувати від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 3) подавати докази на підтвердження своєї заяви; 4) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі; 5) отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, після закінчення досудового розслідування [64].

Так, на стадії досудового розслідування потерпілий *має процесуальне право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим, а також отримання від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття та реєстрацію.* Як слушно заявляє М. І. Тлепова, вказане процесуальне право потерпілого є складовою інформаційної передумови набуття особою статусу потерпілого [155]. Додамо, що складовими інформаційної передумови набуття особою статусу потерпілого є подання ним заяви про вчинення кримінального правопорушення, заяви про залучення до провадження як потерпілого, винесення слідчим, дізнавачем, прокурором постанови про визнання особи потерпілим. У той же час, ч. 5 ст. 55 чинного КПК України встановлено, що за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява

про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді. *Тому, вбачаємо за доцільне, що п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК має бути доповнено правом на негайне прийняття і реєстрацію заяви про залучення особи до провадження як потерпілого.*

Разом з тим, привертає увагу спосіб викладення законодавчих норм. А саме, незрозумілим є те, що в одній нормі законодавець закріпив право потерпілого на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення та право на визнання його потерпілим. Як відомо, особа, якій завдано шкоди кримінальним правопорушенням не повинна чекати на визнання її потерпілим відповідними органами і статус потерпілого вона отримує «автоматично», про що свідчать положення ч. 2 ст. 55 КПК. Відповідно до ч. 7. ст. 55 КПК України, єдиним випадком, коли потерпілий потрапляє в залежність від рішення посадових осіб – є ситуації, Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок [62; 64; 155].

Беручи до уваги сказане, видається за доцільне внести зміни до п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК України та викласти у наступній редакції: *«потерпілий має право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, заяви про залучення до провадження як потерпілого, а також на негайне визнання його потерпілим в разі надання ним письмової згоди»* (Додаток А).

3. Відповідно до п. 3 ч. ст. 56 КПК України потерпілий має процесуальне право *подавати докази на підтвердження своєї заяви*. Так, наділення потерпілого таким правом обумовлюється необхідністю забезпечення активної його участі у процесі доказування, а також реалізації такої засади кримінального провадження як змагальність сторін та свобода в поданні ними

суду своїх доказів. Водночас як уже зазначалось, право на збирання доказів потерпілим повинно відповідати вимогам, встановленим у главі 4 КПК України і здійснюватися шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій і заходів, що здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [1; 65].

4. Під час досудового розслідування потерпілий має процесуальне право *брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких може ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, відомості про що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі*. Коло процесуальних дій, у яких потерпілий має право брати участь, законом не обмежуються, але на практиці рішення про залучення потерпілого до участі у проведенні тієї чи іншої процесуальної дії визначається слідчим, прокурором.

Доцільно звернути увагу, що потерпілому не може бути відмовлено щодо його участі у проведенні процесуальних дій, які: по-перше, неможливо провести без участі потерпілого, зокрема, допит потерпілого, пред'явлення для впізнання тощо; по-друге, які проводяться за клопотанням потерпілого, крім цього, потерпілий може ініціювати проведення СРД шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК; по-третє, що пов'язані із поновленням його порушених прав, наприклад, обшук житла обвинуваченого з метою виявлення викраденого майна тощо [63; 1].

Нам імпонує позиція О. П. Герасимчука, який зазначає, що беручи участь у слідчих діях, потерпілий включається в процес доказування у кримінальному процесі. При цьому, на переконання автора, доказування є врегульованою

нормами кримінального процесу діяльністю органів досудового розслідування, прокуратури та суду зі збирання, перевірки і оцінки доказів та їх використання для встановлення обставин, що мають значення у справі і обґрунтування висновків, які з них випливають [33; 1].

Втім, на переконання С. Є. Албамського, участь потерпілого у кримінальних процесуальних діях, здебільшого, залежить від волевиявлення потерпілого і не може бути обов'язковою. Водночас, як зазначає автор, така свобода не є абсолютною і може бути обмежена у випадках, коли публічний інтерес щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування матеріалів кримінального провадження превалює над приватним. До прикладу, ст. 133 КПК України передбачено право слідчого, прокурора викликати потерпілого для допиту чи його участі в іншій процесуальній дії. Реалізація цього права має місце у двох випадках: якщо є достатні підстави вважати, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження; якщо її участь у процесуальній дії є обов'язковою. При цьому, у процесуальних діях, в яких його участь не є обов'язковою – за допомогою повідомлення (ст. 111–112 КПК України). Видається, що інформування потерпілих про їх роль і характер залучення, строки та перебіг кримінального провадження, до якого вони залучені, а також про винесені рішення, є ключовим елементом впевненості в тому, що процесуальні гарантії відповідають її потребам [1].

5. Після закінчення досудового розслідування потерпілий має процесуальне право *отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення*. Зокрема, за умов закінчення досудового розслідування складанням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або за його дорученням слідчий зобов'язані повідомити потерпілого про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів і надати йому можливість ознайомитися з ними в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України. Надання доступу до цих матеріалів передбачає можливість робити їх копії [147].

Отже, сказане вище дозволяє стверджувати, що про свої процесуальні права та обов'язки, під час досудового розслідування, потерпілий повідомляється шляхом: вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення або заяву про залучення до справи як потерпілого (ч. 2 і 3 ст. 55 КПК України); роз'яснення прав перед допитом чи іншою слідчою (розшуковою) дією, в якій потерпілий бере участь (ч. 3 ст. 223, ч. 3 ст. 224 КПК України); роз'яснення права на ознайомлення з матеріалами, які сторони відкривають одна одній після закінчення досудового розслідування (ч. 8 ст. 290 КПК України); роз'яснення слідчим, прокурором потерпілому права на укладення з підозрюваним угоди про примирення (ч. 7 ст. 469 КПК України) тощо [31].

На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.

У разі якщо потерпілим є адміністратор за випуском облігацій, здійснення ним відмови від обвинувачення, апеляційної скарги, касаційної скарги, укладення угоди про примирення можливі за згодою зборів власників облігацій, отриманою відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [65].

Втім, окреслений перелік прав потерпілого не є вичерпним, оскільки, вони конкретизовані та деталізовані в багатьох статтях КПК, а також потерпілому або його законному представнику чи представнику надається право користуватися іншими правами, передбаченими не лише кримінальним процесуальним законом, а й іншими актами законодавства України.

Особливості нормативної регламентації процесуального положення потерпілого в кримінальному провадженні вказують на те, що потерпілий є самостійним суб'єктом кримінального процесуального доказування з власною

правовою позицією. Згідно з п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених КПК, віднесені до сторони обвинувачення (зокрема, у разі зміни прокурором обвинувачення в суді (ст. 338 КПК); при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення (ст. 340 КПК). Це правило застосовується і при здійсненні кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (глава 36 КПК). У таких випадках обов'язок доказування обставин, які передбачені статтею 91 КПК і підлягають встановленню та дослідженню в кожному кримінальному провадженні, покладається на потерпілого (ч. 1 ст. 92 КПК). Відповідно, потерпілий, будучи самостійним суб'єктом кримінальної процесуальної діяльності, зокрема доказування, має реальну можливість стати самостійним суб'єктом обвинувачення в судовому провадженні у першій інстанції. Вбачається, що такий погляд на потерпілого значно посилює змагальні начала не тільки в судовому провадженні, а й під час досудового розслідування. У зв'язку з викладеним вище вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі положення КПК, які потребують суттєвого доповнення через необхідність вдосконалення процесуального статусу потерпілого, адже обсяг наданих йому прав є явно недостатнім для здійснення ним ефективного захисту своїх прав, свобод і законних інтересів і фактично позбавляє його можливості активно впливати на процес розслідування, розгляду та вирішення кримінального провадження [38].

Отже, процесуальні права, якими потерпілий наділяється протягом всього кримінального провадження, мають загальний характер і можуть бути реалізовані на всіх його стадіях. Процесуальні права, якими потерпілий наділяється під час досудового розслідування та судового провадження, можуть бути реалізовані лише на відповідних стадіях провадження і визначаються їх специфікою.

Роблячи попередні висновки, вбачаємо, що з прийняттям чинного КПК України процесуальні права потерпілого дещо вдосконалено та розширено.

Проте, незважаючи на новели, окремі питання залишаються невирішеними, у зв'язку з чим доцільно внести відповідні зміни та доповнення до КПК України.

1.3. Зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування

Євроінтеграційний шлях, який вже багато років тому був чітко обраний Україною, вимагає врахування стандартів та принципів, які властиві країнам ЄС, у тому числі та у сфері кримінального судочинства.

Як уже зазначалось, наразі захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одними із першочергових завдань кримінального провадження, визначених в ст. 2 КПК України [65].

Вбачається, що реалізація вказаних завдань, поза сумнівом, була б неможливою без створення дієвого кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілих. Не дивлячись на те, що чинне кримінальне процесуальне законодавство містить концептуально нові положення (порівняно з КПК 1960 р.), воно потребує подальшого вдосконалення в частині регулювання процесуальних прав потерпілого, зокрема, у світлі останніх подій, пов'язаних з повномасштабним російським вторгненням в Україну [159].

Крім того, моніторинг матеріалів правозастосовної практики підтверджує наявність певних проблем в частині забезпечення прав та інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування. А саме, норми КПК України не повною мірою відповідають міжнародним стандартам захисту прав потерпілого; потребують уточнення передумови набуття особою процесуального становища потерпілого, також система гарантій процесуальних прав потерпілого під час укладення угоди про примирення і при пред'явленні ним цивільного позову тощо.

Отже, головним аспектом державної політики України у сфері забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні являється удосконалення нормативно-правової бази, зокрема дотримання норм чинного міжнародного законодавства [159].

Теоретичні та правові питання забезпечення процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування набули доктринального осмислення в працях вітчизняних учених, зокрема: В. Г. Буткевича, Л. А. Гарбовського, М. І. Гошовського, Ю. М. Грошевого, К. Ф. Гуценко, Г. В. Дідківської, С. В. Давиденко, Т. М. Добровольської, П. С. Елькінда, З. З. Зінатуліна, Д. Ю. Кавуна, Л. Д. Кокорєва, В. М. Кудрявцева, О. П. Кучинської, О. М. Ларіна, Т. В. Лукашкіної, П. А. Лупинської, В. Т. Маляренко, В. Т. Нора, Т. І. Присяжнюка, В. Я. Понарін, В. М. Савицького, М. С. Строговича, М. І. Тлепової, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової та інших [9; 164]. Разом з тим необхідно визнати, що питання забезпечення процесуальних прав потерпілого залишається дискусійним та потребує як наукового дослідження, організаційного забезпечення так і законодавчого регулювання з урахуванням зарубіжного досвіду.

Виходячи з того, що предметом дослідження цього підрозділу є зарубіжний досвід правового регулювання процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування, убачаємо за доцільне звернутися до законодавства окремих зарубіжних країн, що дозволить його охарактеризувати та співставити з кримінально-правовими нормами вітчизняного законодавства з метою виявлення особливостей і переваг досліджуваних законів, а також тенденцій і перспектив розвитку інституту потерпілого, правових і процесуальних гарантій прав потерпілого, а також ролі прокурорського нагляду та судового контролю за дотриманням прав потерпілого на стадії досудового розслідування тощо.

Так, вагоме значення у системі гарантування цих прав і свобод має Конституція України, норми якої є нормами прямої дії. Відповідно,

Конституція гарантує громадянам України можливість захисту їхніх прав та свобод і в міжнародних органах. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, учасником яких є Україна (ч. 4 ст. 55) [31]. У свою чергу, це вимагає від України дотримуватись положень низки міжнародно-правових документів, як Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.; розроблені на основі цього документа та прийняті 16 грудня 1966 р. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (ратифіковані Україною 19 жовтня 1973 р.); Конвенція про захист прав і основних свобод людини, підписана в Римі урядами держав-членів Ради Європи 4 листопада 1950 р. (ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР; Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р.; інші міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (ч. 1 ст. 9 Конституції) [31].

Отже, як ми вже зазначали, міжнародні стандарти у сфері дотримання прав потерпілого, що формувалися протягом багатьох років, закріплені в кількох важливих міжнародних нормативно-правових актах. До найбільш відомих документів з цього питання належать Європейська конвенція щодо відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. (далі – Конвенція), яка була підписана в Страсбурзі в 1983 р., та вступила в силу 1 лютого 1988 р., а також Рекомендації Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу від 28 червня 1985 р. № R(85)11 [133; 159].

Власне ця Конвенція побудована на принципах справедливості та суспільної солідарності, про що вказано в преамбулі. Коли відшкодування збитків не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна забезпечити його для таких категорій:

а) для тих, яким у результаті умисних насильницьких злочинів було завдано серйозної шкоди фізичному стану або здоров'ю; б) для тих, які перебували на утриманні загиблих у результаті такого злочину (ст. 2). У суму за мінімальним переліком витрат потерпілому з відшкодування завданої злочином шкоди входять втрата заробітку, затрати на ліки та госпіталізацію, затрати на похорони, а у випадках, що стосуються утриманців, – їх утримання (ст. 4). При цьому в конвенції вказано правові випадки, коли розмір відшкодування шкоди може бути зменшений або відмінений: а) у зв'язку з поведінкою жертви як під час злочину, так і до та після;

б) якщо потерпілий або особа, що запитує, задіяні в злочині, скоєному організованою злочинною групою, або входять в організацію, що займається злочинною діяльністю; в) коли повне або часткове її відшкодування суперечить змісту справедливості та громадського порядку [148].

Водночас звертає на увагу той факт, що зміст Конвенції досить прогресивний, а більшість застережень, що обмежують обов'язок держави матеріально допомагати жертвам злочину, фактично зводять нанівець досягнення цілей, які містяться у документі. До числа країн, що ратифікували Конвенцію, слід віднести Азербайджан, Данію, Францію, Німеччину, Чехію, Португалію, Іспанію, Швейцарію, Великобританію, Швецію, Норвегію. На жаль, Україна цю конвенцію не підписала та не ратифікувала.

Відтак, аналізуючи зарубіжний досвід, убачаємо за доцільне розглянути нормативні акти, які трактують захист процесуальних прав потерпілого на прикладі окремих країн. Тому, варто розпочати з дослідження положень законодавства Німеччини, яке стосується захисту процесуальних прав потерпілого від злочину, оскільки, на наше переконання, це являється актуальним з точки зору недостатності вивчення його в Україні, так і з огляду необхідності вдосконалення українського законодавства з врахуванням досвіду Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН) як правової взірцевої країни ЄС.

Так, відповідний Закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів було ухвалено ще 11 травня 1976 р., хоча, наукова і громадська ініціативи з цього питання з'явилися вже на початку 70-х років. До прикладу, публіцисти зазначали, що політична вимога, яка полягала у наданні правових гарантій жертвам насильницьких злочинів була обґрунтована політичною волею Німеччини на державному рівні, з метою загладження наслідків діяльності нацистів під час їхнього панування у 1933-1945 рр. [31].

Натомість наукова спільнота, вважала, що держава зобов'язана охороняти своїх громадян від шкоди, що може бути спричинена кримінальними діями. Таким чином, наприкінці 70-х рр. XX ст. у ФРН був створений спеціальний фонд потерпілих, із коштів якого держава відшкодовувала їм завдану шкоду. ФРН й ініціювала ухвалення Конвенції у 1983 р. [31].

Отже, в Німеччині питання про державну компенсацію шкоди регулюється Карним кодексом та Законом про відшкодування жертвам насильницьких дій від 1985 року. Держава гарантує особам, яким було завдано шкоду здоров'ю в результаті вчинення проти них умисного насильницького діяння, забезпечення медичної допомоги, пенсії або догляд відповідно до поданої заяви.

Що стосується права потерпілого на відшкодування шкоди від насильницьких дій, то таке право потерпілого закріплено § 46а Карного кодексу ФРН. Зокрема, зазначається, що у випадку, якщо особа, яка вчинила карне діяння, повністю чи частково відшкодує потерпілому шкоду, заподіяну своїм діянням, чи в тому випадку, коли відшкодування шкоди потягне за собою від винуватого істотних особистих затрат або ж відмови від чого-небудь, то суд може пом'якшити покарання. У рамках карного провадження будь-яка особа, яка зазнала збитків у результаті вчиненого карного діяння, або її спадкоємці, мають право звернутися із позовом про відшкодування шкоди. Така заява подається у письмовій формі – до служби державного представництва (прокуратури) або до суду, залежно від стадії провадження. У заяві вказується предмет і підставу позову, розрахунки затребуваної суми компенсації. Але у

випадках, коли такий розрахунок вимагає наявності спеціальних знань, він здійснюється вже під час судового розгляду із залученням відповідних експертів. Рішення про відшкодування та розмір такої компенсації визначається судом при постановленні вироку у справі [27; 80].

Разом з тим, варто зазначити, що відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Наявність фізичної або психічної шкоди в результаті нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування. Компенсація у вигляді щомісячних пенсійних виплат виплачується тільки тоді, коли завдані ушкодження здоров'ю мають постійний характер. Виплати здійснюються незалежно від наявності заяви жертви до органу правопорядку та незалежно від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження.

Законодавством Німеччини також передбачено, що право на відшкодування за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника. Щомісячні пенсійні виплати як компенсація за травми для здоров'я виплачується у фіксованих сумах, які регулюються залежно від ступеня травми і щорічно коригуються. Відповідно, компенсації підлягають: медичні витрати; витрати на психологічну допомогу; професійна реабілітація; пенсії для інвалідів-потерпілих, якщо працездатність потерпілого зменшилась внаслідок вчиненого діяння; вартість проведення фізичної терапії; витрати на поховання; витрати на підтримку сімей потерпілих, що втратили годувальника [65; 27].

Поряд з цим, в контексті дослідження цього підрозділу, видається за доцільне звернутися до зарубіжного законодавства на предмет застосування процедури медіації в кримінальному процесі, оскільки, як свідчить практика ЄСПЛ, альтернативне вирішення спорів дозволяє всьому населенню держави використати додаткові, більш гнучкі, способи вирішення правових конфліктів.

Відповідно, у кримінальному процесі Німеччини важливою є процедура примирення. Суть її полягає в тому, що пред'явлення обвинувачення допускається тільки після безуспішного намагання сторін примиритися, відповідно до суду необхідно надати довідку разом з обвинуваченням. Медіація також передбачає, що суд може врахувати наміри обвинуваченого на відшкодування шкоди потерпілому повністю або частково, якщо відшкодування збитку вимагає істотних особистих зусиль або відмови від чогось [88].

Досить цікавим, на наше переконання, є механізм захисту процесуальних прав потерпілих у *Франції*. Так, у Франції Міністр юстиції видав циркуляр від 13 липня 1998 р., в якому дав чітку вказівку правозастосовчим органам про посилення руху в напрямі захисту прав потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу. Цей документ рекомендаційного характеру став основою закону Франції від 15 червня 2000 р. «Про закріплення захисту презумпції невинуватості та прав потерпілого» [31].

Що стосується процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди, то відповідно до КПК Франції право на відшкодування завданої злочином, проступком або порушенням шкоди належить кожному, кому особисто завдано шкоди. 3 січня 1977 р. було прийнято закон «Про відшкодування шкоди за тілесну шкоду, завдану потерпілому злочином» № 77-5. Цей закон доповнює КПК Франції новими статтями (ст. ст. 706.3–706.13), що регулюють питання виплати компенсації потерпілим від злочину. Зокрема, у Франції потерпілі від злочинів мають право на компенсацію завданої їм злочином шкоди від держави до того моменту, коли злочинець постане перед судом. У подальшому держава порядку регресу стягує із засудженого всі витрати у зв'язку із виплатою збитку потерпілому. Водночас кримінально-процесуальне законодавство Франції передбачає компенсацію за юридичну допомогу особам, що стали жертвами крадіжки чи шахрайства. Подібна компенсація здійснюється й потерпілим від насильницьких злочинів, але збитки

і тієї, й іншої категорії потерпілих повинні полягати в шкоді або скороченні доходів, у збільшенні витрат або настанні професійної непрацездатності [80].

Відтак, відповідно до положень Карного кодексу, відшкодуванню підлягають: шкода, завдана внаслідок застосування до особи насильства, що мало фізичний чи сексуальний характер; витрати, пов'язані із лікуванням та втратою доходу (якщо внаслідок вчинення злочину особа втратила працездатність, строком не менше ніж на один місяць); витрати на утримання внаслідок смерті потерпілого-годувальника. Право на відшкодування шкоди мають громадяни Франції, у тому числі в тих випадках, коли злочин було вчинено за кордоном, а також громадяни держав членів ЄС або країн, з якою Франція підписала міжнародний договір за умови, що злочин було вчинено на території Франції. Поряд з цим, у Франції також функціонує Гарантійний фонд для потерпілих від терористичних актів та інших злочинів, який отримує фінансування наступним чином: 75 % коштів надходить від разової сплати у розмірі 3,30 євро при укладенні кожного договору страхування товарів, придбаних у юридичної особи, що розміщується у Франції; 20 % коштів надходить від сплати штрафів засудженими за вчинення злочинів; 5 % коштів надходять разом з іншими інвестиціями Фонду [148].

Повертаючись до процедури медіації у кримінальному провадженні, зазначимо, що Франція є однією з країн, де широко застосовується інститут примирення винного і потерпілого. Зокрема, ч. 4 ст. 61 КПК Франції передбачено, що прокурор має право до винесення рішення судом та за згодою потерпілого та правопорушника направити кримінальну справу на медіацію, якщо він вважає, що такий захід зможе забезпечити відшкодування шкоди, завданої злочином. Відповідно прокурор може використати допомогу громадської організації у залагодженні конфлікту, що зумовлений суспільно небезпечним діянням [103].

Привертає увагу і законодавство *Великобританії* в частині захисту процесуальних прав потерпілого. До прикладу, у Великобританії існують дві форми компенсації потерпілим від злочинної поведінки особам, а саме: виплати

винуватим суб'єктом за вироком суду та компенсація з державного фонду. Важливим, на нашу думку, є той факт, що як і в США, не має значення, чи був хто-небудь затриманий, чи визнаний винуватим за вироком суду. У будь-якому випадку жертва має право на компенсацію за рахунок державних коштів. Розміри компенсаційних виплат визначені спеціальною інструкцією МВС (1988 р.) та пов'язуються із тяжкістю спричиненої шкоди [80].

Зауважимо, що відповідно до положень Закону про відшкодування завданої злочином шкоди (1995 р.), схема відшкодування завданої злочином шкоди передбачає такі види відшкодувань: 1) нормована компенсація – у визначеному для конкретних видів тілесних ушкоджень розмірі; 2) компенсація в разі втрати працездатності на термін понад 28 тижнів – у розмірі нормативної компенсації, збільшеної на суму втраченого доходу і заробітку; 3) компенсація у зв'язку з каліцтвом, яке спричинило смерть потерпілого, що виплачується для відшкодування вартості послуг на похорон, а також на утримання осіб, які перебували на утриманні померлого (його самотнього подружжя, непрацездатних батьків, дітей віком до 18 років і т. ін.). Крім того, у Великобританії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди, у віданні якої перебуває спеціальний фонд, створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку. Уряд виділяє щороку близько 500 000 фунтів стерлінгів на відшкодування шкоди потерпілим від злочинів [88; 90].

Доцільно зауважити, що першою з європейських країн програму медіації ініціювала Великобританія. Вбачається, що однією з основних причин запровадження медіації стало прагнення повноцінно залучити потерпілого у вирішення кримінально-правових конфліктів, оскільки у традиційній системі кримінальної юстиції він майже повністю усунений від активної участі в процесі та його думка майже не враховується при винесенні кримінально-процесуальних рішень, у тому числі тих, які пов'язані з відшкодуванням йому заподіяних злочином збитків [88; 108]. Цікавим є той факт, що у

Великобританії склалася класична конструкція медіації, сутність якої полягає у тому, що конфліктуючі сторони з дозволу вповноважених державних органів намагаються вирішити свій конфлікт поза рамками кримінальної юстиції, залучаючи до їх примирення третіх осіб, найчастіше представників громадських утворень, орієнтованих на попередження злочинності або боротьбу з нею. Таким чином, якщо медіація відбудеться успішно обвинувачений відшкодовує шкоду в тій формі, яка прийнятна для потерпілого – у формі вибачення, сплати грошової суми, виконання робіт на користь суспільства або потерпілого тощо [88].

Крім того, якщо оцінювати процедуру медіації в цілому, то вона, на думку, англійських правників є позитивною і вважається важливим етапом на шляху до перегляду цілей та завдань кримінальної юстиції, які повинні бути більш компенсаторними та менш каральними. Медіацію можна застосовувати на будь-якій стадії кримінального процесу, у тому числі і після винесення вироку, оскільки це дозволить ефективно реінтегрувати засудженого у соціальну спільноту, не відриватиме його від місцевої громади, а також надасть можливість здійснення контакту між ним та потерпілим з метою компенсації останньому завданого збитку та відновлення його внутрішньої рівноваги [88; 150].

Щодо захисту процесуальних прав потерпілого за законодавством *Бельгії*, зазначимо, що 12 березня 1998 р. був ухвалений закон, провідною ідеєю якого було те, що захист суспільства починається із захисту прав потерпілих та відшкодування спричиненої їм шкоди.

Власне самі заходи допомоги потерпілим від злочинів у Бельгії визначені в Законі «Про податки та інші заходи» (1985 р.). Зокрема, у Бельгії існує спеціальний фонд, з якого потерпілі від злочинів отримують грошове відшкодування від держави, який фінансується Міністерством юстиції. Відповідно, відшкодуванню самому потерпілому підлягає: моральна шкода, що призвела до тимчасової або постійної непрацездатності; медичні витрати, у тому числі на протези, препарати тощо; тимчасова або постійна інвалідність;

втрата або скорочення доходів унаслідок тимчасової або постійної непрацездатності; етична шкода тощо. Законом передбачено, що у разі, якщо особу злочинця встановлено, потерпілий повинен спочатку спробувати отримати відшкодування від нього через подання цивільного позову [80]. Натомість кримінальне процесуальне законодавство Бельгії взагалі не встановлює жодних вимог до оформлення чи змісту позовної заяви про відшкодування шкоди в кримінальному провадженні.

Заслуговує на увагу і інститут медіації між потерпілим та правопорушником. Зокрема, перший досвід застосування цього інституту зафіксований у місті Фландрія в 1987 р. Зазначається, що ініціаторами впровадження інституту медіації між потерпілим та правопорушником стала неприбуткова організація Ойкотен (Oikoten), яка спільно з прокурором міста Льовена та ювенальним судом шукали нові підходи реагування на рівень злочинності серед неповнолітніх правопорушників. За підсумками такої співпраці була розроблена модель відновного правосуддя, яка передбачала визнання винуватості з боку правопорушника та відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків [3].

Отже, відповідно до законодавства Бельгії досягнення примирення з потерпілим, яке може варіюватися від форми фінансової компенсації до вибачення перед потерпілим, зазвичай визнається підставою для припинення кримінально-правового переслідування та закриття кримінальної справи.

При зверненні до законодавства *Нідерландів*, бачимо, що аналізовані моменти врегульовані у кримінальному та кримінально-процесуальному кодексах, а також Законом про посилення становища потерпілого в кримінальному провадженні (2009 р.). До прикладу, потерпілий може звертатися із вимогою про відшкодування шкоди як на стадії досудового розслідування, так і під час судового провадження. У випадку припинення провадження, потерпілий має право звертатися із позовом у порядку цивільного судочинства. Джерелом фінансування виплат з Фонду відшкодування шкоди від насильницьких злочинів, підзвітного Міністерству юстиції Нідерландів, є

державні кошти. Доцільно зазначити, що відшкодування з Фонду, як правило, у повному обсязі не покриває завданих збитків, що пов'язано з обмеженістю грошових ресурсів та принципом розумності [80].

У законодавстві Нідерландів передбачено право потерпілого на надання йому безкоштовної юридичної допомоги.

Крім того, за законодавством Нідерландів передбачено присудову медіацію. Тобто, це медіація, як інтегрована в судове провадження. Її мета полягає у використанні для вирішення спорів, що, як правило, уже стали предметом судового розгляду, за згодою сторін або за призначенням чи рекомендацією судді.

Принагідно зазначимо, що модель присудової медіації передбачає проведення медіації самим персоналом суду або навіть суддями, або ж існування інституцій альтернативного вирішення спорів, які функціонують при суді (наприклад, центри медіації, бюро медіації) [4].

Так, залежно від суб'єкта, який виступає в ній медіатором, в Нідерландах виокремлюють: внутрішню присудову медіацію (internal court-annexed mediation), що проводиться ніби «всередині» суду самими суддями або іншими працівниками суду, наприклад, працівниками апарату суду, помічниками суддів тощо; зовнішню присудову медіацію (external court-annexed mediation), або «зближену» медіацію чи приватну медіацію в рамках судового процесу, за якої до проведення медіації залучаються зовнішні приватні медіатори [4].

Зауважимо, що після направлення справи на медіацію судове провадження в Нідерландах зупиняється на строк до трьох місяців, оскільки допускається, що саме такого періоду часу достатньо аби провести усі етапи медіації. Проте, строк, на який зупиняється судове провадження може бути продовженим, якщо це необхідно для завершення медіаційних процедур [80; 4].

Досить цікавим є законодавство *Австрії*. Так, у Карному кодексі Австрії інститут відшкодування завданої злочином шкоди використано як пробаційну умову у випадку умовного звільнення від покарання, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, умовного

звільнення від відбування примусового заходу, пов'язаного з позбавленням волі у формі вказівки винуватій особі в період строку випробування відшкодувати своїми силами завдану злочином шкоду. Поряд з цим, в Австрії діють державний та неурядові механізми, покликані здійснювати виплати потерпілим від злочинів. До прикладу, існує урядова програма, яка надає фінансову допомогу для громадян країн Європейського економічного простору, які є жертвами злочинів. У цьому випадку компенсація здійснюється Федеральною соціальною службою, джерелом фінансування діяльності якої в основному є штрафи, які накладаються і стягуються із засуджених осіб. Водночас в Австрії діє «Weisser Ring» – незалежна некомерційна організація, яка надає допомогу і відшкодування жертвам злочинів, у тому числі іноземним громадянам. Фонд має інші джерела наповнення – грошові внески його членів і спонсорська допомога [80]. Відмітимо, що за Законом Австрійської Республіки про надання допомоги жертвам злочинів (1972 р.) передбачено наступні різновиди допомоги: відшкодування втраченого заробітку або утримання; лікування, у тому числі кризове лікування психологами; ортопедичне забезпечення; медична, професійна та соціальна реабілітація; доплати за догляд, доплати сліпим; відшкодування витрат на поховання; одноразове й наперед визначене відшкодування моральної шкоди; додаткові послуги, що залежать від рівня доходів.

Також, за законодавством Австрії передбачено, що жертва злочину у кримінальному процесі може брати участь як приватний обвинувач, а у справах публічного обвинувачення як потерпілий (у звичному для нас розумінні це цивільний позивач) і субсидіарного обвинувача (у разі заявленого ним клопотанням про переслідування особи при відмові від цього прокуратури). Відповідно до ст. 50 КПК Австрії, у всіх цих випадках потерпілий визнається стороною обвинувачення і може мати адвоката-представника, процесуальні права якого визнаються рівними правам того, що представляється. Разом з тим, низкою останніх змін і доповнень до КПК Австрії 1975 року потерпілий

отримав можливість брати участь у слідчих діях і оскаржити рішення компетентним органам [48].

Щодо інституту медіації у кримінальному провадженні Австрії, відмітимо, що посередництво між потерпілим та злочинцем стало альтернативою у кримінальному провадженні у 1985 році в межах так званої диверсії» (Diversion) – відмови від кримінального переслідування за наявності для цього передумов (сплата грошового внеску, виконання суспільних робіт, проходження випробувального терміну) [48]. Зокрема, аналіз досвіду запровадження такої можливості засвідчив, що в даному випадку йшлося значною мірою про правопорушення, що ґрунтуються на конфлікті в соціальній сфері (у подружніх стосунках, у сім'ї, у відносинах із сусідами, на роботі). Відтак переговори про справедливе вирішення конфлікту за допомогою посередника та розробка стратегій майбутньої поведінки сторін є основою медіаційної процедури [142]. У свою чергу, сторони не зобов'язуються до врегулювання конфлікту, проте їм пропонується можливість здійснення медіації. Власне тому, процесу медіації передуює передмедіативний етап з метою надання їм інформації про правову ситуацію та хід провадження, вивчення інтересів намірів потерпілого та обвинуваченого і забезпечення їх подальшої комунікації.

Так, повноваження ініціювання медіації покладається на прокуратуру, проте судді також можуть ініціювати врегулювання конфлікту до закінчення основного слухання. По відношенню до неповнолітніх медіація можлива у разі вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років (що відповідає 10 – ти рокам позбавлення волі у провадженні щодо дорослих осіб). Якщо медіація відбувається на стадії судового розгляду, то суд вправі перейти і ці встановлені КК верхні межі.

У 1995 році в Австрії була заснована Федеральна асоціація з медіації (ÖBM). Налічуючи близько 2400 кваліфікованих членів, вона є найбільшою спеціалізованою посередницькою організацією в ЄС. Крім того, посередництво

в процесі врегулювання спору у кримінальному провадженні у її рамках здійснюється по всій Австрії через посередницькі асоціації Neustart.

Доцільно також зазначити, що відповідно КПК Австрії прокуратура може відмовитися від кримінального переслідування за вчинення кримінального правопорушення, якщо воно безпосередньо зачіпає інтереси конкретної особи, обвинувачений визнає свою вину та готовий її загладити, зокрема шляхом відшкодування шкоди, заподіяної діянням, або іншим чином сприяє відшкодуванню наслідків діяння, та за потреби взяти на себе зобов'язання, які свідчать про його готовність утримуватися надалі від поведінки, яка призвела до вчинення злочину [142].

Потерпілий та його представник беруть участь у намаганнях відшкодування шкоди за їх бажанням. Врегулювання такого конфлікту залежить від згоди потерпілого та з обов'язковим врахуванням його законних інтересів.

На переконання австрійських правників, істотними елементами медіації є: добровільна участь конфліктуючих сторін у позасудовому процесі; нейтральність та неупередженість посередника (медіатора); намагання домогтися швидкого та небюрократичного залагодження конфлікту; придатність посередника виступати в ролі юридичного експерта» [142].

Заслуговує на увагу і законодавство *Швейцарії*. Так, у Швейцарії функціонує державний фонд підтримки потерпілих від злочинів, за діяльність якого відповідає спеціальне управління Міністерства юстиції. Відповідно до законодавства, потерпілою від злочину є особа, на яку було спрямовано протиправне діяння та яка стала потерпілою внаслідок такого діяння чи якій було спричинено шкоду, хоча злочинні дії на неї не спрямовували [43]. Зокрема, компенсації підлягають: медичні витрати, витрати, пов'язані з госпіталізацією, ремонт чи придбання слухових апаратів і одягу, окулярів, пошкоджених унаслідок злочину, витрати на поховання, на підтримку родини загиблого і осіб, які перебували на його утриманні, а також на дохід, утрачений за час вимушеної непрацездатності тощо. Проте, варто зазначити, що в

законодавстві Швейцарії чітко не визначено основні джерела фінансування. Мова йде, в основному, про обов'язкові внески обвинувачених у вчиненні злочину, за який потенційно може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі та штрафів, передбачених в кримінальному провадженні [43].

Щодо інституту медіації, то у Швейцарії, навпаки, медіація широко застосовується у цивільних, сімейних трудових та інших спорах, однак не знайшла свого закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві цієї держави, хоч певні приватні асоціації, які надають посередницькі послуги, діють в окремих кантонах на рівні пілотних проектів. Немає у конфедерації також і Закону «Про медіацію». Наразі медіація зазвичай можлива лише у провадженнях за участю неповнолітніх. Так, у кантоні Фрібур суддя може запропонувати стороні процедуру посередництва у будь-який час та доручити Управлінню з питань посередництва у справах неповнолітніх або, можливо, присяжному посереднику організацію її проведення. Якщо досягнуто згоди, суддя згодом припиняє зупинене кримінальне провадження. Посередництво в справах щодо неповнолітніх є безкоштовним [142; 162].

При зверненні до законодавства *Польщі* бачимо, що КПК визначає потерпілим фізичну або юридичну особу, законні інтереси якої були безпосередньо порушені або поставлені під загрозу злочином. Слід зазначити, що в нормах законодавства Польщі приймається до уваги більш широка категорія – «законні інтереси», а також допускається можливість визнання особи потерпілим, коли шкода реально не настала [34]. Крім того, КПК Польщі передбачено, що потерпілим може бути визнана будь-яка державна, муніципальна або громадська установа, навіть якщо вона юридично не відокремлена. Водночас потерпілим вважається заклад страхування, який покрив або зобов'язаний покрити шкоду, завдану злочином потерпілому. Цілком зрозуміло, що коли потерпілим виступає юридична особа, її інтереси представляє уповноважений представник [34].

У свою чергу, одним з найбільш важливих прав потерпілого є право на заявлення цивільного позову. Так, відповідно до законодавства Польщі право

подати цивільний позов має як потерпілий, так і прокурор. Можливість скористатись цим правом існує до закінчення першого допиту потерпілого на основному розгляді справи в суді. У разі, якщо потерпілим є малолітній або недієздатний, його права виконує законний представник або особа, під постійною опікою якої перебуває потерпілий [34].

Відмітимо, що в Польщі існує також фонд допомоги жертвам злочинів. Джерелами фінансування цього фонду є кошти, що надходять за рішенням судів як відшкодування збитку, так і благодійні внески. Крім того, фонд надає допомогу не лише громадянам Польщі, а й іноземцям, які стали жертвою майнових злочинів та злочинів проти особи на території Польщі [34; 80].

Слід зазначити, що Польща фактично однією з перших країн Східної Європи, де запроваджено відновне правосуддя в середині 90-х років ХХ ст.

Відповідно, у КПК Польщі можна знайти положення, які присвячені як угоді про визнання винуватості, так й угоді про примирення. Спочатку, у Польщі, медіація застосовувалась на практиці, а вже у 2003 році закон змінено на користь процесу медіації. Завдяки доповненню до КПК Польщі, медіація дозволена на кожній стадії розгляду кримінальної справи КПК Польщі доповнено ст. 23-а «Процедура медіації», яка створила умови для подальшого розвитку процедури медіації в кримінальному процесі Польщі. На підставі цієї норми міністром юстиції Польщі 13 червня 2003 року підписано Розпорядження «Про порядок проведення процедури медіації у кримінальних справах», яким встановлено вимоги до організацій та осіб-медіаторів, порядок їх реєстрації й виключення з реєстру при окружних судах, засади здійснення медіаційного провадження [157].

КПК Польщі передбачено, що суд або судовий референт під час судового розгляду, а прокурор чи інший орган, який здійснює це кримінальне провадження на стадії досудового розслідування, може з ініціативи чи за згодою підсудного та потерпілого направити справу до інституції чи уповноваженої особи з метою здійснення медіаційного провадження між

підсудним (обвинуваченим) і потерпілим. Підсудному (обвинуваченому) та потерпілому роз'яснюються мета й засади медіаційного провадження.

В подальшому, після того як справа направлена на медіацію, поліція, прокурор або суд видає відповідну постанову, вказуючи строк тривалості процедури примирення. Медіаційне провадження не може тривати довше ніж місяць, однак цей термін може бути подовженим на основі обґрунтованого клопотанням медіатора на час, необхідний для повного закінчення процедури медіації. Строк проведення медіації не включається в строк досудового розслідування. Вбачається, що така норма КПК Польщі, яка чітко встановлює строк проведення медіації, безумовно, має позитивне значення для належного та своєчасного проведення медіаційної процедури й може бути використана в нашій державі. У цьому випадку доречно закріпити, що строк проведення процедури медіації визначається сторонами в угоді про проведення процедури медіації. При цьому медіатор і сторони повинні вживати всіх можливих заходів, щоб зазначена процедура була припинена в термін не більше ніж протягом тридцяти днів із моменту отримання медіатором конкретного кримінального провадження [152; 157].

Разом з тим, у цій угоді має бути визначена конкретна організація або окрема особа – медіатор, яка проводитиме медіацію. У свою чергу, аналіз законодавства Польщі дозволяє стверджувати, що медіаційне провадження не може здійснювати суддя, прокурор, практикант прокуратури, а також кандидат на вищевказані посади, присяжний, судовий референт, помічник судді, помічник прокурора, а також службовець органу, уповноваженого провадити досудове розслідування.

Що стосується законодавства *Чехії*, то захист процесуальних прав потерпілих від злочинів, у тому числі відшкодування шкоди, завданої їм унаслідок вчинення карного діяння, регулюється положеннями Карного кодексу, Кодексу карного провадження і Закону про жертв карних діянь від 2013 року. Законодавством передбачено, що потерпілий має право на відшкодування: збитків (наприклад, компенсації витрат на лікування, вартості

пошкоджень автомобіля, викрадених предметів, витрат, завданих непрацездатністю тощо); моральної шкоди; вартості безпідставного збагачення, що було отримане злочинцем унаслідок вчинення ним карного діяння щодо окремої особи. Держава надає відшкодування, яке включає суму втраченого доходу і доведені витрати на лікування, а також витрати на поховання у випадку смерті потерпілого. Відшкодування здійснюється або у вигляді одноразової суми або як сума, еквівалентна доведеній сумі втраченого заробітку, витрат на лікування, витрат на поховання тощо. Суми, отримані як відшкодування збитків потерпілим з інших джерел (наприклад, від страхової компанії), вираховується з цієї суми [80].

Так, у Чехії Асоціація медіаторів Чеської Республіки (Asociaci mediátorů ČR) сформувалась у результаті конференції «Медіація та її перспективи в Чеській Республіці», що відбувалася у травні 2000 р. в Опаві, де було запропоновано створити громадську асоціацію під назвою «Асоціація медіаторів Чеської Республіки». Підготовчий комітет активно працював над реалізацією цієї ідеї і вже у грудні Асоціацію зареєструвало Міністерство внутрішніх справ за номером VS/1-1/45614/00-P [164; 165]. Асоціація зосереджує свою діяльність на розвитку та поширенні медіації як способу вирішення конфліктів, співпрацює з іншими організаціями та установами на регіональному та глобальному рівнях, вона визначає професійні, освітні та етичні стандарти і гарантує їх дотримання членами Асоціації.

Так, у США жертва злочину спеціального процесуального визнання не потребує, тобто діє презумпція заподіяння шкоди особі. Відповідно, у США діє стабільна система допомоги потерпілим від злочинів. Зазначимо, що спочатку виникли перші відповідні громадські ініціативи, які існували на добровільних засадах. Пізніше було створено Національну організацію допомоги потерпілим від злочинів та окрему службу в Департаменті юстиції. У 1988 році, відповідно до Закону про потерпілих від злочинів, було створено Федеральне відомство для потерпілих від злочинів. Водночас, цим самим актом було засновано спеціальний фонд для фінансування різних програм, спрямованих на допомогу

та компенсацію жертвам злочинів і забезпечення належного статусу в кримінальному судочинстві, надання юридичної допомоги [43].

Вбачається, що США є однією з перших країн світу, де ще на початку 70-х років XX століття з'явилися програми примирення винного і потерпілого, що є однією з найбільш розповсюджених форм відновного правосуддя. Так, в США діє Єдиний закон про медіацію (Uniform Mediation Act), що поєднав у собі більше ніж 2500 законів, які існували раніше та регламентували посередницьку діяльність при вирішенні спорів у різних штатах. Судова система цієї країни спрямована переважно на те, щоб більшість спорів вирішувалися в позасудовому порядку. Здебільшого медіація є добровільним способом вирішення спору. Медіація в США є більш неформальною процедурою, у порівнянні з арбітражем чи судовим провадженням, та не передбачає застосування правил доказування або процедур, які не були погоджені сторонами. Медіатор не приймає рішень щодо фактів чи застосування законодавства, не може вирішувати та нав'язувати сторонам вирішення спору, а результатом медіації завжди є взаємовигідна для сторін угода [103]. Отже, медіація в США є поширеним явищем вирішення різних правових конфліктів, зокрема й у сфері кримінальних правопорушень.

Загалом у США діє спеціальна концепція для судів, яка отримала назву «суд з багатьма дверима». Відповідно до цієї концепції суд США розглядається як установа, яка надає можливість вирішення спорів шляхом відкривання різних «дверей». Особа, яка звертається до суду, спочатку викладає всі обставини консультанту суду, який проводить ґрунтовний аналіз справи та рекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору («наступні двері»). Після запровадження вищезгаданої концепції в судах альтернативний підхід вирішення спорів кримінально-правового характеру набув широкого розголосу. На сьогодні такий підхід вирішення спорів запроваджений в більшості європейських країн [103].

Висновки до розділу 1

Дослідження загальних питань процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування дають можливість зробити такі висновки.

1. У кримінальному процесі більшість наукових праць присвячена загальному дослідженню визначення процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні, відшкодуванню шкоди потерпілому, завданої кримінальним правопорушенням тощо. На рівні дисертаційних робіт окремі аспекти зазначеної проблематики вивчалися: Л. І. Шаповалова «Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу» (2001); С. В. Давиденко «Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування» (2007); Т. І. Панасюк «Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України» (2009); С. І. Остапенко «Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином» (2010); Є. В. Діденко «Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі» (2013); Д. О. Пилипенко «Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України» (2014); М. І. Тлепова «Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування» (2015); О. П. Острійчук «Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні» (2016); Д. Ю. Кавун «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні» (2016); О. О. Сольонова «Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні» (2018); І. І. Циліорик «Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій» (2020) та інші. Окремі питання процесуальних прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування розглядалися в інших наукових публікаціях (монографіях,

підручниках, посібниках, навчально-методичних виданнях, низці наукових статей тощо).

2. Запропоновано власне бачення поняття «потерпілий», під яким слід розуміти фізичну особу, якій кримінальним правопорушенням завдано моральну, фізичну та майнову шкоду, юридичну особу, якій завдано майнову шкоду або підриг діловій репутації, адміністратора за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також державу в особі її компетентних органів, яким завдано матеріальну шкоду та приниження авторитету.

Елементами процесуального статусу потерпілого як учасника кримінального провадження є його права та обов'язки. Протягом кримінального провадження та під час досудового розслідування потерпілий має відповідні процесуальні права, передбачені кримінальним процесуальним законодавством.

Доведена доцільність внести зміни до окремих норм чинного КПК України, зокрема ч. 1 ст. 293 викласти в такій редакції:

«Одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297¹ цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, потерпілому, його захиснику, законному представнику. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи, юридичній особі, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратору за випуском облігацій, який

відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» (Додаток А).

3. Проведено порівняльний аналіз положень кримінального процесуального законодавства низки зарубіжних країн щодо захисту процесуальних прав потерпілих, відшкодування (компенсації) шкоди, завданої злочином, застосування інституту медіації, з пропозиціями щодо використання найбільш перспективних з них у вітчизняному правовому полі.

Зауважимо, що загальноєвропейська тенденція до посилення захисту прав потерпілих від злочинів була ініційована Німеччиною, у якій відповідний Закон про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів було ухвалено ще 11 травня 1976 р., а, власне, наукова і громадська ініціативи з цього питання з'явилися вже на початку 70-х років. Заслуговує на увагу законодавство Польщі. Зокрема, в Польщі існує фонд допомоги жертвам злочинів. Джерелами фінансування цього фонду є кошти, що надходять за рішенням судів як відшкодування збитку, благодійні внески. Крім того, фонд надає допомогу не лише своїм громадянам, а й іноземцям, які стали жертвою злочину на території Польщі від майнових злочинів та злочинів проти особи.

Дослідженням встановлено, що першою з європейських країн програму медіації ініціювала Великобританія. Власне, що стосується причини запровадження медіації, то вона полягає у намаганні повноцінно залучити потерпілого до вирішення кримінально-правових конфліктів, оскільки у традиційній системі кримінальної юстиції він майже повністю усунений від активної участі в процесі, а його думка майже не враховується при прийнятті та винесенні кримінально-процесуальних рішень, зокрема тих, які пов'язані з відшкодуванням потерпілому завданих злочином збитків.

РОЗДІЛ 2

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

2.1. Правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування

Як уже зазначалось, відповідно до ст. 2 КПК України, завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [63; 65]. Зазначена норма кореспондується зі ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження й забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

Зауважимо, що М. І. Гошовський та О. П. Кучинська (ще за часів дії КПК України 1960 р.) зазначали, що своєчасність виявлення осіб, потерпілих від злочину, та визнання їх потерпілими є однією з важливих умов успішного розслідування матеріалів кримінального провадження. Власне тому не викликає сумніву постулат, що допит потерпілого доцільно проводити на початку досудового розслідування, це, у свою чергу, сприятиме найбільш ефективній та цілеспрямованій організації розслідування. При цьому, важливо, щоб особа, яка постраждала від злочину, допитувалася саме як потерпілий, а не як свідок. Крім

того, своєчасне визнання особи потерпілою необхідне і для більш повнішого забезпечення прав і законних інтересів потерпілої особи [78].

На переконання О. В. Щиголь, досягнення перелічених завдань видається неможливим за відсутності розгалуженої системи кримінальних процесуальних гарантій – умов, вимог, правил та положень, які дістають свій фактичний вияв у процесуальних рішеннях, діях та/або бездіяльності, котрі спрямовані на забезпечення законності й дієвості кримінального провадження в цілому, його стадій, етапів, забезпечення здійснення (реалізації) прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, їх охорони й захисту, а також забезпечення виконання ними встановлених законом обов'язків [175].

У свою чергу, М. А. Погорецький зазначає, що кримінально-процесуальні гарантії є фундаментальною категорією кримінального процесу. Вони мають не лише науково-методологічне значення для розробки засад кримінального судочинства, а й практичне значення для забезпечення функціонування його інститутів, окремих норм, реалізації процесуальних прав та законних інтересів усіх його суб'єктів. [101; 175].

З огляду на предмет нашого дослідження, важливе значення має розгляд саме правових гарантій потерпілого як учасника кримінального провадження. Так, Т. Г. Фоміна зазначила, що в науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення системи правових гарантій та її складових елементів. Авторка зазначає, що умовно їх можна поділити на два основних підходи. Зокрема, прихильники першого зазначають, що правові гарантії процесуальних прав особи та гарантії правосуддя співвідносяться як частина і ціле. Водночас, прихильники другого підходу в системі правових гарантій розглядають гарантії процесуальних прав особи та правові гарантії правосуддя як окремі елементи вказаної системи [1]. Поряд з цим, на думку І. Д. Джамалова, в науці кримінального процесу поняття правових гарантій зазвичай асоційовано з поняттям забезпечення прав особистості, що пояснюється етимологією слова «гарантія» – порука, забезпечення.

Слушною видається позиція Л. М. Лобойка, який вбачає, що правові гарантії процесуальних прав особи, разом із правовими гарантіями ефективної діяльності органів, які ведуть кримінальний процес, у своїй сукупності утворюють засоби ефективного функціонування кримінального процесу в цілому [1].

Поряд з цим, С. В. Давиденко зауважує, що в умовах проведення сучасної судово-правової реформи в Україні й у зв'язку з прийняттям нового КПК України особливої актуальності набувають питання розширення прав і зміцнення правового статусу постраждалої особи, удосконалення механізму реалізації потерпілими своїх прав, створення гарантій прав людини в кримінальному судочинстві [80].

Відтак, переконані у необхідності забезпечення розумного і справедливого балансу прав та інтересів обвинуваченого й потерпілого, що можливе завдяки розширенню правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого.

Кримінальне процесуальне законодавство, своєю чергою, має закріплювати широке коло процесуальних прав потерпілого та, що найголовніше, їх правові гарантії. Лише за таких обставин можливо вести мову про перспективність відновлення порушених процесуальних прав потерпілого, і як результат - реальну участь його в кримінальному провадженні.

Отже, вказане вище дозволяє зробити висновок, що особа, яка визнана потерпілою у кримінальному провадженні, наділяється процесуальними правами, реалізація яких забезпечується відповідними правовими гарантіями. Більш того, наявність належних і достатніх правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого, безумовно, сприяє досягненню завдань кримінального провадження. Реалізуючи надані законом процесуальні права, потерпілі допомагають стороні обвинувачення у встановленні фактичних обставин кримінального провадження, впливають на хід і результати досудового розслідування, забезпечуючи його повноту та своєчасність.

Власне, виходячи з аналізу процесуальних прав потерпілого на різних стадіях кримінального процесу, слід зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство систему правових гарантій процесуальних прав потерпілого розділяє на: правові гарантії, якими потерпілий наділений протягом кримінального провадження; правові гарантії, якими потерпілий наділений під час досудового розслідування; правові гарантії, якими потерпілий наділений під час судового провадження в будь-якій інстанції.

Прикметно, що особливого значення правові гарантії набувають при проведенні досудового розслідування, оскільки саме на цій стадії відбуваються найбільш серйозні втручання в конституційні права особи. Разом з тим, КПК України містить ряд законодавчих недоліків, що, своєю чергою, породжують певні проблеми як в теоретичній, так і практичній площині. Власне, це негативно впливає на систему правових гарантій, її дієвість та ефективність.

З огляду на предмет дослідження, вбачаємо за доцільне окреслити найбільш важливі та «вразливі» правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого.

Зауважимо, що нормативне регулювання провадження досудового розслідування міститься у КПК України, а також відомчих локальних нормативних актах, зокрема, Наказ МВС України від 06 липня 2017 р. № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», Наказ МВС України від 07 липня 2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», Наказ Генерального прокурора від 30 червня 2020 р. № 298 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» [120; 121; 122].

Отже, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. Положення про яке, порядок його формування та ведення затверджуються Офісом Генерального прокурора за погодженням з

Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, органом Бюро економічної безпеки України [65].

Відтак, важливою правовою гарантією є як сам факт реєстрації заяви про вчинене кримінальне правопорушення, так і час вчинення цієї процесуальної дії. З моменту реєстрації заяви потерпілий набуває процесуальних прав та обов'язків, що є надзвичайно важливим для гарантування реалізації його процесуальних прав під час перевірки заяви та подальшого провадження.

На переконання Т. Л. Сироїд, «несвоєчасність визнання за особою, якій завдано шкоду, статусу потерпілої, а також відмова у прийнятті заяви про злочин і відмова в порушенні кримінальної справи, суттєво порушують конституційне право людини і громадянина на захист своїх прав і свобод, перешкоджають доступу потерпілого до правосуддя, позбавляють його права на захист» [31].

Однак, варто зазначити, що з прийняттям чинного КПК України у потерпілих від кримінального правопорушення значно збільшились шанси захистити свої права та притягнути винних до відповідальності. Обумовлено це тим, що фактично автоматичне відкриття кримінального провадження за його заявою (повідомленням) дає потерпілому гарантії, що розслідування буде проведено.

Водночас, на думку Л. А. Гарбовського, у КПК України не визначено будь-яких вимог до таких заяв про кримінальне правопорушення, до встановлення особи заявника, попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення тощо [31].

Також, зауважимо, що під час застосування ст. 214 КПК України щодо початку досудового розслідування виникає необхідність у механізмі перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення. У чинному КПК України відповідних положень не міститься, крім положення про можливість проведення огляду місця події. Натомість, намагання запровадити хоча б якийсь механізм перевірки заяв і повідомлень вбачаємо в змісті п.14 розділу II

Положення про ЄРДР, порядок його формування та ведення. Так, при внесенні до Реєстру відомостей про короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (фабули), в обов'язковому порядку відображаються дата, час, адреса, місце, спосіб, знаряддя, засоби та інші особливості вчинення кримінального правопорушення, розмір збитків, прізвище фізичної особи (осіб) або дані про юридичну особу (осіб), яка (які) є потерпілою (потерпілими), дані про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, інші необхідні відомості [120]. Але спосіб перевірки й отримання цієї інформації зазначені нормативні акти не містять.

Відповідно, неважко здогадатись, який, наразі «тягар» кримінальних проваджень мають слідчі, дізнавачі, оскільки навантаження суттєво збільшилося. Як наслідок, з одного боку, ми маємо гарантоване відкриття кримінального провадження по кожному зверненню громадянина, а з іншого – неякісну роботу слідчого, дізнавача затягування розслідування, що спричинено надмірним навантаженням.

Разом з тим, правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого при прийнятті заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події визначені в Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженому Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 8 лютого 2019 року № 100 [118]. Так, усні заяви (повідомлення) уносяться до протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію, а письмові – підлягають прийняттю й реєстрації з попередженням заявника про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачену ст. 383 КПК України.

З огляду на вказане, в практичній діяльності органів досудового розслідування виникають такі проблемні питання: як діяти слідчому, дізнавачу, прокурору, якщо особа відмовилася поставити свій підпис щодо попередження її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення; як повинен діяти слідчий, дізнавач, прокурор при отриманні анонімних заяв і

повідомлень про кримінальне правопорушення поштою або іншим засобом зв'язку. Нам імпонує позиція С. Патюк та І. Щербак, на переконання яких, відомості про кримінальне правопорушення, зазначені в таких заявах чи повідомленнях, можуть бути внесені до ЄРДР лише за умови, якщо вони підтверджені результатами проведеного слідчим огляду місця події, адже, згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України, до внесення відомостей у ЄРДР може бути проведений тільки огляд місця події. Після завершення огляду відомості, що підтвердили обставини, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, негайно повинні вноситися до ЄРДР як виявлені слідчим чи прокурором самостійно в результаті слідчого огляду. Непідтверджені результати огляду місця події відомості не можуть уноситися до ЄРДР, вони можуть бути неправдивим повідомленням про злочин [99; 102].

Крім того, у п. 23 Висновку Венеціанської комісії щодо проекту КПК України позитивною зміною кримінального процесу України називають скасування прийняття слідчим офіційного рішення про відкриття кримінальної справи або про відмову в її відкритті, цей підхід замінюється на негайне вчинення запису про початок досудового провадження до ЄРДР [25; 99]. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України, слідчий, дізнавач невідкладно в письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 цієї статті. Згідно з ч. 1 ст. 110 КПК України, усі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду є процесуальними рішеннями. Отже, рішення про початок досудового розслідування буде процесуальним. Рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови у випадках, передбачених законом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне. Відтак, вбачається, що при внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР логічною повинна бути законодавча вимога щодо складання відповідної постанови, чого не міститься в КПК України. Тим самим сторона захисту позбавляється можливості оскаржити процесуальне рішення слідчого чи прокурора щодо внесення до

ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, наприклад, завідомо неправдивих для слідчого чи прокурора [99].

Ще одна проблема, яка, на наше переконання, пов'язана з правовими гарантіями реалізації процесуальних прав потерпілого, полягає у захисті інтересів потерпілої-юридичної особи. Так, згідно зі ст. 214 КПК України, потерпілий є одним з ініціаторів досудового розслідування і, відповідно має процесуальне право на негайне прийняття та реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, отримання документа на підтвердження реєстрації заяви та негайне визнання потерпілим. Більше того, це право потерпілого кореспондує з одночасним обов'язком уповноваженої особи правоохоронного органу прийняти та зареєструвати заяву чи повідомлення про вчинення злочину. Відмова у прийнятті чи реєстрації такої заяви не допускається. Отже, чинний КПК України закріпив так званий механізм автоматичної реєстрації заяви про вчинення злочину [96].

З-поміж іншого, заслуговує на увагу така *правова гарантія реалізації процесуального права потерпілого як право останнього подавати докази*. В підрозділі 1.2. ми частково розглянули вказане процесуальне право потерпілого. Проте, на сьогодні це право не може бути реалізоване потерпілим у повному обсязі з огляду на відсутність механізмів, які б давали йому змогу в належний спосіб одержувати необхідні докази. Відповідно, відсутні правової гарантії реалізації процесуального права потерпілого подавати докази.

Так, ч. 3 ст. 93 КПК України передбачено, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення СРД, НСРД та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [63;65].

Також, доцільно зазначити, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, при збиранні доказів не наділені процесуальним правом проводити СРД, НСРД, оскільки це виключна компетенція слідчого, дізнавача та прокурора.

Наприклад, не завжди маючи можливість самостійно збирати докази, потерпілий бере участь в їх збиранні шляхом надання слідчому речових доказів, документів, які є в його розпорядженні та мають відношення до провадження. З цією метою, він вправі звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, що знаходяться у володінні особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення з метою ознайомитися з ними, зробити їх копії або витяги. Якщо у потерпілого буде достатньо підстав вважати, що існує реальна загроза зміни або знищення речей чи документів підозрюваним, потерпілий має право ставити питання про розгляд такого клопотання суддею без виклику особи, у володінні якої вони знаходяться [31].

На цьому, зокрема, наголошується в Постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 2 квітня 2020 року у справі № 161/19398/17.

Утім, у судовій практиці мали місце випадки, коли потерпілі чи їх представники все ж таки звертаються безпосередньо до слідчих суддів, а подані ними клопотання, як не дивно, задовольняються. Такі випадки були в справах № 463/2103/20, № 199/9221/19 [9], № 754/2243/20, № 496/1868/19 [174] та низці інших. Цікаво, що така судова практика є сприятливою для потерпілих, однак прямо суперечить положенням КПК України й висновкам Верховного Суду, отже, є неприпустимою. Переконані, що це скоріше є винятком, аніж загальним правилом, адже у більшості справ слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотань потерпілих, зауважуючи, що їх подання є прерогативою (виключним правом) сторін кримінального провадження [174].

З огляду на вказане, вченими процесуалістами неодноразово висловлювалася пропозиція передбачити право потерпілого на звернення до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів.

Проте, на переконання окремих вчених вчиняти процесуальні дії в кримінальному провадженні повинні лише особи, які його безпосередньо ведуть.

У свою чергу, закон надає їм процесуальне право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому, дізнавачу та прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів із моменту подання (ч. 1 ст. 220 КПК). Більше того, відповідно п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України, гарантією дотримання процесуальних прав потерпілого, яка здатна убезпечити його від необґрунтованої відмови у задоволенні клопотання, є право потерпілого оскаржити слідчому судді постанову слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення СРД, НСРД.

Видається, що ще однією прогалиною кримінального процесуального законодавства є те, що в ч. 3 ст. 93 КПК України передбачено, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження можуть витребувати та отримувати тільки копії документів. Тоді виникає питання, яким чином вони зобов'язані подати до суду оригінали документів, як цього вимагає положення ч. 3 ст. 99 КПК України? Примітно й те, що в тексті КПК України ці розбіжності жодним чином не врегульовані, а тому, на наше переконання, потребують законодавчого врегулювання. До прикладу, вбачаємо за доцільне змінити редакцію ч. 3 ст. 99 КПК та закріпити, що *сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал або копію документа* (Додаток А). У випадку подання потерпілим копії документа суд своїм рішенням має витребувати оригінал наданого документа.

Досить важливою, на наше переконання, *правовою гарантією реалізації процесуального права потерпілого є його право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження* відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 56 КПК України та в

порядку ч. 7 ст. 290 КПК України. Незважаючи на те, що за законом потерпілий при ознайомленні з матеріалами провадження має право робити виписки, заявляти клопотання про доповнення слідства, скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, потерпілі фактично ознайомлюються з матеріалами справи формально, саме тому, в результаті ознайомлення з матеріалами кримінального провадження потерпілим рідко заявляється клопотання про проведення слідчих або інших процесуальних дій [31].

Відповідно до ч. 7 ст. 290 КПК про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів, прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, після чого останній має право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті [51]. Натомість, п. 2. 5 ч. 2 ст. 56 КПК України, яка закріплює загальні процесуальні права потерпілого, надає йому право бути повідомленим про закінчення досудового розслідування. Отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, потерпілий має після закінчення досудового розслідування. Відтак, буквальне тлумачення вказаних норм КПК України може звужувати процесуальні права потерпілого у разі отримання копій матеріалів та обізнаності щодо руху кримінального провадження [51; 17].

Наступною, не менш важливою *правовою гарантією реалізації процесуального права потерпілого під час досудового розслідування є документування слідчим, дізнавачем, прокурором будь-яких процесуальних рішень чи слідчих дій*. Так, відповідно до с. 103 КПК України формами фіксування кримінального провадження є: 1) протокол; 2) носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії; 3) журнал судового засідання. Поряд з цим, у ст. 105 КПК України зазначено, що до протоколу можуть долучатися додатки: спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; стенограма, аудіо-, відеозапис

процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу [65; 154].

Крім того, зауважимо, що важливою *правовою гарантією* задля запобігання порушенням процесуальних прав потерпілих є прокурорський нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. На думку Л. А. Гарбовського, прокурор здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування та керівництво досудовим розслідуванням перевіряє діяльність органів досудового розслідування на дотримання законності і без подання скарги учасником процесу. Він і так знайомиться з рішеннями слідчого самостійно під час перевірки, або слідчий сам направляє йому копії складених ним постанов. Своє ставлення до прийнятих процесуальних рішень прокурор виражає у погодженні, санкціонуванні рішення слідчого чи у винесенні постанови про скасування рішення слідчого. Крім того, при оскарженні прокуророві рішення слідчого відбувається його подвійна перевірка, оскільки прокурор уже перевіряв законність рішення слідчого, ознайомлюючись з відповідною постановою. Той факт, що він не скасував його, свідчить про визнання його законності. Відповідно, оскарження рішення слідчого прокурору призводить до перевірки ним якості його ж роботи. Звідси можна зробити висновок, що більш доцільним та більш ефективною процесуальною гарантією позитивного вирішення скарги потерпілого є оскарження рішення слідчого до суду [31].

Відтак, переконані, що вагомою правовою гарантією реалізації процесуального права потерпілого під час кримінального провадження є процесуальна діяльність прокурора спрямована на вирішення завдань кримінального провадження.

Заслуговує на увагу й *судовий контроль*, який теж слугує правовою гарантією реалізації процесуального права потерпілого в кримінальному провадженні. З метою захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства, судовий контроль направлений на вирішення

наступних завдань: запобігання неправомірним діям і рішенням, що порушують конституційні права і свободи громадян; відновлення права, безпідставно порушеного органами досудового розслідування; надання правомірним діям і рішенням особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора юридичної сили, легалізувавши, тим самим, отримані докази; сприяння у винесенні правосудного вироку при вирішенні справи по суті.

Питання судового контролю за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого є предметом дослідження у підрозділі 3.2. дисертації. Тому, з метою уникнення дублювання, окреслимо дане питання у розділі 3.

Зауважимо, що вагоме місце в системі *правових гарантій реалізації процесуального права потерпілого у кримінальному процесі є його право на професійну правову допомогу в кримінальному провадженні*. Згідно з положеннями ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [59]

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» правова допомога – надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захист цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. У свою чергу, правові послуги – надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу до вторинної правової допомоги та медіації [109].

Отже, що стосується правових гарантій реалізації процесуального права потерпілого на професійну правову допомогу, то воно регулюється положеннями ст. 58 КПК України. Зокрема, потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник - особа, яка у кримінальному

провадженні має право бути захисником. Крім того, представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [64].

Потерпілий має право мати представника протягом усього кримінального провадження та в будь-який момент відмовитися від його послуг.

Представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Проте питання визначення переліку прав, реалізація яких може бути здійснена представником, чітко не визначена законом і є оціночним поняттям. Відповідно, можна зробити висновок, що законодавець наділяє представника потерпілого максимальним переліком цих прав, але слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд, чи сам потерпілий на власний розсуд можуть обмежити обсяг прав представника, вважаючи, що певне право належить тільки потерпілому [147].

При цьому, зазначимо, що в науковій літературі виділяють два види представництва прав, свобод і законних інтересів – за законом і за угодою. Представництво за законом здійснюється законним представником потерпілого, якщо той є неповнолітнім або особою, яка має фізичні чи психічні вади й не може самостійно захистити свої права й законні інтереси. Представник за законом зобов'язаний захищати права й законні інтереси потерпілого в усіх установах, зокрема і в органах досудового розслідування, прокуратури та суду. До законних представників належать: батьки, опікуни, піклувальники цієї особи або представники тих установ і організацій, під опікою чи опікуванням яких вона перебуває [78]. Більше того, щоб узяти участь у кримінальному процесі, законному представникові згоди потерпілого не потрібно. Він вступає в справу, подаючи слідчому документ, який засвідчує, що він є батьком, опікуном чи іншою особою, під опікою якої перебуває потерпілий. У свою

чергу, представником потерпілого за угодою може бути особа, яка має змогу надати правову допомогу потерпілому. Найчастіше до таких осіб відносять захисника-адвоката. У зв'язку з цим, ще до прийняття чинного КПК України вчені наголошували, що закон першим серед осіб, які мають право брати участь у кримінальній справі (зараз – кримінальне провадження) як представники потерпілого, називає саме адвоката. Зокрема, вчені зазначали, що саме адвокат це компетентний юрист професіонал, який здійснює кримінальне процесуальне представництво [78].

Саме адвокат може найліпше надати правову допомогу, а також сприяти здійсненню ефективного правосуддя. На сьогодні чинним КПК України встановлено, що в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником [78].

С. Є. Абламський зазначає, що ч. 1 ст. 20 КПК України, потерпілому не забезпечено право на кваліфіковану правову допомогу, що потребує внесення відповідних доповнень до КПК України з метою усунення обмеження конституційного права кожного на правову допомогу. Іншу позицію висловив Є. В. Діденко. Так, він запропонував ст. 58 КПК України доповнити положенням, що представником потерпілого має право бути й інша особа, яка має науковий ступінь з кримінального права або процесу чи стаж роботи слідчим, прокурором, суддею понад 20 років [78]. Зауважимо, що подібне бачення висловлювали й раніше інші вчені, які зазначали, що потерпілі не знають свого законного права запросити адвоката як представника своїх прав і законних інтересів, порушених злочином, а також не всі потерпілі в змозі оплатити послуги адвоката.

Доцільно також зазначити, що проблемними є питання впливу потерпілого та його представника на хід кримінального процесу в світлі реалізації принципу змагальності. У справах публічного обвинувачення під час судового розгляду потерпілий, користується всіма процесуальними правами сторони обвинувачення тільки при відмові прокурора від підтримання публічного (державного) обвинувачення чи зменшенні його тяжкості або

обсягу, якщо потерпілий погодився підтримувати обвинувачення в суді у раніше пред'явленому обсязі. В подальшому кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення.

З метою більш повного забезпечення реалізації процесуальних прав потерпілого, доцільно на законодавчому рівні визнати потерпілого та його представника стороною кримінального провадження. І не тільки у справах приватного, але й публічного обвинувачення з наданням права підтримувати одночасно і приватне обвинувачення. У таких випадках слід вважати обвинувачення комплексним (поєднаним). Потерпілого доцільно вважати приватним обвинувачем [60].

Відсутність законодавчого регулювання обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого в кримінальному провадженні ставить у нерівне положення учасників процесу. Так, на боці підозрюваного, обвинуваченого у випадках, передбачених ст. 52 КПК України, діє професійний юрист – адвокат, а на боці потерпілого обов'язкова правова допомога відсутня. На переконання О. О. Сольонової доцільно актуалізувати питання щодо необхідності регламентації в КПК України обов'язкової участі в кримінальному провадженні адвоката – представника потерпілого [147].

В продовження зауважимо, що *право потерпілого на інформацію щодо результатів кримінального провадження є важливою правовою гарантією реалізації всіх інших процесуальних прав потерпілого*. Вбачається, що правова гарантія реалізації процесуального права потерпілого на інформацію реалізується через право потерпілого бути повідомленим про свої права та обов'язки, знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування. Власне правова інформованість людини формує правосвідомість і є гарантом реалізації конституційних прав і свобод.

Резюмуючи викладене вище, можна стверджувати, вся система правових гарантій реалізації процесуального права потерпілого виступає бар'єром усунення причин, що породжують порушення прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні.

2.2. Реалізація процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Досліджуючи в попередніх підрозділах процесуальні права та правові гарантії їх реалізації, ми звернули увагу, що окремі процесуальні дії, які проводяться або мають проводитися за участю потерпілого, потребують удосконалення законодавчої регламентації з метою забезпечення ефективної реалізації потерпілим своїх прав та інтересів під час досудового розслідування. Власне тому, під час їх проведення держава має створювати необхідні умови для максимально повної реалізації конституційних прав потерпілого.

Відтак, вбачаємо за доцільне звернути увагу на один із центральних інститутів кримінального процесуального права – процес доказування та участь у ньому потерпілого. Більше того, як уже зазначалось, відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення СРД, НСРД та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [64; 65].

Згідно зі ч. 1 ст. 233 КПК України, СРД є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Відповідно, підставами для

проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети.

Водночас, ч. 3 ст. 233 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення СРД осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням СРД особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені кримінальним процесуальним законодавством, а також відповідальність, встановлена законом [65].

Так, однією зі СРД, яка відрізняється специфікою її проведення, є обшук, адже саме під час неї конфлікт інтересів особи, яка обшукує, та особи, яка обшукується, досягає найбільшого резонансу, і нерідко орган досудового розслідування, прокурор зловживають наданими їм повноваженнями, внаслідок чого права особи, у якої здійснюється обшук, а також присутнього під час обшуку потерпілого, права чи законні інтереси яких обмежуються під час досудового розслідування, не забезпечуються на належному рівні.

Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Ч. 2 ст. 234 КПК України передбачено, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду [152].

ВС вказав на важливий аспект при проведенні обшуку орендованої квартири. Колегія суддів вказала, що власник квартири не має права надавати дозвіл на огляд тієї частини помешкання, яку винаймає орендар. Проведення цієї слідчої дії без ухвали слідчого судді чи дозволу особи, яка на правових

підставах фактично користувалася цим помешканням, було порушенням права останнього на недоторканість житла. Відповідну Постанову прийняв ВС 31 жовтня 2019 р. у справі № 346/7477/13-к [132].

Разом з тим, у ч. 6 ст. 223 КПК України зазначено, що СРД, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку СРД це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній [64]. Тобто, як ми бачимо, потерпілий може вплинути на процес проведення обшуку та посприяти накладенню такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна, а в подальшому – його арешту.

Вбачається, що відповідно до ч. 8 ст. 236 КПК України, якщо потерпілий подав слідчому, прокурору клопотання про проведення обшуку і був запрошений на вказану СРД, він має право робити певні заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку, до яких, на наше переконання, можуть відноситись заява про тимчасове вилучення майна. До прикладу, якщо потерпілий вказав, що правопорушник вчинив крадіжку певного майна (про яке потерпілий зазначив у клопотанні до слідчого, прокурора про проведення обшуку), а при проведенні обшуку було виявлене й інше майно, що належить потерпілому на праві власності. У такому випадку потерпілий може зробити усну заяву, а слідчий, прокурор, за наявності обґрунтованих підстав, тимчасово вилучити вказане майно [155].

Так, ст. 225 КПК України передбачено, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для його життя і здоров'я, тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити його допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із

клопотанням провести допит такого потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду [62;65].

Перша підстава для проведення допиту в порядку ст. 225 КПК України визначена, як існування небезпеки для життя і здоров'я потерпілого. Джерелом зазначеної небезпеки може бути як тяжка хвороба останнього, так і неправомірні дії з боку інших осіб, зокрема, підозрюваних.

В той же час, законодавець визначив тяжку хворобу свідка та потерпілого, і як самостійну підставу для проведення допиту, що може як унеможливити його проведення, в разі настання смерті особи, або ж вплинути на повноту/достовірність показань, за умов, якщо розвиток хвороби чинить вплив на здатність особи усвідомлювати зміст відомостей, що повідомляються під час проведення допиту. Як зазначається у п. 1.1. Узагальнення судової практики ВССУ з вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями від 03.06.2016 року, «поняття «тяжка хвороба» є оціночною ознакою, що не визначена у статтях КПК та нормативно-правових актах Міністерства охорони здоров'я України».

Ст. 225 КПК України встановлено нормативно-правові підстави для проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. Право потерпілого звернутись до слідчого судді з клопотанням про проведення такої слідчої дії виникає за наявності виняткових випадків, пов'язаних: з необхідністю отримання показань від потерпілого під час досудового розслідування; з наявністю обставин, які можуть унеможливити його допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність їх показань.

Результати дослідження ухвал слідчих суддів, досліджених в ході підготовки узагальнення, дає підстави вважати, що в цілому слідчі судді

правильно визначають зміст ознаки «винятковість випадків» у розумінні. 1 ст. 225 КПК України.

У ч. 1 ст. 225 КПК України чітко визначені лише два виняткові випадки, які є підставою для звернення сторони кримінального провадження із клопотанням про проведення допиту, зокрема, існування небезпеки для життя чи здоров'я потерпілого та його тяжка хвороба. Вжите в ч. 1 ст. 225 КПК України формулювання «інші обставини» свідчить про невичерпність переліку таких обставин, наголошуючи на існуванні вірогідності унеможливити допит потерпілого в суді або вплинути на повноту чи достовірність його показань [147].

Розглядаючи клопотання про допит потерпілого в порядку ст. 225 КПК України, слідчий суддя, вивчаючи його зміст та матеріали, додані до нього, оцінює обґрунтованість клопотання і визначає, чи мають місце обставини, які зумовлюють його допит, та унеможливають його проведення під час судового засідання.

Зазначимо, що на думку О. О. Сольонової, розглядаючи клопотання про проведення допиту в судовому засіданні, слідчі судді тлумачать поняття «існування небезпеки для життя та здоров'я свідка, потерпілого» досить широко, зокрема: погрози вбивством або застосуванням фізичного насильства стосовно свідка, потерпілого у разі сприйняття їх як реальних; інші прояви психічного насильства стосовно свідка, потерпілого; спосіб життя та стан здоров'я свідка або потерпілого, які не пов'язані із тяжкою хворобою, але об'єктивно можуть унеможливити допит у судовому засіданні або вплинути на повноту чи достовірність показань тощо [147].

У такому випадку слідчий суддя, відповідно до ст. 232 КПК України проводить допит в режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Крім того, ст. 225 КПК України не врегульовано, які саме процесуальні рішення повинен прийняти слідчий суддя за результатами розгляду клопотання про допит потерпілого. Вбачається, що слідчий суддя може задовольнити

клопотання або відмовити у його задоволенні. Утім, у судовій практиці траплялись випадки, коли слідчі судді своєю ухвалою повертали клопотання .

Наприклад, ухвалою слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 19 червня 2014 року заявнику – свідку П. повернуто клопотання про його допит як свідка під час досудового розслідування у судовому засіданні, оскільки право подання такого клопотання мають лише сторони кримінального провадження.

Слідчий суддя Дарницького районного суду м. Києва ухвалою від 11 червня 2014 року повернув клопотання слідчого про проведення допиту свідка Д. під час досудового розслідування у судовому засіданні, мотивувавши своє рішення тим, що клопотання не відповідає загальним вимогам до клопотань прокурора, слідчого: не містить викладу та обґрунтування обставин, які дають підстави для наявності виняткового випадку, що зумовить неможливість допитати свідка в судовому засіданні; відсутні докази, якими слідчий обґрунтовує наявність виняткового випадку [126].

Разом з тим, однією з СРД, яка проводиться за участю потерпілого є освідування. Так, ст. 241 КПК України передбачає проведення освідування потерпілого. Процесуальні підстави проведення освідування є: на тілі людини є татуювання, шрами, особливі прикмети; сліди та мікрочастинки, які виникли під час вчинення кримінального правопорушення та мають значення для викриття винного, встановлення обставин та істини; тілесні ушкодження, побої, рани та ін.; фізичний та психічний стан підозрюваного, алкоголь, наркотики, ріст, вага та ін. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора, за участю судово-медичного експерта або лікаря. Судово-медичний експерт разом зі слідчим проводить освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується [65].

Зауважимо, що на переконання О. П. Кучинської, аналіз даної норми, дозволяє виокремити низку правових гарантій прав особи, щодо якої здійснюється освідування: 1) обов'язковою умовою проведення освідування є наявність двох підстав – фактичної (існування достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення мети цієї слідчої дії) та юридичної (винесення прокурором постанови про проведення освідування з дотриманням вимог частин 5, 6 статті 110 КПК України) [70]. Так, перед початком освідування особа має право ознайомитися з постановою прокурора, а прокурор, у свою чергу, зобов'язаний пред'явити освідуваній особі зазначену постанову для ознайомлення; 2) освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі; 3) освідування, що супроводжується оголенням особи може проводитися особою іншої статі лише за умови, що вона є лікарем та за наявності згоди освідуваної особи; 4) встановлення заборони щодо присутності слідчого, прокурора при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню; 5) з самого початку особі пропонується пройти освідування добровільно, і лише в разі її відмови воно проводиться примусово; 6) встановлення заборони вчинення дій, які принижують честь і гідність освідуваної особи або є небезпечними для її здоров'я; 7) зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду; 8) хід і результати освідування обов'язково фіксуються в протоколі, що складається слідчим, прокурором з дотриманням вимог статей 104, 105, 106 КПК України. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування [70].

При освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів. Зображення,

демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами КПК України. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування [65].

Щодо судової практики в зазначеному питанні, то недотримання законодавчо закріпленої процедури проведення освідування визнається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону. На цьому неодноразово акцентував увагу Верховний Суд у своїх рішеннях.

Так, Верховний Суд при розгляді справи № 127/3712/17 від 19.03.2020 р. прийшов до висновку: *«Відповідно до ч. 3 ст. 241 КПК України перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього особі пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово. Згідно ч. 5 ст. 237 КПК України при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження. Зокрема, із матеріалів кримінального провадження вбачається, що під час огляду місця події було зроблено змиви з рук ОСОБИ_1 та в подальшому проведено експертизу [145]. Тобто, працівниками поліції змиви з рук ОСОБИ_1 були зроблені без дотримання вимог ст. ст. 237, 241 КПК України, як про це обґрунтовано зазначає захисник у касаційній скарзі. З урахуванням зазначеного, суд уважає, що наведене є істотними порушеннями кримінального процесуального закону, які перешкодили апеляційному суду ухвалити законне й обґрунтоване судове рішення, а тому ухвала апеляційного суду підлягає скасуванню у зв'язку з невідповідністю її вимогам ст. 419 КПК України, із призначенням нового розгляду в суді апеляційної інстанції» [145].*

У постанові від 12.06.2019, справа № 404/5659/15-к, Верховний Суд постановив: *«Є правильним і висновок суду першої інстанції про те, що не можуть бути доказами винуватості ОСОБИ_1 та ОСОБИ_2 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК, і протоколи огляду місця події, у ході*

яких вилучено гроші та, відповідно, речові докази, оскільки їх отримано з порушенням вимог кримінального процесуального закону. Під час огляду місця події за участю ОСОБИ_2 було проведено такі дії: огляд рук ОСОБИ_2 в променях ультрафіолетової лампи, виявлення та вилучення вмісту з його кишень та сумки. Тобто фактично було порушення вимог статей 237 та 241 КПК, бо проведено не огляд місця події, а огляд та освідкування особи» [145].

Таким чином, недотримання процесуальних вимог під час проведення освідкування є серйозним порушенням прав людини, втручанням в її особисте життя. Ці дії є неприпустимими, а докази, отримані таким шляхом, можуть бути визнані судом недопустимими [145].

Разом з тим, як слушно зауважує О. П. Кучинська, наукова спільнота часто задається питанням, чому копія протоколу освідкування надається особі лише у випадку, коли воно здійснювалося щодо неї примусово? Власне, залишається незрозумілим, навіщо законодавець обмежив у цій можливості особу, яка погодилася пройти освідкування в добровільному порядку. Так, зі змісту ч. 5 ст. 241 КПК України видається, що особа, яка бажає отримати копію протоколу освідкування, повинна навмисно відмовитися від його проходження та очікувати, поки до неї буде застосовано примус. Лише за таких умов після завершення слідчої дії вона матиме право на отримання копії протоколу [70].

З огляду на вказане, ми підтримуємо позицію О. П. Кучинської, і вбачаємо за доцільне внести зміни до ч. 5 ст. 241 КПК України, виклавши її в наступній редакції: *«Про проведення освідкування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, щодо якої проводилося освідкування, надається копія такого протоколу»* (Додаток А).

Так, з-поміж опитаних 305 респондентів (87%) вважають за доцільне надавати копію протоколу освідкування особі, яка погодилася пройти освідкування в добровільному порядку (ч. 5 ст. 241 КПК). 35 опитаних (10%) вказали - ні, 10 респондентів (3%) – не змогли відповісти (Додаток Г).

Крім того, відповідно до змісту ст. 242 КПК України, експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких

залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання; слідчого судді за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 Кодексу; слідчого, прокурора про зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису у випадках та порядку, передбаченому ст. 245¹ КПК України [63; 65].

Поряд з цим, О. Щиголь зазначає, що потерпілий, на відміну від сторін, залишається безправним у цьому питанні, що не дає йому змогу вчиняти всі залежні від нього дії задля захисту своїх порушених прав. Відповідно, у потерпілого немає можливості самостійно замовити експертне дослідження. Навіть не дивлячись на те, що юридична модель проведення експертизи в кримінальному процесі час від часу змінювалася, законодавець чомусь завжди оминав увагою інтереси потерпілого у зазначеній сфері. Іноді одержання потерпілим висновку експерта з подальшим поданням його слідчому судді, слідчому, прокурору як доказу могло б прискорити розслідування та дещо «розвантажити» сторону обвинувачення. Більш того, об'єктом експертизи може бути і сам потерпілий. У такому випадку обмежувати потерпілих у замовленні експертного дослідження геть недоцільно. Вбачається, що така заборона повністю позбавлена сенсу та є нераціональною [174].

Утім, у ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» потерпілий та його представник згадуються як можливі замовники експертизи, хоча це не узгоджується з низкою статей кримінального процесуального законодавства, що, на наше переконання, прямо суперечить їм [129].

Зауважимо, що якщо потерпілому все ж таки вдасться замовити експертне дослідження та подати висновок експерта як доказ слідчому чи прокурору (а на практиці такі випадки мають місце), він, швидше за все, буде долучений до матеріалів досудового розслідування. Більш того, в подальшому

посилання на висновок цілком може знайти своє відображення в обвинувальному акті, а сам висновок – бути поданим до суду разом з іншими доказами на підтвердження винуватості особи. Водночас, з високою ймовірністю можна стверджувати, що даний висновок експерта буде визнаний судом недопустимим доказом з огляду на порушення процесуального порядку його одержання. Адже, відповідно до КПК України, потерпілий не має права самостійно залучати експертну установу, експерта або експертів до проведення експертизи.

Відтак, доцільно зазначити, що згаданий алгоритм є досить ризикованим та може виявитися невиправданим. Це, у свою чергу, призведе до того, що потерпілий не досягне цілей процесуального доказування та лише даремно витратить свій час та грошові кошти.

Власне тому, відповідно до статей 93, 220 КПК України законодавець спонукає потерпілого ініціювати проведення експертизи перед слідчим, дізнавачем, прокурором. Натомість зазначений механізм є недосконалим. Непоодинокими є випадки, коли подані клопотання з певних причин не розглядаються слідчим, дізнавачем, прокурором у встановлений законом строк, а про результати його розгляду потерпілі не повідомляються. Яскравим прикладом цього може слугувати Ухвала від 25.03.2021 № 703/423/21 Смілянського міськрайонного суду [161], де клопотання потерпілих залишилися без належного реагування.

Так, *«ОСОБА_1 звернувся до суду із скаргою на бездіяльність працівників відділу поліції № 2 ЧРУП ГУНП в Черкаській області щодо зобов'язання надати відповідь. Свою скаргу обґрунтовує тим, що він є потерпілим в кримінальному провадженні № 12020250170000297. 26 лютого 2021 року він подав заяву (клопотання) до цього відділу щодо допиту осіб, однак воно розглянуто не було. У зв'язку з цим просив зобов'язати уповноважених осіб відділку поліції N 2 Черкаського РУП ГУНП в Черкаській області розглянути його клопотання та надати на нього відповідь. В судове засідання ОСОБА_1 не з'явився, просив розглянути скаргу у його відсутності. Слідчий на розгляд*

клопотання не з'явився з невідомих суду причин, хоча про час і розгляду справи був повідомлений належним чином. Дослідивши скаргу та додані до неї документи слідчий суддя приходить до наступного [161].

Статтею 303 КПК України передбачено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового провадження. Відповідно до п. 7 ч. 1 наведеної статті рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником. Згідно з витягом з ЄРДР 14 жовтня 2020 року було зареєстроване кримінальне провадження № 12020250170000297, згідно з фавбулою якого 13 жовтня 2020 року до Кам'янського районного суду Черкаської області із заявою звернувся ОСОБА_1 про те, що, на його думку, сім'я ОСОБА_2 спільно із посадовими особами Михайлівської об'єднаної територіальної громади шахрайським шляхом заволоділи правом на домоволодіння, що знаходиться за адресою: АДРЕСА_1 [161].

26 лютого 2021 року ОСОБА_1, як потерпілий в межах цього провадження, звернувся до відділу поліції № 2 Черкаського РУП ГУНП в Черкаській області із заявою (клопотанням) про допит свідків. Цього ж дня ця заява була отримана уповноваженою особою поліції, про що мається відповідна відмітка на заяві. Відомостей, що слідчий розглянув клопотання та повідомив ініціатора про результати його розгляду, слідчому судді не надано. Відповідно до ст. 220 КПК України клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Чинним КПК України, зокрема Главою 26, передбачений порядок оскарження рішень, дій, бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Об'єктом оскарження на підставі глави 26 КПК

України можуть бути тільки рішення, дії, бездіяльність слідчого, прокурора при здійсненні своїх повноважень під час досудового розслідування. Отже, законодавцем визначена наявність зв'язку між обов'язком слідчого чи прокурора вчинити визначені КПК України дії та строком, у межах якого зазначені особи зобов'язані їх вчинити.

Слідчий суддя зазначає, що якщо особа звернулась із клопотанням про проведення слідчої (розшукової) дії, однак воно залишилось без реагування або без належного реагування слідчого (наприклад, не було розглянуте або було розглянуте в частині), то в такому випадку правомірним є оскарження такої бездіяльності відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК. Таким чином, з огляду на те, що під час судового розгляду скарги встановлено, що слідчим в порушення ст. 220 КПК України не розглянуте подане потерпілим 26 лютого 2021 року клопотання про проведення слідчих дій по кримінальному провадженню, слідчий суддя приходить до висновку про задоволення поданої скарги» [161].

Втім, навіть постановлення ухвали не завжди гарантує припинення протиправної бездіяльності, адже досить часто клопотання потерпілого про проведення експертизи продовжує ігноруватися слідчим, дізнавачем, прокурором.

Тільки в разі відмови (повної або часткової) у задоволенні клопотання шляхом винесення про це постанови потерпілий нарешті отримує примарний шанс безпосередньо зобов'язати уповноважену особу провести в кримінальному провадженні відповідну експертизу. Для цього йому необхідно звернутися зі скаргою до слідчого судді в порядку п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України [174].

Зауважимо, що подібні скарги потерпілих також задовольняються надзвичайно рідко. Річ у тому, що слідчий суддя наділений лише правом судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, однак він не може здійснювати функції органу досудового розслідування.

Нам імпонує позиція І. Щиголя, який зазначає, що потерпілий може звернутися з клопотанням до прокурора, прохаючи його скасувати постанову слідчого, дізнавача (якщо вона була прийнята саме ними) про відмову в проведенні експертизи з підстав її незаконності та/або необґрунтованості; провести відповідну експертизу чи надати слідчому, дізнавачу вказівку щодо її проведення. Водночас ефективність цього процесуального «методу» залишає бажати кращого, адже все буде залежати від розсуду прокурора, його суб'єктивного бачення та оцінки ситуації [174].

Власне тому, з метою розширення обсягу процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, надавши йому більше можливостей для самостійної процесуальної діяльності щодо збирання та подання доказів, запропоновано внести зміни до ст. 243 КПК України, а саме: *«Сторона захисту, потерпілий та його представник мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової»*.

Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, потерпілого та його представника у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу» (Додаток А).

2.3. Реалізація процесуального права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди в кримінальному провадженні

Як уже зазначалось, у ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реалізація цих та інших конституційних положень у кримінальному процесі пов'язана з необхідністю не тільки вдосконалення діяльності слідчих органів, прокуратури, суду, адвокатури, але й послідовної реалізації процесуальних прав учасників процесу, в тому числі і тих, які постраждали від кримінальних правопорушень.

У випадку, коли, незважаючи на усі вжиті державою заходи, кримінальне правопорушення все ж таки вчинено, потерпілій особі повинні бути надані належні процесуальні права та правові гарантії. Цими конституційними положеннями держава взяла на себе обов'язок відновлювати порушені кримінальним правопорушенням права потерпілих, у тому числі і шляхом відшкодування завданої їм шкоди [14; 59].

Відтак одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тому інститут відшкодування шкоди у кримінальному провадженні є необхідним для справедливого судового розгляду та захисту порушених прав.

Власне, аналіз чинного законодавства та матеріалів слідчо-судової практики, спрямованих на забезпечення потерпілому права на реальне відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, дозволяє стверджувати, що не в усіх випадках механізм відшкодування шкоди є ефективним. Враховуючи наведене, актуальним є розроблення та запровадження більш дієвих механізмів, спрямованих на реалізацію процесуального права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні.

Разом з тим необхідно визнати, що питання забезпечення відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому залишається дискусійним та потребує як наукового дослідження, організаційного забезпечення так і законодавчого регулювання.

Отже, на основі аналізу законодавства України, наукових підходів та міжнародного досвіду, вбачаємо за доцільне окреслити проблемні аспекти нормативного регулювання форм та порядку відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, виявити проблемні питання, які виникають під час їх правозастосування та запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції, спрямовані на удосконалення механізму реалізації процесуального права

потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні.

Так, реформування правоохоронної системи в Україні, постійне удосконалення кримінального процесуального законодавства, свідчить про те, що однією з найважливіших залишається проблема реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Більше того, ст. 56 КПК України визначено процесуальне право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Правова держава передбачає закріплення демократичних прав і свобод людини й громадянина, а також наявність механізмів гарантій їх забезпечення. Виконання завдань кримінального судочинства пов'язане з розширенням і належною реалізацією процесуальних прав осіб, які постраждали від кримінального правопорушення, зокрема в аспекті забезпечення права на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [10; 65].

Відповідно, чинним законодавством передбачено форми та порядок відшкодування шкоди у кримінальному провадженні.

Аналіз ст. 127 КПК України дає підстави виокремити три форми відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому у кримінальному провадженні.

Так, ч. 1 ст. 127 КПК України передбачає добровільну форму відшкодування шкоди, суть якої полягає у тому, що підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Щодо ч. 2 ст. 127 КПК України, то у ній законодавець закріпив примусову форму, тобто, шкода, завдана кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням за результатами розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні. Що стосується третьої форми, то відповідно до ч.

З ст. 127 КПК України це компенсація шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України [141].

Втім, крім зазначених вище форм відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, деякі науковці виділяють ще кримінальну процесуальну реституцію. Наприклад, М. І. Тлепова зазначає, що під кримінальною процесуальною реституцією необхідно розуміти спосіб відновлення майнового стану потерпілого шляхом повернення йому речей або інших матеріальних цінностей, які були безпосередньо вилучені з його законного володіння в результаті вчинення проти нього кримінального правопорушення [155].

У ЦК України також передбачено норму, відповідно до якої, шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом (ч. 2. ст. 1177 ЦК України). Відповідно, завдання кримінальним правопорушенням майнової чи моральної шкоди особі, є підставою для виникнення не тільки кримінально-правової, а й цивільно-правової відповідальності.

Отже, з метою визначення сутності та наповнення змісту конструкції «реалізація процесуального права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні», розглянемо одну із її форм реалізації, яка зазначалася вище, а саме, компенсація шкоди, завданої кримінальним правопорушенням за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Крім того, закріплення у ч. 3 ст. 127 КПК України норми про те, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом, обумовлена також приведенням національного законодавства до міжнародно-правових стандартів. Зокрема, 8 квітня 2005 р. Україною була підписана Європейська конвенція «Про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів» від 24 листопада 1983 р., (далі - Конвенція) де в ст. 2 визначено, що коли відшкодування шкоди, завданої в результаті

умисного насильницького злочину, не може бути забезпечено з інших джерел, держава повинна взяти це на себе [2; 47].

Поряд з цим, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою від 29 листопада 1985 р., вказано, що жертви злочинів мають право на найшвидшу компенсацію за заподіяну шкоду відповідно до національного законодавства взяти на себе [42; 10].

Власне тому, Верховною Радою України було розроблено декілька законопроектів, спрямованих на удосконалення механізму відшкодування шкоди, зокрема: «Про відшкодування громадянам матеріального збитку, заподіяного злочинами» від 11 вересня 2001 р., «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди фізичним особам, які потерпіли від злочину» від 27 жовтня 2010 р., «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 16 липня 2020 р., [2; 112; 114]. Втім, на сьогодні, це питання залишається відкритим, а відсутність діючого спеціального закону, тягне за собою невиконання приписів ч. 3 ст. 127 КК України та ч. 2 ст. 1177 ЦК України, наслідком чого є винесення судами рішень, в яких в задоволенні позовних вимог до Держави Україна про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, відмовляється.

Тому способом реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення залишається звернення з цивільним позовом у кримінальному провадженні або звернення з позовом в порядку цивільного судочинства.

Отже, в межах нашого дослідження, перш за все, слід визначитися із понятійним апаратом, оскільки саме з'ясування його змісту дозволить висловити власне бачення щодо сутності предмету дослідження.

Так, термін «відшкодування» означає форму відповідальності, тобто надання кому-небудь щось інше замість загубленого, знищеного тощо. Зауважимо, що в теорії кримінального процесу доречним (щодо моральної шкоди) вважається використання терміна «компенсація шкоди», оскільки важко

собі уявити відшкодування страждань, а компенсація останніх цілком можлива. Саме тому, глава 9 КПК України має назву «Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний позов, виплата винагороди викривачу», а ст. 1177 ЦК України «Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення» [10].

Розглядаючи проблему відшкодування шкоди за рахунок держави, слід також визначити, яка ж саме шкода підлягає відшкодуванню, адже в ст. 127 КПК України та ст. 1177 ЦК України про це нічого не вказано.

Так, у ст. 55 КПК України зазначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. При цьому в статті названо три види шкоди, що відшкодовуються (компенсуються) під час кримінального провадження: моральна, фізична та майнова. Але суттєвим є той факт, що потерпілій фізичній особі може бути відшкодована моральна, фізична та майнова шкода, а потерпілій юридичній особі та адміністратору за випуском облігацій, компенсується лише майнова шкода, що завдана кримінальним правопорушенням [62; 65].

Водночас фізична шкода визначається як сукупність змін, які об'єктивно відбулися в стані людини внаслідок вчинення кримінального правопорушення. До складових фізичної шкоди належать тілесні ушкодження, розлад здоров'я, фізичні страждання, а тому їх фактичне відшкодування є неможливим. Витрати на відновлення фізичного здоров'я вираховуються в грошовому еквіваленті та відносяться до майнової шкоди. Ними є: оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені

закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [2].

Таким чином, для визнання фізичної особи потерпілим достатньо заподіяння їй будь-якого з трьох визначених видів шкоди, хоча від кримінального правопорушення зазвичай походять кілька видів шкоди.

В чинному законодавстві всі наслідки немайнового характеру позначаються терміном «моральна шкода». Зміст цього поняття розкритий в постанові Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», де визначено, що моральна шкода - це втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків [10; 130].

Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підрив довіри до її діяльності [116].

Крім того, під час дослідження даної проблематики, виникало питання, чи повинна держава брати на себе обов'язок відшкодовувати і моральну шкоду, завдану кримінальним правопорушенням? Нормою ст. 4 Конвенції визначено, що компенсація повинна покриватись залежно від випадку принаймні такі

частини збитку: втрату заробітку, витрати на ліки і госпіталізацію, витрати на похорон і при наявності утриманців – щодо їх утримання [47].

На переконання Ю. І. Азарова та Д. П. Письменного, у цивільному законодавстві фактично були сформульовані правові основи реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди за рахунок держави, мова йде про відшкодування майнової шкоди (ст. 1177 ЦК України) або шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (ст. 1207 ЦК України). На думку авторів, за рахунок держави має відшкодовуватися лише майнова шкода, яка включає в себе і кошти, які були витрачені на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання, виплати на утримання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей [2; 14].

Утім видається, що факт вчинення злочинного посягання на майнову сферу потерпілого, може потягнути за собою і завдання йому моральної шкоди. Більш того, в цивілістичній літературі, неодноразово наводились приклади, що будь-яке майно має для його власника певну цінність, іноді дуже високу немайнову цінність, а відтак сама втрата такого майна шляхом викрадання, шахрайства тощо, не може не викликати в нього душевних страждань. Посилити моральні страждання може і той факт, що особу злочинця не встановлено, що зводить нанівець вірогідність повернення власнику його речей, майна. І оскільки держава відповідає перед людиною за свою діяльність, утверджуючи і забезпечуючи права і свободи людини, її обов'язком має бути і відшкодування моральної шкоди в даному конкретному делікті [93].

Щодо майнової шкоди, то її суть полягає у спричиненні фізичній або юридичній особі майнових чи/або грошових збитків.

Як ми вже зазначали, згідно з ч. 1 ст. 55 КПК України потерпілим може бути також юридична особа та адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій. Відповідно кримінальним правопорушенням потерпілому-юридичній особі та адміністратору за випуском

облігацій може бути завдано безпосередньої шкоди в її майновому та грошовому виразі.

Стаття 1177 ЦК України передбачає відшкодування (компенсацію) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення. Відповідно до частини першої цієї статті за загальним правилом шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується відповідно до закону. У свою чергу, ч. 2 ст. 1177 ЦК України містить норму, яка, так само, як і ч. 3 ст. 127 КПК України визначає, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом [166].

Нам імпонує позиція М. П. Ткача, який зазначає, що норми статей ЦК України, якими, визначаються підстави відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, мають бланкетні диспозиції та передбачають, що умови та порядок відшкодування шкоди державою визначається спеціальним законом, якого на цей час не існує. У зв'язку з тим, що правозастосовна практика пішла шляхом відмови у задоволенні таких позовів, аргументуючи це відсутністю спеціального закону та реальних механізмів відшкодування шкоди, дані норми не мають практичної реалізації [93].

Заслуговує на увагу також питання щодо визначення розмірів майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню. Наприклад, статистика свідчить, що сума шкоди завданої кримінальним правопорушенням, яка залишається невідшкодованою, є досить значною. Проблема полягає в тому, що якщо держава бере на себе зобов'язання по відшкодуванню, а реально здійснити його не зможе [2]. Вбачається, з метою реального забезпечення права потерпілого на відшкодування шкоди, під час регулювання цього питання слід брати до уваги положення Конвенції де вказано, що відшкодування шкоди може бути зменшено або відмінено: з врахуванням фінансового стану потерпілого (ст. 7); у зв'язку з поведінкою жертви чи заявника до, під час або після вчинення кримінального правопорушення, або у зв'язку зі спричиненою шкодою (ч. 1 ст.

8); якщо потерпілий чи заявник причетні до організації злочину, чи перебувають в організації, яка займається злочинною діяльністю (ч. 2 ст. 8); у випадках, якщо повне чи часткове відшкодування шкоди суперечить справедливості, чи громадського порядку (ч. 3 ст. 8). Окрім цього у ст. 5 Конвенції визначено, що у випадках необхідності може бути встановлена верхня чи нижня межа розміру відшкодування шкоди [2].

Що стосується умов та підстав відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому за рахунок державного бюджету, то ними є: розпочате кримінальне провадження; наявність потерпілого (звернення особи з заявою про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, за умови, що відсутня постанова про відмову у визнанні її потерпілим); визначення розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [2].

Слушно також зазначити, що під час розслідування кримінальних правопорушень можуть мати місце й інші випадки, що унеможливають повне відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням потерпілій особі. До прикладу, оголошення особи, що вчинила кримінальне правопорушення у розшук чи припинення досудового слідства на підставі амністії тощо. У такому випадку, дві останні умови було б доцільно замінити на одну, більш універсальну, яка б передбачала будь-які випадки, що унеможливають відшкодування завданої шкоди дійсним правопорушником, і за яких виникає у держави обов'язок компенсації шкоди (майнової, немайнової), завданої кримінальним правопорушенням [18].

Крім того, в ч. 1 ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», передбачено, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України відповідно до закону і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, в порядку, встановленому законом [86].

Таким чином, ч. 2 ст. 1177 ЦК України та ч. 3. ст. 127 КК України імперативно визначає, що у законі мають бути встановлені випадки, коли

держава бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення.

Саме тому, реалізація зазначених положень полягає у вирішенні питання щодо джерел фінансування. У цьому випадку, доцільно вивчати та застосовувати досвід європейських країн. Адже процедура відшкодування шкоди потерпілим у кримінальному провадженні за рахунок держави передбачена у багатьох країнах світу, зокрема – в США, Німеччині, Великій Британії, Франції, Польщі, Австрії, Нідерландах, Чехії, Бельгії, Іспанії тощо.

До прикладу, у Великій Британії, на думку комісії британського парламенту, яка провела порівняльне дослідження цього питання, система відшкодування шкоди жертвам злочинів за рахунок держави є найкращою, оскільки в ній визначено широкий перелік злочинів, жертви яких одержують грошову компенсацію, та встановлені суттєві розміри грошових виплат [144].

Право на відшкодування мають: особи, яким у результаті одного або декількох серйозних злочинів завдано шкоду, мають право на її відшкодування з боку держави; відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна злочинами, які мають наслідком арешт підозрюваного; відшкодування здійснюється потерпілому у випадках, коли завдана будь-яка шкода. Крім того, у Великій Британії існує Служба відшкодування завданої злочином шкоди. Вона керує спеціальним фондом, який створений для надання відшкодування потерпілим від злочинів навіть неістотної шкоди, що не підпадає під затверджені тарифи загального порядку.

У Німеччині відшкодування за рахунок коштів держави надається потерпілим від умисних насильницьких дій, у тому числі діянь, що мають характер сексуального насильства. Наявність фізичної або психічної шкоди в результаті нападу є необхідною умовою для одержання відшкодування [56].

Виплати здійснюються незалежно від наявності заяви жертви до органу правопорядку та незалежно від завершення досудового розслідування, адже достатнім є сам факт відкриття провадження. Визначено декілька рівнів наслідків за ступенем пошкодження, які зазнали потерпілі від насильницьких

кримінальних правопорушень. Відшкодування моральної шкоди потерпілому від насильницького кримінального правопорушення можливе у Німеччині лише за рішенням суду. До того ж потерпілий не вказує у позові її розмір. Суд сам із цим визначається. Як правило, такі суми не є значними [110].

Право на відшкодування за рахунок коштів держави існує як складова частина соціального права на компенсацію, незалежно від будь-яких претензій жертви щодо отримання відшкодування від самого правопорушника.

Разом з тим, в межах даного підрозділу вбачаємо за доцільне розглянути механізм відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні та потерпілому внаслідок повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

Так, 20 березня 2022 року ВРУ прийнято постанову КМУ, якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [119]. Зокрема, цей Порядок встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (далі - шкода та збитки). Власне, визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за відповідними напрямками. Кожен із зазначених напрямів оцінюється визначеними основними показниками. Утім, переліки основних показників в межах кожного напрямку не є вичерпними і можуть бути доповнені у зазначених методиках.

Крім того, потребує дослідження механізм відшкодування шкоди потерпілому внаслідок повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну.

Так, з огляду на масштабну шкоду, завдану Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, держава для відновлення економіки та інфраструктури, насамперед соціальної та житлової, потребує значної фінансової допомоги, оскільки державних коштів безумовно не буде достатньо для здійснення всіх заходів. Враховуючи, що держава, наразі, перебуває у воєнному стані, вкрай актуальним постає питання впровадження дієвих

інструментів державної підтримки та захисту прав осіб, які є потерпілими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України [111].

Беручи до уваги весь спектр проблем, 17 травня 2022 року у ВРУ зареєстровано проект Закону України «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 17.05.2022 № 7385 [91]. Важливість цього Закону, у разі його прийняття, в тому, що у законопроекті пропонується на законодавчому рівні парламентарі пропонують закріпити поняття потерпілий від агресії РФ. Зокрема, пропонується визнати, що потерпілий – це фізична особа, якій збройною агресією Російської Федерації завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди; юридична особа приватного права, фізична особа-підприємець, яким збройною агресією Російської Федерації завдано майнової шкоди [26].

Проектом Закону передбачено види шкоди, завдані збройною агресією Росії, порядок її відшкодування та джерела забезпечення. До прикладу, основними джерелами забезпечення відшкодування шкоди, відповідно до проекту є: кошти та інше майно держави-агресора та її резидентів, інших осіб, протиправні дії яких призвели до збройної агресії проти України; внески юридичних та фізичних осіб; цільові гранти, надані іншими державами, міжнародними організаціями, фондами, що здійснюють розподіл та надання таких грантів; кошти та майно у формі благодійної, гуманітарної та технічної допомоги, у тому числі переданих від іноземних держав, міждержавних, міжурядових та міжнародних організацій; інші джерела фінансування, не заборонені законодавством [111].

Також, як зазначають автори законопроекту, важливим елементом цієї підтримки, має стати створення Єдиного державного реєстру потерпілих осіб внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; спеціального Фонду для адресної виплати потерпілим повного відшкодування шкоди, який має формуватися та наповнюватися за рахунок: монетизації санкцій проти держави-агресора; сум коштів, стягнутих на користь України з держави-агресора за рішеннями міжнародних та іноземних судів; конфіскованого майна

осіб, винних у завданні шкоди територіальній цілісності України, що призвело до тимчасової окупації території України та війни; коштів цільової міжнародної допомоги для подолання наслідків війни в Україні; благодійних пожертв та інших джерел, не заборонених законом [26]. У пояснювальній записці сказано, що прийняття цього Закону створить основу для впровадження на державному рівні механізмів повного відшкодування шкоди потерпілим, завданої збройною агресією Російської Федерації, починаючи з 2014 року [26].

Наразі, найбільш ефективним способом, на наше переконання, є створення ефективного механізму відшкодування Україні збитків, завданих російською агресією. Одна з форм матеріальної відповідальності за такі дії у міжнародному праві називається воєнними репараціями. Це виплати однією державою іншій (в сучасній практиці - також окремим особам) наприкінці конфлікту, які призначені для компенсації збитків і шкоди, завданих під час війни. Такими репараціями можуть бути одноразові виплати або виплати протягом певного часу, передача майна включно з промисловими активами, а головною метою є відшкодування переможцю воєнних втрат. Репарації зазвичай мають одну або декілька з 5 форм: грошова компенсація, реституція, реабілітація, сатисфакція і гарантії не повторення [134].

З огляду на те, що однією з форм репарація виступає реституція, вбачаємо за доцільне запровадити в Україні інститут реституції, який передбачає відновлення майнових прав в обсязі, аналогічному до порушення права.

Відтак перед українським законодавцем стоїть доволі важливе та складне завдання щодо запровадження ефективної та дієвої процедури відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, у тому числі за рахунок Державного бюджету України, так і відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок російської агресії.

Висновки до розділу 2

У підсумку, аналізуючи чинний КПК України в контексті реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, слід зазначити, що вони є законодавчо визначеними, однак практика їх реалізації вносить свої корективи.

1. Зроблено висновок, що потерпілий у кримінальному провадженні наділяється процесуальними правами, реалізація яких забезпечується відповідними правовими гарантіями. У свою чергу, наявність належних і достатніх правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого, беззаперечно, сприяє досягненню завдань кримінального провадження.

Виходячи з аналізу процесуальних прав потерпілого, зазначимо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство систему правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого розділяє на: правові гарантії, якими потерпілий наділений протягом кримінального провадження; правові гарантії, якими потерпілий наділений під час досудового розслідування; правові гарантії, якими потерпілий наділений під час судового провадження в будь-якій інстанції.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 3 ст. 99 КПК України, а саме: *«Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал або копію документа»*.

2. Розглянуто особливості реалізації процесуальних прав потерпілого під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

3-поміж опитаних 305 респондентів (87%) вважають за доцільне надавати копію протоколу освідчування особі, яка погодилася пройти освідчування в добровільному порядку (ч. 5 ст. 241 КПК). 35 опитаних (10%) вказали - ні, 10 респондентів (3%) – не змогли відповісти.

Переважна більшість опитаних 190 (54%) підтримують позицію надати право потерпілому та його представнику самотійно залучати експертів на

договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Відповідно, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням потерпілого та його представника у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, натомість 70 респондентів (20%) вказали – ні, 30 опитаних (9%) - важко відповісти.

3. Зауважимо, що інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні є необхідним для всебічного відновлення порушених процесуальних прав потерпілого. Однак, сучасна нормативна модель відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави характеризується неповнотою правового регулювання та в окремих випадках відсутністю правової визначеності, що, своєю чергою, створює певні перешкоди на шляху до реалізації потерпілим процесуального права на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, перспективним є врахування законодавцем пропозицій, які напрацьовані у сучасній доктрині з урахуванням потреб практики.

РОЗДІЛ 3

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД І СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

3.1. Прокурорський нагляд за дотриманням процесуальних прав потерпілого

Утвердження в Україні реформ системи кримінальної юстиції, удосконалення кримінального процесуального законодавства, оновлення його інститутів та гармонізація з міжнародними правовими стандартами вплинуло на органи, які здійснюють досудове розслідування, формують та підтримують обвинувачення. Особливе місце серед органів, які здійснюють таку діяльність, займає прокуратура, яка поряд із завданням дотримання засад верховенства права і законності, водночас покликана стояти на захисті прав і законних інтересів потерпілого [153]. Відповідно, на прокуратуру, як незалежний орган влади, покладається обов'язок забезпечити точне та неухильне виконання законів органами досудового розслідування. Саме органи прокуратури зобов'язані активно проводити наглядову діяльність з метою чіткого й цілковитого виконання завдання з виявлення, усунення порушень закону та запобігання їм під час провадження досудового розслідування. Дотримання процесуальних прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні напряму залежить від законності прийнятих процесуальних рішень і виконуваних дій компетентними державними органами і посадовими особами. Ця обставина свідчить, що без суворого дотримання процесуальних прав та законних інтересів особи, охорони їх від різних порушень немає і не може бути законності. Здійснюючи нагляд за виконанням законів органами, які провадять досудове розслідування, прокурор реалізує даний напрям своєї діяльності у нерозривній єдності з охороною прав і свобод людини і

громадянина та законності в процесуальній діяльності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Безумовно, така діяльність потребує чітко визначених правових основ її здійснення тому дане питання є досить актуальним, оскільки від стану його розробки та дослідження певною мірою залежить ефективність додержання і застосування законів у вказаній сфері суспільних відносин.

Власне, окреслюючи питання прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав та законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні, необхідно звернутись до правового статусу прокурора, як одного з ключових учасників кримінального провадження.

Зокрема, обмеження сфери функціонування прокуратури кримінальним судочинством позначилося на її ролі та значенні в системі органів державної влади, зумовило необхідність упровадження нових правових механізмів, що забезпечують реалізацію її конституційних функцій. Імперативні положення щодо конституційного статусу прокурора викладено у ст. 131¹ Основного Закону України: прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення, відповідно до закону, інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку та представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [12; 59].

Крім того, про зміну правового статусу прокуратури свідчить також і розміщення ст. 131¹ в розділі VIII Конституції України, який має назву «Правосуддя», що, своєю чергою, демонструє підхід законодавця до визначення її ролі як найважливішого органу, який формує обвинувачення під час досудового розслідування, підтримує публічне обвинувачення в суді як сторона кримінального провадження, ініціює здійснення правосуддя та сприяє реалізації права на справедливий суд як обвинуваченого й потерпілого, так і інших учасників кримінального провадження, законні інтереси яких

потребують судового захисту у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення [49].

Незважаючи на те, що в процесі реформації законодавства прокурора було позбавлено повноважень «загального» нагляду, у тому числі і в кримінальній сфері, засади чинного КПК України, зокрема щодо здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, покладено в основу нової редакції Закону України «Про прокуратуру», положення якого вважаються прогресивнішими, порівняно з попередньою його редакцією, закладаючи правову засаду функціонування прокуратури європейського зразка.

Відповідно до п. 1. ч. 3 ст. 2 і ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. При цьому, він користується правами і виконує обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України [128].

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор уповноважений здійснювати широкий перелік заходів. Зокрема, процесуальна діяльність прокурора у кримінальному судочинстві є процесуальною гарантією забезпечення прав потерпілого при здійсненні ним нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а тому має основне безпосереднє відношення до першочергового забезпечення прав і законних інтересів потерпілого [12; 82].

Завдання прокурора під час досудового розслідування при цьому конкретизовані наказом Генерального прокурора «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» від 30.09.2021 № 309. Так, згідно наказу, прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у кримінальному провадженні, відповідно до вимог законодавства повинен: здійснювати щоденний моніторинг ЄРДР; перевіряти відповідність кваліфікації зареєстрованих кримінальних правопорушень

обставинам їх вчинення, звертаючи особливу увагу на можливе штучне дроблення продовжуваних кримінальних правопорушень на декілька окремих діянь; перевіряти дотримання визначених правил підслідності щодо проведення досудового розслідування у формі дізнання кримінальних проступків та досудового слідства злочинів уповноваженими органами; перед погодженням клопотань про проведення СРД та НСРД перевіряти наявність правових підстав для прийняття таких процесуальних рішень, відповідність наведених у них даних вимогам законів, матеріалам і фактичним обставинам кримінального провадження; вирішувати питання про погодження таких клопотань або відмову в їх погодженні; вживати заходів до об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування за наявності підстав, передбачених статтею 217 КПК України, якщо це впливає на правильність кваліфікації дій та можливе призначення покарання; перевіряти упродовж 20 днів з моменту отримання копії постанови слідчого (дізнавача) про закриття кримінального провадження законність і обґрунтованість такого рішення, у тому числі повноту проведення досудового розслідування, захист інтересів учасників кримінального провадження, вирішення питань про спеціальну конфіскацію, долю майна та документів, вилучених або наданих під час досудового розслідування, скасування обмежувальних заходів; скасовувати незаконні або необґрунтовані рішення слідчих, дізнавачів; у разі згоди з прийнятим рішенням про закриття кримінального провадження робити відмітку про його законність і обґрунтованість на копії відповідної постанови, яку долучати до наглядового провадження тощо, що прямо корелюється з повноваженнями, якими відповідно до ст. 36 КПК України наділяється прокурор як процесуальний керівник досудового розслідування [12; 125].

Поряд з цим, наказом Генерального прокурора «Про затвердження Стандарту діяльності прокурорів у сфері захисту інвестицій під час досудового розслідування» від 26.01.2022 № 10, затверджено Стандарти діяльності прокурорів у сфері захисту інвестицій (далі - Стандарти), які є комплексом основних характеристик і моделлю реалізації повноважень прокурора у

кримінальному провадженні, розробленою на підставі загальної кримінальної процесуальної форми, передбаченої кримінальним процесуальним законодавством України, правовими позиціями вищих судових інстанцій, рішень ЄСПЛ, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та які є частиною національного законодавства України. Таким чином, здійснюючи прокурорський нагляд у забезпеченні права потерпілого на доступ до правосуддя у кримінальному провадженні, прокурор реалізує Стандарти забезпечення законності початку досудового розслідування; забезпечення проведення досудового розслідування у розумні строки; забезпечення додержання прав потерпілого тощо [123].

Відтак, завданнями прокурора є : захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; забезпечення виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду й вирішення в органах досудового розслідування заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення щодо них відомостей до ЄРДР; забезпечення швидкого, всебічного, повного і неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень; забезпечення своєчасного висунення й обґрунтування підозри за наявності відповідних підстав; вжиття належних заходів до усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, відшкодування завданої ним шкоди фізичним і юридичним особам, державним і комунальним інтересам [63; 167].

А. В. Лапкін у своєму дослідженні зазначає, що важливість ролі прокурора у забезпеченні процесуальних прав потерпілого підкреслюється у низці міжнародних документів з питань прокуратури. Зокрема, відповідно до п. 13 «d)» Керівних принципів, прокурори розглядають погляди і турботи жертв, коли зачіпаються їх особисті інтереси, і забезпечують ознайомлення жертв з їх правами відповідно до Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Рекомендації КЕС (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо ролі прокурорів у системі кримінального

правосуддя» визнають, що процесуальне керівництво може здійснюватися прокуратурою з наданням прокурорам владних повноважень щодо органів розслідування. Відповідно до п. III «ш» Будапештських керівних принципів, під час роботи в сфері кримінального правосуддя прокурори повинні в усі часи приділяти належну увагу інтересам свідків і жертв. Пріоритетність цього завдання для прокурорів підкреслює підготовка КРЄП окремого Висновку № 12 (2017) «Про роль прокурорів щодо прав потерпілих та свідків в кримінальному процесі», в якому було передбачено необхідність приділяти особливу увагу захисту прав потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві (п. 7), а також детально викладено обов'язки прокурорів у цій сфері [72; 73].

У продовження слід відмітити практику ЄСПЛ, яка свідчить про віднесення органів прокуратури України до таких установ, які здатні забезпечити належне розслідування. До прикладу, у рішенні по справі «Геннадій Науменко проти України» (№ 43023/98 від 10 лютого 2004 року) суд дійшов висновку, що звернення до прокуратури в принципі є ефективним засобом захисту, передбаченим національним законодавством. Аналогічна позиція викладена також у рішенні Суду по справі «Кучерук проти України» [69; 137].

Отже, для забезпечення своєчасного попередження, виявлення і поновлення порушених процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, усунення причин і умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення прокурор наділений широким комплексом повноважень правозабезпечувального характеру.

Звичайно, погодившись з тим, що прокурор на стадії досудового розслідування є гарантом законності, забезпечення процесуальних прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, і не применшуючи значення прокурорського нагляду за виконанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство визнаємо, що діяльність прокурора на досудовому розслідуванні неправильно було б звести тільки до контролю за дотриманням процесуальних правил

провадження у кримінальному провадженні. Здійснюючи нагляд за додержанням закону при розслідуванні кримінальних правопорушень, прокурор, повинен стежити і за виконанням вимог закону про швидке, повне і неупереджене розслідування кримінальних правопорушень і направляти діяльність, яку здійснює слідчий, дізнавач.

У зв'язку із цим, метою даного підрозділу є заповнення теоретичних прогалин щодо розуміння прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, окреслення різних аспектів цієї діяльності, визначення її основних правових засобів.

Свого часу, А. В. Лапкіним в рамках проведеного дослідження було обґрунтовано, що діяльність прокурора із забезпечення процесуальних прав і законних інтересів потерпілого має розглядатися як самостійний міжфункціональний напрям роботи органів прокуратури, що включає захист таких його прав, як: на доступ до правосуддя, на участь у кримінальному переслідуванні, на інформацію, на безпеку, на примирення з винним тощо [72; 73]. Автор зазначив, що основні напрями діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого можна виокремити, виходячи із власне цих прав та законних інтересів, які потребують забезпечення.

Так, згідно зі ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Під час досудового розслідування потерпілий має процесуальне право на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим, а також він має право на отримання від уповноваженого органу, до якого він подав заяву, документа, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (п. 1, 2 ч. 2 ст. 56 КПК) [155].

В свою чергу, досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей ЄРДР, яке здійснюється невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення (ст. 214 КПК України) [64].

Прокурор зобов'язаний забезпечити своєчасність реєстрації заяви потерпілого чи іншого заявника про кримінальне правопорушення та внесення відповідних відомостей до ЄРДР. В цьому випадку, слід звернути увагу на те, що між поняттями реєстрація заяв про кримінальні правопорушення і реєстрація кримінальних правопорушень є велика різниця, бо до реєстрації останніх інформація, що містяться в заявах або повідомленнях про кримінальні правопорушення, поступає до уповноважених працівників чергових частин відповідних правоохоронних органів. Користуючись цими обставинами, зацікавлені уповноважені працівники чергових частин можуть ухилятися від реєстрації деяких заяв про вчинені кримінальні правопорушення, залишати їх «без руху», знищувати або списувати в номенклатурні справи без прийняття процесуальних рішень, не направляти їх слідчому тощо [52; 55]. Надані прокурору повноваження дозволяють не тільки своєчасно виявляти і своєчасно припиняти подібні факти, а й самостійно усувати ці грубі порушення закону шляхом негайного внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР та притягнених винуватих до встановленої законом відповідальності. Так, завдяки належній прокурорській діяльності щороку захищаються процесуальні права та законні інтереси багатьох десятків тисяч потерпілих, бо приховування кримінальних правопорушень від внесення до ЄРДР позбавляє жертву кримінального правопорушення від державного захисту її процесуальних прав і законних інтересів, а слідчого, дізнавача, прокурора своєчасно розпочати досудове розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України) [52; 53].

Відповідно, важливим елементом прокурорського нагляду на даному етапі є своєчасне виявлення та припинення допущених порушень процесуальних прав і інтересів потерпілого, своєчасне поновлення цих прав та притягнення винуватих осіб до встановленої законом відповідальності. Порушення процесуальних прав потерпілого прокурор виявляє як за власною ініціативою шляхом проведення постійних перевірок в органах, які безпосередньо приймають заяви і повідомлення про вчиненні правопорушення,

так і за усними чи то письмовими зверненнями до органів самими потерпілими. Відомо, що прокурор та потерпілий перебувають у тісному зв'язку для викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Якщо для прокурора це державний обов'язок, то для потерпілого це особистий законний інтерес. Виходячи з цього, законодавець і наділяє потерпілого правом на активну участь в доказуванні в кримінальному провадженні у різних формах: дача показань, участь в слідчих діях, подання доказів, заявлення клопотання та інші. Таким чином, прокурор забезпечує процесуальне право потерпілого на доступ до правосуддя. Наприклад, перш за все допомагає отримати лише правдиву інформацію щодо вчиненого кримінального правопорушення при дачі пояснень чи показань потерпілим про всі відомі йому обставини цього правопорушення. Прокурор об'єктивно оцінює ці пояснення і показання потерпілого з урахуванням іншої доказової бази по справі [82; 177]. Прокурор бере активну участь у процесі доказування, вживає всіх заходів для того, щоб досудове розслідування було проведене ефективно, із дотриманням прав і свобод всіх учасників провадження та досягнуто його завдань. Для прикладу, ознайомившись із матеріалами досудового розслідування, провівши аналіз фактичних обставин справи, зібраних доказів та встановивши, що розслідування проведено не в повному обсязі, не виконано низку необхідних СРД або не прийняті потрібні процесуальні рішення, прокурор зобов'язаний видати вказівки про усунення цих порушень, таким чином скеровуючи діяльність слідчого, дізнавача в правильному напрямку. Варто зазначити, що прокурор повинен не просто наглядати за додержанням законів під час досудового розслідування, а безпосередньо керувати ним у кожному кримінальному провадженні до прийняття слідчим, дізнавачем або судом кінцевого процесуального рішення, спрямовуючи та постійно контролюючи весь хід слідчої роботи зі збору доказів, а також нести повну відповідальність за результат цієї роботи [12; 167].

Статтею 93 КПК України передбачено, що сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює

збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення СРД, НСРД та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [65; 79].

Відповідно, важливим для прокурорського нагляду є *забезпечення особистої участі потерпілого у слідчих діях, які мають визначальне значення для відстоювання його процесуальних прав і законних інтересів*. Так, в одних випадках прокурор дає слідчому пряму письмову вказівку про обов'язкове залучення потерпілого до проведення СРД, а в інших випадках – сам проводить СРД з участю потерпілого. В окремих випадках сам потерпілий порушує питання про необхідність проведення з його участю і участю прокурора конкретної СРД. В цій ситуації прокурор не має права відмовитися від виконання такої вимоги потерпілого, але подібна процесуальна норма ще відсутня в КПК України, хоч при виконанні саме таких СРД, як правило, виявляються докази, реалізуючи процесуальні права і законні інтереси потерпілого (мінючи фабулу підозри, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, сприяючи відшукуванню викраденого майна тощо) [52; 67].

Ініціювання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення СРД здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Якщо орган державної влади, місцевого самоврядування, керівник підприємства, установи, організації чи фізична особа не реагує на звернення потерпілого про надання йому відповідних речей, копій документів, експертних висновків, висновків ревізій, актів перевірок, інших відомостей, які здатні забезпечити подання слідчому, прокурору належних і допустимих доказів, то потерпілий інформує про це прокурора, який, здійснюючи прокурорський нагляд забезпечує

виконання означеними органами, посадовими і фізичними особами всіх законних вимог потерпілого [40; 54].

Постанова слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення СРД, НСРД може бути оскаржена слідчому судді.

При ознайомленні з матеріалами провадження прокурор вивчає зібрану у кримінальному провадженні доказову базу, зокрема показання свідків, потерпілого, підозрюваного, висновки експертів, відомості отримані в ході проведення СРД. При цьому прокурор аналізує також законність, обґрунтованість рішень слідчого, дізнавача по справі. Ознайомлення прокурора з матеріалами кримінального провадження дозволяє прокуророві виявити наявні прогалини досудового розслідування, помилки слідчого, дізнавача порушення закону [62; 65].

Виявлені прокурором слідчі помилки у процесі здійснення прокурорського нагляду відзначаються ним у постановках про відміну незаконних постанов слідчого, повертаються слідчому, а у супровідному документі про повернення кримінального провадження прокурор зазначає свої письмові вказівки для проведення додаткового розслідування, у постанові – про зміну обвинувачення, запобіжного заходу, про закінчення кримінального провадження.

На сьогоднішній день серед основних факторів, що визначають певні причини слідчих помилок, також рекомендується виокремити недостатню ефективність прокурорського нагляду за розслідуванням.

Разом з тим, в ст. 220 КПК України закріплено обов'язок прокурора розглядати клопотання потерпілого про проведення будь-якої процесуальної дії. Зокрема, клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених цим Кодексом, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох

днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Вбачається, що клопотання потерпілого, яке надійшло безпосередньо до прокурора, повинно бути розглянуто ним особисто. Переадресовувати його слідчому, дізнавачу, які розслідують кримінальне правопорушення, не можна. Більш того, прокурор постійно перевіряє своєчасність розгляду клопотань потерпілого, які надійшли до слідчого, дізнавача та законність прийнятих по них рішень.

В разі виявлення незаконного рішення слідчого, дізнавача про відмову у частковому або повному задоволенні клопотання потерпілого, прокурор своєю постановою негайно скасовує рішення (постанову) слідчого, дізнавача і дає вказівку про виконання вимог потерпілого, викладених у його клопотанні або безпосередньо сам провадить означену у клопотанні процесуальну дію. Як бачимо, чітке і послідовне виконання прокурорського нагляду справляє суттєвий вплив на підвищення ступеню активності як потерпілого, так і слідчого, дізнавача у розслідуванні кримінального правопорушення, чим забезпечується встановлення істини в кримінальному провадженні [52; 64].

Важливим аспектом прокурорського нагляду в контексті здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, виступає також *реалізація передбаченого ст. 221 КПК України процесуального права потерпілого на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення*. Крім того, з моменту запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування, ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, що містяться в даній системі, здійснюється шляхом надання доступу до них або надання електронних копій чи примірників таких матеріалів [63; 154].

На даному етапі можуть мати місце випадки, коли стороні захисту відмовляють у наданні для ознайомлення таких матеріалів або надають лише мінімум документів (прокурори-процесуальні керівники, як правило, погоджуються з такими рішеннями слідчих). Така позиція обмежує права та можливості сторони захисту (суди здебільшого задовольняють скарги

адвокатів, самостійно визначаючи перелік того, що саме має бути надано для ознайомлення, фактично конкретизуючи зміст ст. 221 КПК України).

Вбачається за доцільне законодавчо виокремити у ст. 221 КПК України перелік документів, які слідчий, дізнавач зобов'язані будуть надавати для ознайомлення, а саме матеріалів, які слугували підставою для внесення відомостей до ЄРДР, затримання підозрюваного, повідомлення йому про підозру.

Одним із важливих напрямків прокурорського нагляду в аспекті реалізації процесуальних прав потерпілих, крім наведеного, є також *забезпечення процесуального права потерпілого брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях*, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі. А саме, п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК України визначено право потерпілого брати участь у процесуальних діях за рахунок вимоги, висунутої до прокурора ч. 3, ч. 6 ст. 223 КПК. В даному випадку мова йде про вжиття прокурором належних заходів для забезпечення присутності під час проведення СРД осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені, а також роз'яснення їхніх прав та обов'язків. Не менш значущою є й вимога стосовно присутності особи, яка ініціювала проведення СРД, а також права ставити питання, висловлювати пропозиції, зауваження, заперечення, які заносяться до протоколу [168].

Чинний КПК України зберігає за прокурором право розглядати скарги потерпілих та інших учасників процесу, чий права і законні інтереси зачіпаються окремими рішеннями слідчого, дізнавача.

Так, прокурор забезпечує виконання слідчим, дізнавачем вимог закону щодо обов'язкового надіслання потерпілому копій постанов про: зупинення досудового розслідування (ч. 4 ст. 280 КПК України); відновлення досудового розслідування (ч.1 ст. 282 КПК України); закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 284 КПК України). Для успішного розслідування

важливе значення має таке повноваження прокурора, як погодження постанов слідчого, дізнавача про зупинення кримінального провадження. У деяких випадках виникають ситуації з передчасним винесенням на погодження прокурору постанови про зупинення провадження. Це відбувається при неповноті й однобічності розслідування, коли у справі не було проведено необхідні слідчі (розшукові) дії та інші заходи, не перевірено всі версії тощо. Наприклад, не завжди підстави, з урахуванням яких зупиняється розслідування, відповідають дійсності (ч. 1 ст. 280 КПК України). Або іноді оголошується розшук підозрюваного, який нікуди не тікав, спокійно роками живе вдома і ходить на роботу або навчається, тобто розшук є фіктивним. Після зупинення досудового розслідування не завжди вживаються передбачені законом заходи, які є необхідними для відновлення досудового розслідування. В результаті таких рішень ми отримуємо затягування розслідування, а й також це є ризиком втрати важливих доказів. Власне тому, своєчасна та якісна перевірка прокурором таких кримінальних проваджень допомагає у з'ясуванні всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Однією з необхідних умов для швидкого, повного і неупередженого розслідування, а також засобом усунення порушень законності та слідчих помилок є відсторонення слідчого (дізнавача), який допустив порушення законодавства, від досудового розслідування та призначення іншого слідчого (дізнавача) [167]. За таких обставин прокурор не може чекати звернення потерпілого зі скаргою до слідчого судді, а зобов'язаний своєю владою скасувати незаконне рішення слідчого та порушити перед відповідним керівником органу досудового розслідування питання про притягнення слідчого (дізнавача) до дисциплінарної відповідальності. Прокурор має достатньо повноважень для вирішення подібних питань за простішою процедурою і швидше відновити порушене право потерпілого ніж це зробить слідчий суддя [167].

Разом з тим, прокурор за власною ініціативою зобов'язаний своєчасно виявляти будь-які незаконні рішення слідчого, дізнавача і негайно їх скасовувати, не чекаючи на оскарження їх потерпілим до нього чи слідчого

судді. Надане потерпілому право на оскарження рішень слідчого, дізнавача до слідчого судді в порядку ст. ст. 303-307 КПК України повинно лише стимулювати підвищену увагу з боку прокурора до виконання ним прокурорського нагляду.

Слід наголосити, що наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298 «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» визначено обов'язок прокурора, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, перед внесенням до ЄРДР відповідно до частини третьої статті 283, статті 301 КПК України даних про результати досудового розслідування особисто перевіряти правильність та повноту відомостей про кримінальне правопорушення, осіб, які їх учинили, та рух кримінальних проваджень. У разі встановлення фактів невідповідності внесеної до ЄРДР інформації матеріалам кримінального провадження або її неповноти вживаються заходи щодо усунення виявлених порушень. Безумовно, це має сприятливо впливати на належний перебіг досудового розслідування [120]. В ідентичному векторі орієнтує наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», де п. 11 містить вказівку на необхідність перевіряти упродовж 20 днів з моменту отримання копії постанови слідчого (дізнавача) про закриття кримінального провадження законність і обґрунтованість такого рішення, у тому числі повноту проведення досудового розслідування, захист інтересів учасників кримінального провадження, вирішення питань про спеціальну конфіскацію, долю майна та документів, вилучених або наданих під час досудового розслідування, скасування обмежувальних заходів; скасовувати незаконні або необґрунтовані рішення слідчих, дізнавачів; відповідно до закону реагувати на факти невиконання слідчим, дізнавачем письмових вказівок прокурора та за наявності підстав ініціювати притягнення слідчого, дізнавача до відповідальності. Ініціювати перед керівником органу досудового розслідування (дізнання) питання про відсторонення слідчого (детектива,

дізнавача) від проведення досудового розслідування (дізнання) та призначення іншого слідчого (детектива, дізнавача) за наявності підстав, передбачених КПК України для його відводу (самовідводу) або неефективного досудового розслідування (дізнання) [120].

В продовження слід зазначити, що в практиці ЄСПЛ розглядалась справа невиконання вказівок прокурора. Так, у справі «Дудник проти України», суд прийшов до висновку, що органи державної влади не вжили усіх заходів, яких розумно було б очікувати у контексті провадження ефективного розслідування обставин заподіяння тілесних ушкоджень і смерті сина заявниці, в тому числі невиконання численних вказівок прокурора [167].

Ще одним прикладом є справа, яка розглядалась у ЄСПЛ «Слюсар проти України» з неефективного розслідування зникнення, а пізніше вбивства брата заявника. У цій справі суд визнав наявність порушення ст. 2 Конвенції у її процесуальному аспекті у зв'язку з недотриманням державою обов'язку провести ефективне розслідування смерті брата заявника, в тому числі і невиконанні слідчими численних вказівок прокурора. Європейський суд звернув особливу увагу на те, що безпосередньо державні органи, зокрема Генеральна прокуратура Україна, визнала неефективність проведеного розслідування справи [1167; 178].

Окремий блок питань становлять *повноваження прокурора в частині закриття кримінального провадження*. На даному етапі, право потерпілого є опосередкованим і реалізується за допомогою прокурора, який наділений виключним правом звертатися до суду для розгляду і вирішення по суті кримінального провадження. Підстави для такого твердження дають нам положення ч. 2 ст. 284 КПК України, згідно з якими «прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особі про підозру здійснити одну з таких дій: закрити кримінальне провадження; звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру», а також

ч. 1 ст. 337 КПК України, відповідно до якої судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуте обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта. Одночасно КПК України не передбачає можливості звернення до суду в кримінальному провадженні інших суб'єктів, крім прокурора [168].

При цьому, право закрити кримінальне провадження на деяких підставах надається слідчому, дізнавачу останні реалізують його лише за умови, що в даному кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру (ч. 4 ст. 284 КПК України).

Поряд з цим, в ч. 3 ст. 286 КПК України закріплено обов'язок прокурора, що перед прийняттям ним рішення про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, він особисто знайомить потерпілого зі своїм клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності та з'ясовує його (потерпілого) думку щодо можливості звільнення підозрюваного від означеної відповідальності. Втім, у всіх цих випадках прокурорський нагляд був би більш ефективним, якби законодавець зобов'язав слідчого, дізнавача не тільки надсилати потерпілому копії вищезначених постанов, а й приймати їх з урахуванням позиції потерпілого.

В цьому випадку нам імпонує позиція Д. Л. Кавуна, який вбачає, що обов'язком слідчого, дізнавача і прокурора має стати з'ясування позиції потерпілого при прийнятті рішень: про обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного, обвинуваченого; зупинення досудового розслідування; закриття кримінального провадження. І, як зазначає автор, не з'ясування «думки потерпілого», як це окреслено в ч. 3 ст. 286 КПК України, а «позиції потерпілого», бо, видається, що використання терміну «думка» є не правовим і недоречним у кримінальному процесуальному законі [52; 54].

Більше того, ми пропонуємо не тільки перераховані вище рішення, а всі рішення слідчого, дізнавача і прокурора, які торкаються прав, свобод і законних інтересів потерпілого, приймати з обов'язковим врахуванням позиції останнього.

Досить непросто зрозуміти логіку законодавця, який вимагає від прокурора перед зверненням до суду з клопотанням про звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності в обов'язковому порядку з'ясовувати позицію потерпілого з цього питання (ч. 3 ст. 286 КПК України), а в більш складній ситуації – при закритті кримінального провадження обмежуватися лише наданням потерпілому копії відповідної постанови *post faktum*.

Крім того, звільненню від кримінальної відповідальності чи покаранню з різних підстав підозрюваного, обвинуваченого, повинне передувати – обов'язкове відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому – підозрюваним, обвинуваченим або за рахунок Державного бюджету України.

Водночас *важливим дієвим процесуальним важелем забезпечення прокурором реалізації процесуальних прав потерпілих є норма ст. 290 КПК України, яка передбачає відкриття матеріалів іншій стороні*. З твердістю можна сказати, що виконання такої вимоги прокурором впливає на забезпечення процесуальних прав потерпілого в перспективі, під час судового розгляду, оскільки це – невід'ємний атрибут прийняття судом конкретних матеріалів провадження (як доказів) до уваги. Що ж стосується сторони захисту, то неухильне виконання прокурором даних положень робить можливим забезпечення реалізації права на достатній час і можливості підготовки захисту, передбаченого п. б ч. 3 ст. 6 Європейської Конвенції з прав людини, а отже до певної міри сприяє поступальному руху системи кримінального судочинства України в напрямку утвердження прав учасників кримінального провадження [17]. Однак, текстуальний виклад самої ст. 290 КПК дає підстави для висловлення критичних зауважень стосовно чіткості процесуального порядку його здійснення. До прикладу, цікавим є питання співвідношення понять, що розглядаються, для реалізації прав потерпілого. Відповідно до ч. 7 ст. 290 КПК про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів (з чим закон пов'язує завершення досудового розслідування), прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, після чого останній має право

ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті. Натомість, п. 2. 5 ч. 2 ст. 56 КПК, яка закріплює загальні права потерпілого, надає йому право бути повідомленим про закінчення досудового розслідування. Отримувати копії матеріалів, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо нього кримінального правопорушення, він має після закінчення досудового розслідування, тобто враховуючи п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, після закриття кримінального провадження або направлення обвинувального акта чи відповідного клопотання до суду. Відтак, буквальне тлумачення вказаних положень КПК може звужувати права потерпілого в моменті отримання копій матеріалів та обізнаності щодо руху кримінального провадження [51; 17].

Крім того, цікавою на нашу думку є зміст ч. 12 ст. 290 КПК України, а саме: якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази. Видається, що коли питання стосується недопустимості доказів, то в такому випадку воно стає важливим для усіх сторін кримінального провадження, а це, у свою чергу, може призвести до того, що сторони зможуть тлумачити вказані норми на свою користь. Тому, цілком закономірно, що крапку в таких спорах покликана поставити судова практика [149].

Варто нагадати, що напрацювання судової практики найвищої судової інстанції в світлі ст. 290 КПК України почалось ще Верховним Судом України (далі - ВСУ). До прикладу, у постанові ВСУ від 16.03.2017 р. у справі № 5-364кс16, де ВСУ з посиланням на рішення ЄСПЛ у справі «Раманаускас проти Литви» зробив висновок, що невідкриття в порядку ст. 290 КПК матеріалів які є правовою підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), в тому числі ухвал слідчих суддів про надання дозволу на проведення НСРД є підставою для визнання таких доказів недопустимими [149].

У подальшому відзначився формуванням правових позицій в частині правозастосування ст. 290 КПК також Верховний Суд (далі - ВС), який присвятив цьому питанню не одну постанову, а крім того сформував відразу дві

правові позиції Великої Палати (далі - ВП) [149].

Перша з правових позицій була висловлена у постанові ВП ВС по справі №751/7557/15-к від 16.01.2019 р. – де ВС, спираючись на застосування практики ЄСПЛ в частині застосування ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) та аргументуючи свої висновки необхідністю реального забезпечення вказаного права у процесуальному аспекті, зазначив: «...для доведення допустимості результатів НСРД мають бути відкриті не тільки результати цих дій, а й документи, які стали правовою підставою їх проведення (клопотання слідчого, прокурора, їх постанови, доручення, ухвала слідчого судді), оскільки змістом цих документів сторони можуть перевірити дотримання вимог кримінального процесуального закону стосовно негласних слідчих (розшукових) дій...» та «...За наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) і яких не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України, оскільки їх тоді не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не було розсекречено на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні, але суд не має допустити відомості, що містяться в цих матеріалах кримінального провадження, як докази». В цілому, така позиція ВС стала логічним продовженням вектору, який було задано ВСУ в справах № 5-364кс1 та 5-237 кс (15)17) [149].

Більш цікавою, на наше переконання, стала позиція ВП ВС у справі № 640/6847/15-к (провадження № 13-43кс19), від 16.10.2019 р. У вказаній постанові ВП ВС зробила дуже важливий висновок з шести пунктів, основними з яких, на думку практиків, є: «Якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі і процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів

невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення» та «Якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, що спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм статті 290 КПК України» [17; 149].

Разом з тим, питання закріплення документальної форми ознайомлення сторони захисту з матеріалами, наданими стороною обвинувачення потребує обов'язкового вирішення на рівні КПК України. Зрештою, варто констатувати, що дана ідея є механізмом, який убезпечує сторону обвинувачення від необґрунтованих зауважень сторони захисту на стадії судового розгляду в частині відмови їй у ознайомленні з матеріалами кримінального провадження або неознайомлення з окремими матеріалами.

Резюмуючи викладене вище, вбачається, що надання доступу до матеріалів досудового розслідування є важливою правовою гарантією реалізації процесуальних прав учасників кримінального провадження. Разом з тим, положення чинного законодавства з питань забезпечення процесуальних прав учасників кримінального провадження під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування потребують удосконалення. У зв'язку з цим, нами пропонується внести зміни ст. 290 КПК України [17].

Так, доцільність внесення змін до ч. 7 ст. 290 КПК України закріпивши право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого, а також передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, убачають 170 респондентів (49%), 110 опитаних (31%) – не поділяють таку позицію, 70 респондентів (20%) – не змогли відповісти (Додаток Г).

Неодмінною складовою прокурорського нагляду під час досудового провадження є нагляд за дотриманням процесуальних строків. Адже занадто тривалі терміни розслідування призводять до порушення прав потерпілих і підозрюваних, й, відповідно, збільшення кількості обґрунтованих скарг. Відповідно до ч. 3 ст. 294 КПК України, на прокурора покладається обов'язок продовження строків досудового розслідування, зокрема: до трьох місяців - керівником окружної прокуратури, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступником Генерального прокурора; до шести місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступниками Генерального прокурора; до дванадцяти місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками [62; 154].

Вбачається, що в кожному випадку продовження строків слідства і тримання підозрюваних під вартою прокурори мають проводити ретельні перевірки, їх результати розглядати на оперативних нарадах, а при встановленні фактів затягування розслідування злочинів та проступків – вирішувати питання про відповідальність винуватих у цьому працівників. До того ж слід перевіряти доцільність застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, за потреби – особисто допитати підозрюваного, а неповнолітнього – у будь-якому разі. Рішення про відмову в погодженні клопотання про взяття під варту викладати із зазначенням мотивів на цьому ж поданні.

Також слід враховувати, що покладення на прокурора відповідного обов'язку відповідає здійснюваній ним функції обвинувачення, і, таким чином, виходить із самої сутності змагального кримінального процесу. Тому, важливим аспектом прокурорського нагляду в контексті забезпеченні права потерпілого на доступ до правосуддя є те, право пред'явлення позову надається визначеному суб'єкту – прокурору. У цьому відношенні досудове розслідування може розглядатися як регламентована законом діяльність

прокурора по встановленню приводів і підстав пред'явлення кримінального позову, його підготовці і належному оформленню. Відповідно до ст. ст. 338, 339, 340 КПК України прокурору надається повноваження змінити, доповнити його, а також відмовитися від своїх позовних вимог. Утім, забезпечуючи право потерпілого на доступ до правосуддя, прокурор не може одноосібно розпоряджатися долею обвинувачення. Саме в цьому контексті можна розглядати надання потерпілому права підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі в разі зміни прокурором обвинувачення у сторону пом'якшення (ч. 3 ст. 338 КПК України), а також підтримувати обвинувачення в суді, користуючись всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду, в результаті відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ч. 4 ст. 340 КПК України) [63; 65].

Не менш важливим, на нашу думку, аспектом прокурорського нагляду в контексті здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, виступає також *забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві*, тобто, така діяльність полягає у здійсненні правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Поряд з цим, указане процесуальне право потерпілого отримало широке визнання і закріплення на міжнародному рівні. Так, воно передбачено у підп. «d)» п. 6 Декларації, відповідно до якого держави повинні вживати заходів до забезпечення безпеки жертв, а також безпеки їхніх сімей і свідків з їх боку і захисту їх від залякувань і помсти; п. 2 Резолюції ЕКОСОР ООН від 24 травня 1989 року, в якому державам-членам пропонується розробити заходи із захисту жертв від залякування під час або в результаті будь-якої кримінальної справи; п. 16 Рекомендації R (85) 11, де передбачено, що потерпілий і його сім'я повинні отримати ефективний захист від залякування і відплати з боку злочинця. Крім того, на рівні СНД розроблено і прийнято Модельний закон

«Про державний захист потерпілих, свідків та інших осіб, які сприяють кримінальному судочинству» [89; 91].

Що стосується вітчизняного законодавства, то, процесуальне право потерпілого на забезпечення безпеки закріплено у Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року. Прокурор бере участь у реалізації процесуального права потерпілого на забезпечення безпеки на всіх етапах його реалізації. Це обумовлюється двома положеннями: по-перше, відповідно до ч. 2 ст. 3 даного Закону прокурор визначений серед суб'єктів, які приймають рішення про застосування заходів безпеки; по-друге, прокурор здійснює нагляд за додержанням законності при реалізації заходів безпеки органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство і тим самим забезпечує підтримання надійного стану захищеності потерпілого під час проведення досудового розслідування [49; 61]. Виключно на прокурора покладається прийняття такого заходу як нерозголошення відомостей про особу, взяту під захист, метою якого є забезпечення засекреченості даних про особу потерпілого, повністю виключаючих ознайомлення учасників процесу з анкетними даними потерпілого – особливо зі сторони захисту (підозрюваного, обвинуваченого, його законного представника та захисника-адвоката).

У зв'язку з тим, що в подібних ситуаціях особиста роль потерпілого у відстоюванні своїх процесуальних прав і законних інтересів значно ускладнюється, було б доцільно передбачити обов'язкову участь його представника-адвоката у кримінальному провадженні з оплатою його послуг за рахунок держави.

Здійснюючи прокурорський нагляд щодо реалізації процесуального права потерпілого на забезпечення безпеки, прокурор перш за все вживає заходів до попередження порушень закону та усунення причин та умов, що їм сприяли, чим створює передумови для підтримання і збереження стану захищеності потерпілого під час участі останнього у кримінальному провадженні. Тобто, прокурор не повинен пасивно очікувати, коли на потерпілого буде вчинений

злочинний вплив, а повинен попереджати будь-які загрози безпеці потерпілого [72].

В подальшому, у випадку виникнення загрози безпеці потерпілого прокурор має вживати всіх можливих заходів для її усунення і безпосереднього вжиття заходів забезпечення безпеки. За наслідками перевірки приводів щодо застосування заходів безпеки прокурор приймає одне з двох альтернативних рішень: про застосування цих заходів або про відмову в їх застосуванні, яке оформлюється мотивованою постановою. Відповідно, постанова прокурора є обов'язковою для виконання органами, уповноваженими на забезпечення безпеки, і прокурор може контролювати хід її виконання. Він здійснює це як у загальному порядку, так і в порядку прокурорського нагляду.

Разом з тим, прокурор перевіряє наявність підстав для продовження строків забезпечення безпеки потерпілому чи для заміни одного заходу безпеки на інший, а також законність прийняття рішень про відмову у застосуванні заходів безпеки або про їх скасування. Крім того, він поряд з органами вищого рівня по відношенню до тих, які безпосередньо забезпечують безпеку потерпілого, та судом є ще й суб'єктом, уповноваженим розглядати скарги потерпілого на незаконні рішення і дії органів, що забезпечують безпеку жертви кримінального правопорушення [52; 53].

Привертає увагу і такий *напрямок прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого як забезпечення права останнього на правову допомогу*. Зокрема, при дослідженні цього права слід виходити із положень ст. 59 Конституції України, в якій закріплено право кожного на правову допомогу. Більше того, надання належної допомоги жертвам під час провадження у кримінальному провадженні розглядається як один із принципів забезпечення процесуальних прав і законних інтересів потерпілого на міжнародному рівні.

Таким чином, закріплення вказаного права породжує відповідне зобов'язання держави забезпечувати потерпілого правовою допомогою, що, своєю чергою, реалізується як безпосередньо державними органами і посадовими особами, у тому числі прокуратурою, так і через механізми

залучення до надання правової допомоги потерпілим адвокатів чи інших фахівців у галузі права. Так, ст. 58 КПК України визначає, що потерпілого в кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка в кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [65]. Відтак, процесуальне право потерпілого на правову допомогу можна визначити як його гарантовану законом можливість одержання фахових консультацій, допомоги у складанні процесуальних документів та представництва інтересів під час досудового розслідування, що здійснюється уповноваженими на те органами і посадовими особами, з метою забезпечення всіх інших прав і законних інтересів потерпілого.

Одним із важливих напрямів прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого можна вважати проблему відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Зокрема, реалізуючи вказане процесуальне право потерпілого, прокурор тим самим уживає заходів не лише до поновлення порушених кримінальним правопорушенням процесуальних прав потерпілого, а й відновлення балансу суспільних відносин, зруйнованого злочинним посяганням.

Більше того, указані питання знайшли широке відображення на міжнародному рівні: у п. 8 Декларації; Резолюції 1989/57 ЕКОСОР ООН від 24 травня 1989 року; ст. 50 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, що створила стандарт ефективного правопоновлення за допомогою державного втручання [49; 61]; Європейській конвенції «Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів» від 23 листопада 1983 року; Рекомендації R (85) 11, яка рекомендувала докласти всебічних зусиль з метою забезпечення компенсації завданої потерпілому шкоди, а обов'язки з цих питань покласти на поліцейську владу, органи обвинувачення чи переслідування та суди; Рекомендації R (87) 18, де підкреслювалося, що

жертвам необхідно забезпечити можливість одержувати компенсацію за допомогою офіційних чи неофіційних правових процедур, а компенсацією шкоди, завданої потерпілому, може бути обумовлена відмова від кримінального переслідування тощо [72; 73].

Беручи до уваги те, що добровільне відшкодування підозрюваним, обвинуваченим завданої потерпілому кримінальним правопорушенням шкоди має кримінально-правове значення, оскільки визначається як обов'язкова умова звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45, 46 КК України) та як одна з обставин, що пом'якшує покарання (п. 2 ст. 66 КК України), прокурор як самотійно, так і через органи досудового розслідування спонукає підозрюваного, обвинуваченого до добровільного відшкодування такої шкоди.

До методики нагляду прокурора за додержанням закону у сфері добровільного відшкодування шкоди слід віднести з'ясування питань щодо додержання таких вимог: роз'яснення їм права на добровільне відшкодування шкоди і його позитивні наслідки; здійснення нагляду за додержанням закону учасниками відшкодування шкоди; забезпеченням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого під час добровільного відшкодування завданої йому шкоди; забезпечення процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого під час добровільного відшкодування шкоди; врахування наслідків, які наступають для підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку з добровільним відшкодуванням шкоди; складання протоколу про добровільне відшкодування шкоди [52].

Що стосується примусового відшкодування шкоди, то відповідно до запропонованої В. Т. Нором класифікації, можна виділити позовні та непозовні. [54].

До непозовних відноситься реституція – повернення потерпілому речових доказів: грошей, цінностей, предметів, інших речей, які були об'єктом злочинних дій і визнані речовими доказами у кримінальному провадженні. В основному цей засіб використовується судом після постановлення вироку, але в окремих випадках, коли доля речового доказу не впливає на розгляд судом

кримінального провадження по суті, або коли кримінальне провадження закривається за результатами проведеного досудового розслідування, слідчий, дізнавач, прокурор мають право шляхом повернення потерпілому речового доказу компенсувати завдану йому кримінальним правопорушенням шкоду [52; 53].

До позивних засобів примусового відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням відноситься пред'явлення самим потерпілим (його законним представником, представником-адвокатом, а в передбачених законом випадках і прокурором) цивільного позову у кримінальному провадженні. Частиною 1 ст. 128 КПК України визначено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [65].

Крім того, в КПК України закріплено норму, відповідно до якої цивільний позов в інтересах держави пред'являється прокурором. Цивільний позов може бути поданий прокурором у випадках, встановлених законом, також в інтересах громадян, які через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права.

В свою чергу, прокурор, який пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні, повинен обґрунтувати наявність підстав для здійснення представництва інтересів громадянина або держави в суді, передбачених частиною четвертою статті 25 Закону України «Про прокуратуру». Для представництва інтересів громадянина в суді прокурор також повинен надати документи, що підтверджують недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність відповідного громадянина, а також письмову згоду законного представника або органу, якому законом надано

право захищати права, свободи та інтереси відповідної особи, на здійснення ним представництва [64].

Слід також зазначити, що на цьому напрямку прокурорського нагляду за додержанням прав і законних інтересів потерпілого, прокурор здійснює: роз'яснення потерпілому його права на пред'явлення цивільного позову у кримінальному провадженні; нагляд за додержанням законності слідчим щодо своєчасності і обґрунтованості надання потерпілому статусу цивільного позивача (ст. 61 КПК України); пред'являє особисто цивільний позов в інтересах потерпілого у випадках визначених законом; приймає участь в доказуванні цивільного позову; нагляд за додержанням слідчим, дізнавачем законності при прийнятті заходів з забезпечення цивільного позову; нагляд за додержанням слідчим, дізнавачем законності при розшуку вкраденого майна потерпілого [52].

Поряд із цим прокурор здійснює нагляд за додержанням закону щодо забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, який пред'явив вимогу про відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю.

В продовження зауважимо, що деякі фахівці з кримінального правосуддя висловлюють позицію, що потерпілому складно подати прийнятний позов про відшкодування шкоди, оскільки такий позов має відповідати багатьом складним формальним критеріям. Власне тому було запропоновано, щоб прокуратура мала повноваження представляти інтереси потерпілого під час кримінального провадження в цілому або, принаймні, представляти цивільний позов потерпілого [17; 131].

В цьому випадку доцільно звернутися 131¹ Конституції України, оскільки зміни, які зазначені в даній нормі Закону суттєво звузили обсяг функцій прокуратури. Вбачається, що вказана стаття може мати неоднозначне тлумачення. У будь-якому разі, ряд науковців та практиків погоджуються з тим, що нинішня редакція Конституції не виключає представлення осіб прокуратурою у певних випадках.

За таких обставин може бути доцільним розглянути можливість наділення прокурора повноваженнями для подання цивільного позову чи його підтримки від імені потерпілого за його згодою. Ця пропозиція стає ще важливішою з огляду на ускладнення формальних вимог до цивільного позову у кримінальному процесуальному праві відповідно до нещодавніх змін до національного законодавства, що спричинило численні перешкоди для потерпілих від злочину під час подання вимоги про відшкодування шкоди. Більш того, така пропозиція видається актуальною та необхідною, у зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням Росії в Україну та відшкодуванням шкоди завданої потерпілому внаслідок такої збройної агресії РФ.

Водночас, виходячи з існуючого прецедентного права ЄСПЛ, така функція не видається такою, що суперечить Європейській конвенції, коли сторона у справі має її як альтернативний засіб для участі в провадженні, що не перешкоджає стороні звертатися до суду самотійно. До прикладу, у справі «Менчінська проти Росії» (Menchinskaya v. Russia) Суд зазначив, що: «Підтримка прокуратурою однієї зі сторін, безсумнівно, може бути виправданою за певних обставин, наприклад, для захисту прав вразливих груп – дітей, людей з інвалідністю тощо, – які вважаються нездатними захистити свої інтереси самотійно, або в тих випадках, коли відповідним правопорушенням зачіпаються інтереси багатьох громадян, або коли потребують захисту державні інтереси» (§35, справа «Менчінська проти Росії» (Menchinskaya v. Russia), №. 42454/02, 15.01.2009 р.). Утім, необхідно дотримуватись «справедливого балансу» (як особливості принципу рівності сторін), щоб одна із сторін не постала в невігідному становищі внаслідок підтримки прокурором іншої сторони [131].

Беручи до уваги сказане вище, пропонується передбачити функцію прокурора щодо подання або підтримки цивільного позову потерпілого у кримінальному провадженні, у зв'язку з цим, внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 128 КПК України (Додаток А), а саме: «прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого. 220 респондентів (63%)

поділяє таку позицію, 110 опитаних (31%) – відповіли – ні, і 20 опитаних (6%) – не змогли відповісти (Додаток Г).

Заслуговує на увагу і такий *напрямок прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого як сприяння укладенню угоди про примирення*, за наявності відповідного волевиявлення сторін, яке виявляється у обов'язку інформування підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення і роз'яснення їм наслідків укладання відповідної угоди, на що вказує як ч. 4 ст. 56 КПК України, так і ч. 7 ст. 469 КПК [15; 56].

Реалізацію прокурором указанного процесуального права потерпілого необхідно розглядати в контексті втілення в національну практику міжнародних стандартів, що знайшли відображення у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою, рекомендаціях R (85) 11, R (87) 18, R (99) 19, які рекомендують вивчати і розширювати застосування процедур примирення в національному законодавстві [52].

Крім того, в національному законодавстві України враховано практику ЄСПЛ. Зокрема, в ч. 2 ст. 8 КПК України зазначено, що принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, а в ч. 5 ст. 9 КПК – що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. передбачено обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ у справах проти України та необхідність впровадження в українське кримінальне судочинство європейських стандартів захисту прав людини [32].

Отже, «медіація» або угоди в кримінальному провадженні закріплені в ст. 468 КПК України. Так, угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Угода про примирення у кримінальних

провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника [15; 64].

В угоді узгоджуються та задовольняються такі обставини, які є важливими для обох сторін: моральна шкода; майнова шкода; умови відповідальності винуватця; усунення міжособистісного конфлікту.

Чинним КПК України передбачено, що угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається [65].

У кримінальному провадженні, в якому бере участь кілька потерпілих від різних кримінальних правопорушень, і згода щодо укладення угоди досягнута не з усіма потерпілими, угода може бути укладена з одним (кількома) з потерпілих. При цьому, кримінальне провадження щодо особи (осіб), яка досягла згоди, підлягає виділенню в окреме провадження [64].

Перше, у чому полягає роль прокурора – це інформування потерпілого про право на угоду про примирення, і роз'яснення механізму реалізації таких прав, а також не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення. Прокурор безпосередньо наглядає за законністю процедури примирення, добровільністю волевиявлення сторін, додержанням інших умов, визначених ст. 469 КПК України, змісту угоди, результатів примирення.

Проте, слід звернути увагу на той факт, що серед обов'язків прокурора не згадується про обов'язок роз'яснити наслідки укладення угоди. Видається, що цей пункт є найбільш важливим з огляду на те, що для потерпілого наслідком укладення угоди є обмеження його права на оскарження вироку. Крім того, КПК України також не передбачає обов'язку посадових осіб, наділених владними повноваженнями, надавати потерпілому повну інформацію щодо

процедури примирення у формі медіації. Згідно з Керівними принципами № 13 для уможливлення участі потерпілих і правопорушників у медіації державам належить вжити всіх необхідних заходів із забезпечення захисту їхніх прав та повної поінформованості щодо таких прав. Медіація вимагає вільної та свідомої згоди як потерпілих, так і правопорушників, і ніколи не має застосовуватися в разі існування ризику того, що медіація поставить одну зі сторін у не вигідне становище. Треба належним чином враховувати не лише потенційні переваги, а й потенційні ризики медіації для обох сторін, зокрема для потерпілого. Відтак, слід докладати особливих зусиль для забезпечення чіткості, повноти та своєчасності інформації про медіацію між потерпілим і кривдником. Така інформація має включати: відомості про процес медіації як такий, про права і обов'язки учасників медіації та про її правові наслідки. У випадках, коли потерпілі опиняються в особливо уразливому становищі, їх також належить інформувати про можливість проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту потерпілого з правопорушником [17; 65].

Відтак, убачається за доцільне ч. 7 ст. 469 КПК України викласти в наступній редакції: «слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого в кожному випадку встановлення події кримінального проступку, злочину невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації, наслідки укладення угоди та не перешкоджати укладенню угоди про примирення» (Додаток А).

Наприклад, на запитання, чи є потреба зобов'язати прокурора роз'яснити потерпілому наслідки укладення угоди про примирення, з метою забезпечення його процесуального права на оскарження вироку, 260 опитаних (74%) відповіли так, 70 респондентів (20%) вказали - ні, і 20 респондентів (6%) не змогли відповісти (Додаток Г).

Водночас беручи до уваги пропозиції КМЄС, з метою конкретизації у КПК України положення про інформування потерпілого щодо його права на примирення з правопорушником. Зокрема про те, що потерпілому мають бути

надані відомості щодо: процесу медіації як такого; прав і обов'язків учасників медіації; її правових наслідків; можливості проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту потерпілого з правопорушником; відкликання потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури медіації, доцільно внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 56 КПК України та викласти у наступній редакції: *«у разі передавання матеріалів кримінального провадження для здійснення процедури примирення посередником (медіатором) потерпілому мають бути надані відомості щодо: змісту процедури медіації; прав і обов'язків учасників медіації; її правових наслідків; можливості проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим; відкликання потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури медіації»* (Додаток А).

Що стосується змісту угоди про примирення, то в ній зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування чи перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, наслідки невиконання угоди [64; 163].

Разом з тим, на практиці мають місце випадки, коли підозрюваний та потерпілий укладають угоду, яка не відповідає чинному законодавству, або угоду, умови якої явно порушують права, свободи чи інтереси сторін. Адже, передання до суду угоди, яка не відповідає чинному законодавству, приведе до відмови судом у її затвердженні, а отже, і до втрати підозрюваним і потерпілим права повторного звернення з угодою (ч. 8 ст. 474 КПК).

Втім, якщо виходити із положень ч. 2 ст. 36 КПК України, то прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, має запобігати укладенню угоди про примирення, яка не відповідає вимогам закону або порушує інтереси її сторін. Крім того, прокурор надсилає обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою до суду (ч. 1 ст. 474 КПК України) для затвердження.

Власне тому, погоджуємось із пропозиціями науковців передбачити у КПК нормативний припис щодо обов'язковості перевірки прокурором угоди про примирення на предмет законності та забезпечення прав та інтересів сторін, які її уклали. Якщо угода не відповідає таким вимогам, прокурор має винести вмотивовану постанову про відмову у складенні обвинувального акта та у переданні провадження до суду, а сторони у разі незгоди з рішенням прокурора мають бути наділені правом на оскарження вказаної постанови до слідчого судді [155].

У підсумку зазначимо, що активна, постійна й ефективна діяльність прокурора під час досудового розслідування щодо дотримання прав і законних інтересів потерпілого є одним із провідних структурних елементів механізму забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників даної стадії кримінального провадження та об'єктивно витребуваною його спеціальною кримінальною процесуальною діяльністю, яка постійно розвивається та отримує всебічну підтримку як з боку держави, суспільства, так і наукової спільноти України.

Ця точка зору знаходить підтримку у міжнародних стандартах. Зокрема про потребу інформування потерпілого щодо процедури медіації з його участю і наслідків медіації йдеться у Керівних принципах № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних правах / Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. та в Директиві 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ІНА.

3.2. Судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого

Стадія досудового розслідування найбільш тісно пов'язана із застосуванням заходів процесуального примусу і більш ніж істотним обмеженням прав, свобод і законних інтересів учасників процесу. Як ми вже зазначали, важливим принципом під час досудового розслідування є неухильне дотримання такого принципу як верховенство права. Зокрема, це вимагає обов'язкового запровадження у дану стадію кримінального провадження судового контролю з метою недопущення порушень слідчим, дізнавачем і прокурором прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, допущених чи залучених до кримінальної процесуальної діяльності. Власне тому, під час досудового розслідування обумовлена наявність такого владного суб'єкта як слідчий суддя, який реалізуючи конституційну гарантію щодо забезпечення прав і свобод людини здійснює судовий контроль за діями і рішеннями слідчого, дізнавача і прокурора, що обмежують конституційні права і свободи учасників процесу.

Разом з тим, зауважимо, що запровадження інституту слідчого судді зумовлене процесуальними реаліями та необхідністю імперативного впливу безпосередньо на здійснення досудового розслідування для забезпечення законності та об'єктивності розслідування кримінальних правопорушень у частині застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, СРД і НСРД, розгляду скарг тощо. Його впровадження покликане усунути частину невластивих як слідчому, дізнавачу, так і прокуророві функцій, а чіткий їх розподіл на стадії досудового розслідування буде гарантією реалізації принципу змагальності [50].

Отже, з впевненістю можна стверджувати, що процесуальна діяльність слідчого судді має вагоме значення практично для всього кримінального процесу, оскільки від його дій і рішень залежать перебіг і наслідки

кримінального провадження, процес забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи під час досудового розслідування, зокрема потерпілого.

Так, судовий контроль у досудовому розслідуванні здійснюється за трьома процесуальними формами: ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; надання дозволу на проведення окремих СРД та НСРД; розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора [65]. Відповідно, це свідчить про те, що діяльність слідчого судді за своїм характером, направленістю, предметом і результатами не є правосуддям, адже вона не пов'язана з питаннями, що полягають у доведеності винуватості підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення і його покарання.

Чинним КПК України передбачено, що діяльність слідчого судді полягає у розгляді письмових клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження і виконання ними певних СРД, НСРД, з тим, щоби не допустити можливого обмеження конституційних прав учасників досудового розслідування, а також у розгляді скарг заявника, потерпілого, його представники чи законного представника, підозрюваного, його захисника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володільця тимчасово вилученого майна, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, що могли потягти за собою обмеження їх прав і законних інтересів. Отже, як слушно зауважує Д. Й. Кавун, процесуальна діяльність слідчого судді обмежується виключно стадією досудового розслідування і носить суто правозабезпечувальний (правозахисний) характер. Саме в цьому полягає кримінальне процесуальне призначення діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні [52; 54].

Вбачаємо за доцільне окреслити повноваження слідчого судді, які відображають функціональну спрямованість його процесуальної діяльності. В цьому випадку нам імпонує позиція М. А. Макарова, який зазначає, що під

повноваженнями слідчого судді слід розуміти сукупність взаємопов'язаних прав та обов'язків, установлених для виконання ним процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень зі здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [50; 77].

М. А. Макаров у своєму дисертаційному дослідженні наводить класифікацію повноважень слідчого судді, виходячи із позицій В.О. Попелюшко. Відповідно, їх можна класифікувати на наступні групи.

Так, перша група – повноваження, пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження в широкому значенні цього поняття – судовим викликом, приводом, обранням запобіжних заходів тощо (норми відповідних статей глав 10-18 КПК України, за винятком ст.ст. 167, 168, 207-213, 493, 499, 583-585 цього Кодексу).

Друга група – повноваження, пов'язані з розглядом та вирішенням питань щодо надання дозволу на проведення визначених у законі слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які спрямовані на збирання сторонами, насамперед стороною обвинувачення, доказів (норми відповідних статей глав 20, 21 КПК України).

Третя група – повноваження з розгляду та вирішення скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача та прокурора (ст. 303 КПК України) [77].

Четверта група - це повноваження, видами яких є збирання доказів шляхом допитів (ст.ст. 225, 232 КПК України) та проведення експертизи (ст.ст. 243, 244 КПК України).

П'ята група – повноваження, пов'язані із поновленням та встановленням процесуальних строків (ст.ст. 114, 117, ч. 10 ст. 290 КПК України).

Шоста група – це повноваження із розгляду та вирішення питань про відводи (ч. 2 ст. 81 КПК України).

Щодо сьомого повноваження слідчого судді, то воно полягає у вирішенні на стадії досудового розслідування долі речових доказів (ч.ч. 6, 7 ст. 100 КПК України).

Суть восьмого повноваження слідчого судді зводиться до того, що якщо в результаті проведення НСРД виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у даному кримінальному провадженні, то отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора. (ч. 1 ст. 257 КПК України).

Відповідно, дев'ята група – це низка так званих загальних обов'язків (повноважень) слідчого судді щодо захисту прав людини, закріплених у ст. 206 КПК України, а також у ст. 567 КПК України, реалізація яких полягає у безпосередньому, за власною ініціативою здійсненні ним дій та прийнятті рішень, спрямованих на поновлення свобод незаконно ув'язнених осіб та прав осіб, що перебувають під вартою, на захист інших, передбачених у цих статтях прав та інтересів цих осіб [77].

Поряд з цим, окрему групу повноважень слідчого судді становлять його повноваження, пов'язані із розглядом та вирішенням питань, пов'язаних з видачею осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадицією). Наприклад, відповідно до ст.ст. 583, 584, 585, 588, 591 КПК України, слідчий суддя уповноважений: приймати рішення про застосування до затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, тимчасового арешту до надходження запиту компетентного органу іноземної держави про її видачу; застосовувати до цієї особи екстрадиційний арешт після надходження такого запиту; застосовувати запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, для забезпечення видачі особи; затверджувати згоду особи на її спрощену видачу або про відмову в цьому; розглядати скарги на рішення компетентного органу про видачу особи (екстрадицію) [65].

Також, до групи повноважень слідчого судді доцільно віднести главу 24¹КПК України, в якій зазначено, що на підставі ухвали слідчого судді здійснюється спеціальне досудове розслідування.

Втім, зауважимо, що такий перелік повноважень слідчого судді не є вичерпним, оскільки до чинного КПК України були внесені відповідні доповнення. Зокрема, 22 листопада 2018 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, який вніс зміни до глави 25 КПК України «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків», та доповнив статтями 298⁻¹-298⁻⁵ КПК України, у яких зазначено, що процесуальні джерела доказів не можуть бути використані у кримінальному провадженні щодо злочину, окрім як на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора; строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження не включається до строків, передбачених ст. 298⁻⁵ КПК України [113; 64].

Крім того, у зв'язку із військовою агресією РФ проти України, 14 квітня 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [115], були внесені зміни до розділу IX¹ КПК України «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [64].

З огляду на предмет дослідження у цьому підрозділі, окреслимо повноваження слідчого за дотриманням прав і законних інтересів потерпілого.

Так, вчені-правознавці поділяють контрольну діяльність слідчого судді на два види: превентивний (попереджувальний), наступний (невідкладний). Перший із них здійснюється слідчим суддею за діяльністю слідчого, дізнавача і прокурора, пов'язаною з обмеженням прав учасників процесу (до її реалізації), шляхом застосування конкретного заходу забезпечення кримінального

провадження чи надання дозволу на виконання певної процесуальної дії. Другий здійснюється слідчим суддею шляхом перевірки конкретних реалізованих рішень і дій слідчого, дізнавача чи прокурора на підставі скарг учасників досудового розслідування, чиї права і законні інтереси зачіпаються такими діями або рішеннями [52].

В цьому контексті важливо наголосити на тому, що судовий контроль з боку слідчого судді здійснюється не за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (це конституційний обов'язок (функція) прокурора), а лише за недопущенням порушень прав людини при здійсненні кримінальної процесуальної діяльності владними суб'єктами кримінального провадження – слідчим, дізнавачем і прокурором. Якщо слідчий, дізнавач і прокурор охороняють права потерпілого від кримінального правопорушення та порушень його інтересів іншими учасниками досудового розслідування, то слідчий суддя, своєю чергою, охороняє права і законні інтереси потерпілого від зловживань самих владних суб'єктів досудового розслідування – слідчого, дізнавача і прокурора [54; 52].

Відтак, прийняття слідчим суддею ухвали про застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження або надання дозволу слідчому, дізнавачу і прокурору на проведення певної процесуальної дії, виступає найважливішою гарантією забезпечення права на свободу і особисту недоторканність у сфері досудового розслідування. Такою ж самою гарантією забезпечення прав людини виступає і розгляд слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача і прокурора, у випадках визначених ст. 303 КПК України [65].

Всі закріплені законом форми судового контролю реалізуються слідчим суддею у пасивній формі, оскільки ініціаторами судово-контрольного провадження у перших двох випадках виступає відповідний владний суб'єкт досудового розслідування – слідчий, дізнавач чи прокурор з письмовим клопотанням про застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження (привід, відсторонення від посади, затримання, тримання під

вартою, тощо), чи про проведення певної процесуальної дії (обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження) тощо. В третьому ж випадку ініціатором судово-контрольного провадження виступає зацікавлений учасник процесу, який шляхом подачі слідчому судді письмової скарги вимагає судового забезпечення порушених або безпідставно обмежених слідчим або прокурором його прав і законних інтересів [52; 53].

Так, під заходами забезпечення кримінального провадження прийнято розуміти передбачені КПК України заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, з метою запобігання і подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, а також забезпеченню його дієвості. Як уже зазначалось, однією з правових гарантій є судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого при здійсненні кримінального провадження. Власне тому ч. 1 ст. 132 КПК України передбачено, що правовою підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження є ухвала слідчого судді на досудовому розслідуванні [138].

До прикладу, у рішенні ЄСПЛ у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.) зазначено, що принцип верховенства права виходить, зокрема, з того, що втручання органів виконавчої влади у права окремих осіб повинно перебувати під ефективним контролем, який звичайно має забезпечуватися судовою системою, у всякому разі, як останньою інстанцією; судовий контроль надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості і належної процедури [138].

Відповідно до ч. 3 ст. 132 КПК України, застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, дізнавач, прокурор не доведе, що: існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути

підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора; може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, дізнавач, прокурор звертається із клопотанням [64; 138].

При цьому слідчим суддям та суду слід враховувати, що обов'язок доведення існування зазначених обставин КПК покладає на слідчого, прокурора, який звертається із відповідним клопотанням.

З огляду на те, що поняття «обґрунтована підозра» не визначене у національному законодавстві та зважаючи на положення, закріплені у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», слідчим суддям слід враховувати позицію Європейського суду з прав людини, відображену зокрема у пункті 175 рішення від 21 квітня 2011 року у справі «Нечипорук і Йонкало проти України», відповідно до якої *«термін «обґрунтована підозра» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (рішення у справі «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» від 30 серпня 1990 року, п. 32, Series A, № 182). Мета затримання для допиту полягає в сприянні розслідуванню злочину через підтвердження або спростування підозр, які стали підставою для затримання (див. рішення у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 року, п. 55, Series A, № 300-A). Однак вимога, що підозра має ґрунтуватись на обґрунтованих підставах, є значною частиною гарантії недопущення свавільного затримання і тримання під вартою. Більше того, за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися у злочині, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри (див. рішення у справі «Чеботарі проти Молдови», № 35615/06, п. 48, від 13 листопада 2007 року)» [138].*

Водночас КПК України встановлює загальне положення, відповідно до якого для оцінки потреб досудового розслідування слідчий суддя або суд зобов'язаний врахувати можливість без застосованого заходу забезпечення кримінального провадження отримати речі і документи, які можуть бути використані під час судового розгляду для встановлення обставин у кримінальному провадженні. Під час розгляду питання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження сторони кримінального провадження повинні подати слідчому судді або суду докази обставин, на які вони посилаються. До клопотання слідчого, дізнавача, прокурора про застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання [64].

Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається: до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, якщо інше не передбачено пунктом 2 ч. 2 ст 132 КПК України; у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, - до Вищого антикорупційного суду [65].

Як правило, розгляд клопотань слідчого чи прокурора про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя здійснює у судовому засіданні з обов'язковою участю сторін: прокурора, слідчого, підозрюваного чи обвинуваченого, його захисника (ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 156 та інші ст. КПК України).

Окрему проблему, на наше переконання, становить подання слідчими та прокурорами клопотання про обрання запобіжного заходу, оскільки КПК України не передбачає участі потерпілого при розгляді слідчим суддею клопотань слідчого чи прокурора про застосування запобіжних заходів до підозрюваного, обвинуваченого, хоч вирішення цих питань завжди торкаються його прав і законних інтересів. В той же час, в ч. 6 ст. 193 КПК України

зазначено, що слідчий суддя, суд розглядає клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та може обрати такий запобіжний захід за відсутності підозрюваного, обвинуваченого лише у разі доведення прокурором наявності підстав, передбачених ст. 177 КПК України, а також наявності достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та/або оголошений у міжнародний розшук. У такому разі після затримання особи і не пізніше як через сорок вісім годин з часу її доставки до місця кримінального провадження слідчий суддя, суд за участю підозрюваного, обвинуваченого розглядає питання про застосування обраного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або його зміну на більш м'який запобіжний захід, про що постановляє ухвалу [65]. Видається, що така обставина зовсім не свідчить про виключення потерпілого, його представника чи законного представника, з числа можливих учасників розгляду судом питання про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на стадії досудового розслідування. В іншому випадку мова вже буде йти про очевидне обмеження прав і законних інтересів потерпілого, його представника чи законного представника, а також про істотне порушення конституційних принципів змагальності та рівноправності сторін у кримінальному провадженні [156].

Не дивлячись на те, що потерпілий на стадії досудового розслідування не наділений правом ініціювати застосування запобіжних заходів, все ж таки, на наше переконання, чинний КПК України не забороняє потерпілому заявляти клопотання про виконання будь-яких процесуальних дій, зокрема таких, що пов'язані із застосуванням запобіжних заходів, слідчому або прокурору. Зокрема, згідно зі ч. 1 ст. 200 КПК України прокурор, слідчий за погодженням з прокурором має право звернутися в порядку, передбаченому ст. 184 КПК України, до слідчого судді, суду із клопотанням про зміну запобіжного заходу, в тому числі про скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків,

передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, чи про зміну способу їх виконання. Тому, цілком закономірно, що потерпілий може, до прикладу, заявити клопотання слідчому про звернення останнім із клопотанням до слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з огляду на те, що підозрюваний йому загрожує

В цьому контексті судова правозастосовна практика також є різноманітною. Наприклад, ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 16 березня 2015 р. була повернена апеляційна скарга представника потерпілого на ухвалу слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва від 16 лютого 2015 р., якою задоволено клопотання слідчого СВ Солом'янського РУ ГУМВС України в м. Києві І. Прута, погоджене старшим прокурором прокуратури Солом'янського району м. Києва І. Рибалком, та застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою із визначенням застави у розмірі 80 мінімальних заробітних плат, що становить 97 440 грн., щодо підозрюваного у кримінальному провадженні № 12015100090001445 від 14 лютого 2015 р., оскільки потерпілий не наділений правом оскаржувати в апеляційному порядку рішення слідчого судді [156].

Ця прогалина у кримінальному процесуальному законодавстві викликає обґрунтовану критику як з боку вчених-процесуалістів, так і практичних працівників, які наголошують на необхідності надати потерпілому таке право, враховуючи процесуальне становище потерпілого у досудовому розслідуванні.

Таким чином, представляється можливим зробити висновок, що потерпілий, його представник чи законний представник мають право брати участь у розгляді слідчим суддею клопотання про обрання запобіжних заходів та оскаржити постановлені судом рішення. Відтак, пропонується внести зміни до ч. 1 ст. 193 КПК України та викласти в наступній редакції: «1. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи,

щодо якої здійснюється провадження, крім випадків, передбачених частиною шостою цієї статті» (Додаток А).

Вбачаємо за доцільне також зазначити, що слідчому судді необхідно враховувати, що до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, окрім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, може застосовуватися запобіжний захід у вигляді передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до тих, які виховуються в дитячій установі, - передання їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Разом з тим, слідчий суддя, розглядаючи клопотання сторони захисту про зміну запобіжного заходу, може задовольнити таке клопотання частково - змінити запобіжний захід більш м'яким, тобто не обов'язково тим який просить сторона захисту.

Слід враховувати, коли сторона кримінального провадження не доводить, що існує обґрунтована підозра у вчиненні особою кримінального правопорушення, передбаченого конкретною статтею або частиною статті КК (випадки завищення кваліфікації), слідчий суддя розглядає відповідне клопотання та відмовляє у його задоволенні. Це правило поширюється і на вирішення питання про наявність та відсутність кваліфікуючих ознак відповідного злочину, обґрунтовану підозру, в наявності яких сторона кримінального провадження повинна довести перед судом.

Беручи до уваги сказане вище, висловлюємо позицію щодо внесення доповнень до ст. 194 КПК України, в частині дотримання прав потерпілого. Відтак, пропонується вказану норму статті викласти в наступній редакції: *«7. Слідчий суддя, до моменту розгляду клопотання слідчого чи прокурора про застосування конкретного запобіжного заходу зобов'язаний надати потерпілому, його представнику чи законному представнику, представнику юридичної особи можливість ознайомитися з матеріалами, що обґрунтовують дане клопотання та висловити свою позицію щодо вирішення питань, поставлених у клопотанні слідчого чи прокурора. Копія ухвали надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи,*

щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді» (Додаток А).

Безпосередня участь потерпілого, його представника чи законного представника. представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у розгляді слідчим суддею клопотань слідчого або прокурора про застосування конкретного запобіжного заходу – це одна із складових права потерпілого на судовий захист, яка впливатиме на відмову прокурора від підтримання незаконного клопотання, сприятиме обранню підозрюваному, обвинуваченому обґрунтованого запобіжного заходу. У справах про кримінальні правопорушення, якими завдано потерпілому матеріальну і моральну шкоду, це надасть можливість не тільки відшкодовувати завдану потерпілому шкоду, а й поновити всі порушені його права та інтереси [52].

Заслужовує на увагу діяльність слідчого судді за дотриманням прав і законних інтересів потерпілого під час досудового розслідування, пов'язана з наданням дозволу слідчому чи прокурору на проведення конкретних СРД та НСРД, які поєднані із їх вторгненням до сфери конституційних прав людини. Зокрема, відповідно до чинного КПК України слідчий суддя забезпечує законність проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, проведення експертизи, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо. У випадках необхідності обмеження прав особи шляхом проведення цих дій, законодавець України запровадив розгляд клопотань слідчого, або прокурора щодо дачі дозволу на їх виконання в порядку судово контрольного провадження (ч. 2 ст. 234, ч. 2. ст. 237, ч. 2. ст. 246 та інші статті КПК України).

Так, ч. 2 ст. 234 КПК України передбачено, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду.

Ст. 233 КПК України передбачено, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті. Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу [132].

Зауважимо, що згідно вимог ст. 234, 236 КПК України, обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка перед початком проведення обшуку пред'являється особі, яка володіє житлом, а за її відсутності – іншій присутній особі, та вручається її копія.

Слід також зазначити, що ВС вказав на важливий аспект при проведенні обшуку орендованої квартири. Колегія суддів вказала, що власник квартири не має права надавати дозвіл на огляд тієї частини помешкання, яку винаймає орендар. Проведення цієї слідчої дії без ухвали слідчого судді чи дозволу особи, яка на правових підставах фактично користувалася цим помешканням, було порушенням права останнього на недоторканість житла. Відповідну Постанову прийняв ВС 31 жовтня 2019 р. у справі № 346/7477/13-к [30].

В більшості випадків обшук проводиться з порушенням порядку, встановленого КПК України.

Наприклад, «ВС переглянув вирок суду першої інстанції від 6 березня 2016 року, вирок суду апеляційної інстанції від 06 вересня 2016 року та ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 жовтня 2017 року щодо ОСОБА_6. У заяві про перегляд захисник послався на неоднакове застосування кримінальних процесуальних норм, які містяться у статтях 86, 87, 233, 234, 237 КПК, оскільки в матеріалах кримінального провадження відсутні відомості про звернення слідчого чи прокурора до суду для отримання дозволу слідчого судді на обшук транспортного засобу наступного дня після проведення огляду, який за тих обставин був невідкладним. За результатами касаційного розгляду ВС прийняв постанову, якою скасував ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 жовтня 2017 року щодо ОСОБА_6, ОСОБА_8 та ОСОБА_9 та направив справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції, зазначивши таке. Конституцією України заборонено проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ч. 2 ст. 30) [92].

Стаття 234 КПК у редакції Закону № 4651-VI від 13 квітня 2012 року, що діяла під час проведення вказаної слідчої дії, встановлено, що обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. За ст. 237 КПК з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи [92]. Як виняток ч. 3 ст. 30 Конституції України передбачає, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину,

можливий інший встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку. Такий виняток встановлено саме у ч. 3 ст. 233 КПК. Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 цього Кодексу, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 цього Кодексу [92].

Згідно з ч. 1 ст. 86 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Огляди місця події – автомобілів, належних потерпілому та обвинуваченому, проводилися одразу після вчинення злочину, як виняток, передбачений ч. 3 ст. 233 КПК, для невідкладних випадків. У матеріалах кримінального провадження відсутні дані про те, що слідчий, прокурор після проведення зазначених оглядів зверталися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду сформулював висновок про застосування норми права: За загальним правилом,

встановленим у ч. 2 ст. 234 та ч. 2 ст. 237 КПК, огляд та обшук житла чи іншого володіння особи здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. У винятковому випадку, передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, однак у такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій (постфактум) звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Докази, встановлені внаслідок огляду та обшуку, проведених з порушенням зазначених правил, а також, якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, є недопустимими» [92].

Так, докази, отримані під час огляду та обшуку, які були проведені з порушенням правил, передбачених у ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 3 ст. 233 КПК, а також, якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, є недопустимими.

Звернення до слідчого судді за впливом тривалого строку після вчинення слідчої дії, яка здійснювалась як невідкладна, має наслідком недопустимість доказів отриманих у ході такої слідчої дії.

Клопотання про тимчасовий доступ до володіння особи, подане до суду після обшуку, проведеного без ухвали слідчого судді, не є виконанням обов'язку звернутися з клопотанням про проведення обшуку, що зумовлює недопустимість протоколу обшуку як доказу.

Наприклад, прокурор у судовому засіданні, як доказ вини обвинуваченого, послалася на протокол огляду місця події від 06 травня 2019 р., відповідно до якого, проведено огляд домоволодіння за адресою АДРЕСА_2, під час якого у домоволодінні було виявлено та вилучено предмет схожий на гранатомет. Крім того, при проведенні огляду, з предмету схожого на гранатомет, за

допомогою дактилоскопічного порошку «Саж» виявлено та вилучено п'ять трасологічних слідів, а саме фрагменти капілярних візерунків пальців рук [92].

Таким чином, під виглядом огляду місця події проведено фактично обшук житла. Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді. Огляд (обшук) житлового будинку за АДРЕСА_2 слідчим СВ Марганецького ВП НВП ГУНП України в Дніпропетровській області був проведений без дозволу суду, даний слідчий з таким клопотанням до суду не зверталася. Відтак протокол огляду від 06 травня 2019 р. є недопустимим доказом відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 87 КПК України.

Наявність письмової згоди ОСОБА_1 та власника домоволодіння ОСОБА_2 на огляд (обшук) не звільняє від обов'язку прокурора слідчого звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді, оскільки має бути дотримано положення ч. 2 ст. 234 КПК України [21; 132].

Порушенням є коли у клопотанні про обшук не вірно зазначені, або не зазначені відомості, як результат в ухвалі слідчого судді відсутня інформація щодо: адреси житла чи іншого володіння особи або частини житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку (п. 4 ч. 2 ст. 235 КПК України (наприклад, за адресою, де здійснюється обшук, розміщені дві будівлі [24]; відсутні відомості щодо особи, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться (п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України); не зазначено особу, яка орендує приміщення в порушення п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України); не зазначено володільця приміщення в порушення п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України; не вказано речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук (п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України).

Обов'язковою умовою проведення обшуку є зазначення у клопотанні про проведення обшуку та ухвалі слідчого судді відшукуваних речей, предметів та осіб (ст. 234, 235 КПК України) [132; 23].

Наприклад, захисник вказав на недопустимість речових доказів, оскільки в ухвалі про надання дозволу про проведення обшуку не був наданий прямий дозвіл на відшукування наркотиків, і таке вилучене майно є тимчасово

вилученим в розумінні ст. 167 КПК України та слідчий, в порядку ст. 171 КПК України, повинен був звернутись з клопотанням про арешт майна, або повернути таке протягом 48 годин власнику. Також захисник вказав на те, що речові докази були незаконно здобуті працівниками поліції в зв'язку з їх неналежним упакуванням. Крім того, речові докази у справі постановою слідчого визнані, проте не приєднані до кримінального провадження. Також захисник зазначив, що речові докази не відкривались прокурором в порядку ст. 290 КПК України [22].

Щодо НСРД зазначимо, що згідно ч. 2 ст. 246 КПК України, вони проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. НСРД, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269¹, 270, 271, 272, 274 цього Кодексу, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Власне, що стосується судового контролю за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, то відповідно до ч. 3 ст. 246 КПК України рішення про проведення НСРД приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних НСРД та отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД [143].

Відповідно до ч. 6 ст. 246 КПК України, проводити НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи.

Крім того, ч. 1 ст. 252 КПК України передбачено, що фіксація ходу і результатів НСРД повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченого КПК України. Таким чином, на НСРД поширюється також і положення глави 5 КПК України – фіксування

кримінального провадження. За результатами проведення НСРД складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки [111].

Згідно зі ст. 41 КПК України оперативні підрозділи здійснюють СРД та НСРД в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Втім, так само як СРД, так і НСРД проводяться з порушенням порядку, встановленого КПК України. Це, у свою чергу, призводить до порушення прав і законних інтересів потерпілого. Тому слідчий суддя повинен виявляти такі порушення під час ухвали клопотання про проведення тієї чи іншої НСРД.

Так, невідкриття результатів НСРД, зокрема таких, як клопотання слідчого, прокурора, їх постанови, доручення, ухвала слідчого судді, є істотним порушенням, оскільки за змістом цих документів сторони можуть перевірити дотримання вимог кримінального процесуального закону при проведенні НСРД.

Невідкриття, відповідно до ст. 290 КПК України, документів визнаються на цій підставі недопустимими і не можуть бути покладені в основу обвинувачення, проте інформація з цих джерел може використовуватись для обґрунтування невинуватості виправданого.

НСРД проводяться під час досудового розслідування за ініціативою сторони обвинувачення, а тому за замістом ст. 85, 92, 290 КПК України прокурор – процесуальний керівник зобов'язаний під час досудового розслідування заздалегідь ініціювати процедуру їх розсекречення одночасно з результатами НСРД і забезпечити відкриття цих документів на етапі закінчення досудового розслідування [20].

Така позиція узгоджується із висновками, викладеними в Постанові Великої Палати ВС від 16 січня 2019 р. у справі № 751/7557/15-к щодо застосування правових норм, закріплених у ст. 290 КПК України. Зокрема, у п. 56-60 вказаного рішення Великої Палати ВС зазначено, що для доведення

допустимості результатів НСРД мають бути відкриті не тільки результати цих дій, а й документи, які стали правовою підставою їх проведення (клопотання слідчого, прокурора, їх постанови, доручення, ухвала слідчого судді), оскільки за змістом цих документів сторони можуть перевірити дотримання вимог кримінального процесуального закону стосовно НСРД [105].

Документи, які стали правовою підставою проведення НСРД (зокрема, не розсекречені на момент звернення до суду з обвинувальним актом), не можуть вважатися додатковими матеріалами до результатів проведених НСРД, отриманими до або під час судового розгляду, оскільки є їх частиною. Ці процесуальні рішення виступають правовою підставою проведення НСРД, з огляду на їх функціональне призначення щодо підтвердження допустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів.

Зазначена правова позиція була уточнена у рішенні Великої Палати ВС від 16 жовтня 2019 р. у справі № 640/6847,15-к. Так, якщо сторона обвинувачення під час досудового розслідування своєчасно вжила всі необхідні та залежні від неї заходи, спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, однак такі документи не були розсекречені з причин, що не залежали від волі й процесуальної поведінки прокурора, то суд не може автоматично визнавати протоколи НСРД недопустимими доказами з мотивів невідкриття процесуальних документів, якими санкціоноване їх проведення [149].

Процесуальні документи, які стали підставою для проведення НСРД (ухвали, постанови, клопотання) та які на стадії досудового розслідування не було відкрито стороні захисту в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України з тієї причини, що їх не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи не були розсекречені на момент відкриття стороною обвинувачення матеріалів кримінального провадження), можуть бути відкриті іншій стороні під час розгляду справи в суді за умови своєчасного вжиття прокурором всіх необхідних заходів для їх отримання.

Якщо сторона обвинувачення не вжила необхідних та своєчасних заходів, що спрямовані на розсекречення процесуальних документів, які стали процесуальною підставою для проведення НСРД і яких немає в її розпорядженні, то в такому випадку має місце порушення норм ст. 290 КПК України.

Зауважимо, що дача слідчим суддею дозволу слідчому чи прокурору на проведення певної СРД або НСРД, сприяє впорядкованості реалізації права потерпілого на відстоювання своїх інтересів у судових стадіях процесу, тобто служить важливим засобом забезпечення права останнього на доступ до правосуддя.

Наступною, не менш важливою формою судового контролю за дотриманням процесуальних прав і законних інтересів потерпілого є розгляд слідчим суддею скарг учасників досудового розслідування на рішення дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача і прокурора. Статтею 303 КПК України визначається вичерпний перелік рішень, дій та бездіяльності слідчого, дізнавача і прокурора, які суттєво обмежують конституційні права потерпілого або перешкоджають подальшому руху кримінального провадження і доступу його до правосуддя. Саме такого характеру кримінальні процесуальні рішення слідчого і прокурора з чітко визначених законом питань досудового розслідування є предметом судового контролю.

Власне, на досудовому провадженні можуть бути оскаржені такі рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора: 1) бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у не поверненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами статті 169 КПК України, а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження,

володільцем тимчасово вилученого майна, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування; 2) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування - потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 3) рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником; 4) рішення прокурора про закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи - заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження [64; 65]; 5) рішення прокурора, слідчого, дізнавача про відмову у визнанні потерпілим - особою, якій відмовлено у визнанні потерпілою; 6) рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора при застосуванні заходів безпеки - особами, до яких можуть бути застосовані заходи безпеки, передбачені законом; 7) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення СРД, НСРД - особою, якій відмовлено у задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником; 8) рішення слідчого, дізнавача, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК України, - підозрюваним, його захисником чи законним представником, потерпілим, його представником чи законним представником; 9⁻¹) рішення прокурора про відмову в задоволенні скарги на недотримання розумних строків слідчим, дізнавачем, прокурором під час досудового розслідування - особою, якій відмовлено у задоволенні скарги, її представником, законним представником чи захисником; 10) повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не

пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду із обвинувальним актом - підозрюваним, його захисником чи законним представником; 11) відмова слідчого, дізнавача, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктом 9¹ частини першої статті 284 КПК України, - стороною захисту, іншою особою, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, її представником [65].

Звертає увагу той факт, що потерпілий, його представник чи законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, в усіх цих випадках визнаються суб'єктами оскарження будь-якого з рішень слідчого, дізнавача і прокурора, означених в ч. 1 ст. 303 КПК України.

Більше того, до предмета судового оскарження ч. 1 ст. 303 КПК України відносить також дії та бездіяльність слідчого, дізнавача і прокурора, які також можуть ускладнити доступ особи до правосуддя або порушити її конституційні права і законні інтереси. Законодавець не наводить переліку дій слідчого і прокурора, які можуть порушити права і законні інтереси особи, через відсутність потреби, бо при незаконному чи неправильному проведенні будь-якої процесуальної дії, визначеної КПК України, можуть бути грубо порушені права і законні інтереси потерпілого чи іншого учасника досудового розслідування [54].

Що стосується бездіяльності слідчого, дізнавача і прокурора, то тут законодавець обмежився переліком найбільш розповсюджених її форм: не внесені відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України); неповернені тимчасово вилученого майна згідно з вимогами кримінального процесуального закону (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України); бездіяльність при застосуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України). Крім того, законодавець відзначає, що оскарженню в судовому порядку підлягає бездіяльність слідчого і прокурора, пов'язана з нездійсненням інших

процесуальних дій (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України). Отже, під діями, які порушують конституційні права потерпілого, необхідно розуміти неналежне їх виконання, а під бездіяльністю – утримання від їх виконання (невиконання, невчинення) [52].

Зауважимо, що нерідко слідчий, дізнавач і прокурор, отримавши від потерпілого заяву про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, порушують вимоги ч. 1 ст. 214 КПК України і протягом тривалого часу під різними приводами: неповноти викладених в заяві відомостей; закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності; похилого віку правопорушника тощо не вносять відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, тобто не розпочинають здійснювати досудове розслідування. В інших випадках вони після початку досудового розслідування не реагують на звернення потерпілого з клопотанням про вжиття необхідних заходів безпеки щодо нього чи членів його сім'ї та близьких родичів, у зв'язку з тим, що зацікавлені у результатах справи особи шляхом погроз або інших протиправних дій роблять спроби вплинути на них. Часто слідчий, дізнавач і прокурор в таких випадках посиляються на те, що на початковому етапі розслідування можливість вжиття таких заходів не передбачена законом [52]. Спрощений порядок початку досудового розслідування (без винесення слідчим, дізнавачем і прокурором спеціальної постанови про його початок) та відсутність судового контролю на цьому етапі розслідування унеможливають оскарження потерпілим вказаних дій слідчого, дізнавача і прокурора до слідчого судді [52]. Цю суттєву прогалину діючого КПК України необхідно усунути якнайшвидше.

Зазначимо, що в усіх випадках, визначених ч. 1 ст. 303 КПК України, потерпілий, його законний представник, представник мають право не тільки подати скаргу слідчому судді на рішення, дії або бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, а й бути активними учасниками судово-контрольного провадження. Водночас законодавець і в цьому випадку не навів окремого переліку процесуальних прав потерпілого у судово-контрольному провадженні,

тобто залишив невизначеним статус скаржника – потерпілого, хоч багато вчених-правознавців наголошували на необхідності закріплення таких прав у новому КПК України.

До прикладу, О. Г. Шило в одній із наукових праць навіть наводила вичерпний перелік цих прав, а саме: подавати скаргу слідчому судді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора; брати участь у розгляді скарги слідчим суддею; мати законного представника і представника-адвоката; при розгляді скарги користуватися рідною мовою або мовою, якою скаржник володіє; користуватися допомогою перекладача безоплатно; використовувати портативні аудіо-технічні засоби; заявляти відводи, клопотання; пред'являти докази; брати участь у дослідженні доказів; знайомитися з матеріалами судово-контрольного провадження; брати участь у дебатах; знайомитися з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження; отримувати копію ухвали слідчого судді; оскаржувати ухвалу слідчого судді; знати про принесені апеляційні скарги на ухвалу слідчого судді іншими учасниками та подавати заперечення; відізвати свою апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді; заявляти слідчому судді клопотання про застосування заходів безпеки щодо себе особисто чи членів своєї сім'ї та близьких родичів [52; 53]. Втім, ці пропозиції так і не були враховані законодавцем.

Відповідно до ст. 280 КПК України досудове розслідування може бути зупинене після повідомлення особі про підозру у разі, якщо: 1) підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; 2) оголошено в розшук підозрюваного; 2⁻¹) слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування; 3) наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва; 4) наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного стану [65].

В таких випадках досудове розслідування зупиняється вмотивованою постановою прокурора або слідчого, дізнавача за погодженням з прокурором, відомості про що вносяться до ЄРДР. Копія постанови надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді. [64].

Разом з тим, слідчі, дізнавачі і прокурори не завжди виконують усі вимоги закону при прийнятті подібних рішень. При незгоді з таким рішенням потерпілий, його законний представник керуючись ч. 1 ст. 304 КПК України, протягом десяти днів з дня отримання копії постанови про зупинення досудового розслідування мають право звернутися до слідчого судді зі скаргою про незаконність прийнятого рішення та вимогою про відкриття судово-контрольного провадження з метою отримання невідкладного судового забезпечення прав та законних інтересів потерпілого, порушених означеним рішенням [52].

Отже, слідчий суддя в процесі розгляду скарги по суті повинен встановити наявність або відсутність порушення прав потерпілого. При встановленні, що слідчий, дізнавач чи прокурор до зупинення досудового розслідування: не виконав всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе; не виконав всі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного, який переховується від слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності; не підтвердив факт тяжкого захворювання підозрюваного відповідним медичним висновком; послався на непередбачені законом підстави для зупинення досудового розслідування (наприклад, тривале проведення складної експертизи; виїзд основного свідка за кордон у довгочасне відрядження; залучений до кримінального провадження медичний висновок не свідчить про тяжке захворювання підозрюваного тощо), слідчий суддя своєю ухвалою скасовує незаконну постанову слідчого, дізнавача, прокурора про зупинення досудового розслідування (ч. 2 ст. 307 КПК України) і тим самим швидко і ефективно відновлює порушені права і законні інтереси потерпілого.

Якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних. Втім, як свідчить аналіз матеріалів слідчо-судової практики, не завжди при проведенні досудового розслідування дотримуються вимоги ч. 3 ст. 280 КПК України. До прикладу, мають місце випадки незаконного зупинення досудового розслідування у зв'язку з тим, що підозрюваний раптом захворів на тимчасовий розлад психічної діяльності під час розслідування кримінального правопорушення. Ця справа повинна розслідуватися за правилами, встановленими ст. ст. 503-511 КПК України, і по її закінченні направлятися до суду. Всі ці порушення закону, які обмежують конституційні права і законні інтереси потерпілого, усуваються слідчим суддею за скаргами потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи.

Також, слідчий суддя також може своєю ухвалою зобов'язати слідчого, прокурора оголосити розшук підозрюваного, якщо місцезнаходження невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, коли досудове розслідування зупинено за цією підставою, а відповідна постанова про оголошення розшуку в порядку ст. 281 КПК України ні слідчим ні прокурором не виносилася. Більш того, за скаргою потерпілого слідчий суддя може скасувати й постанову слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування, якщо підстави для його зупинення перестали існувати, (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан), або наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов, а також у разі потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, але слідчий, прокурор зволікають з винесенням постанови про відновлення досудового розслідування (ч. 2 ст. 282 КПК України) [65].

Зауважимо, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 283 КПК України, однією із форм закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження. Отже, кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) встановлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) встановлена відсутність в діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати; 3¹) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі. Учасники кримінального провадження мають право заявляти клопотання прокурору про закриття кримінального провадження за наявності передбачених цим пунктом підстав; [64] 3¹) не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню [64]; 7) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; 9) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9² розділу XX

«Перехідні положення» Податкового кодексу України; 9¹) існує не скасована постанова слідчого, дізнавача, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 цієї частини, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності. Учасники кримінального провадження мають право заявляти клопотання слідчому, дізнавачу, прокурору про закриття кримінального провадження за наявності передбачених цим пунктом підстав; 10) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру [64].

Крім того, згідно з ч. 2 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається судом: 1) у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності; 1¹) з підстави, передбаченої пунктом 3¹ частини першої цієї статті; 1¹) з підстави, передбаченої пунктом 3¹ частини першої цієї статті; 2) якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України; 3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені статтею 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9² розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Щодо закриття кримінального провадження щодо юридичної особи, то ч. 3 ст. 284 КПК України передбачено наступні підстави: у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження; чи ухвалення виправдувального вироку щодо уповноваженої особи юридичної особи. Про закриття провадження щодо юридичної особи прокурор приймає постанову, а суд зазначає про це у виправдувальному вироку або постановляє ухвалу.

Рішення про закриття провадження щодо юридичної особи може бути оскаржено в порядку, встановленому КПК України [41; 65].

Закриття кримінального провадження у стадії досудового розслідування здійснюється шляхом винесення слідчим, дізнавачем відповідного вмотивованого рішення (постанови). Прийняття цього рішення виключає можливість складання по даній кримінальному провадженню обвинувального акта, направлення матеріалів провадження до суду та постановлення судом обвинувального чи виправдовувального вироку, тобто виключає подальший рух кримінального провадження до суду, а також ліквідує всі наслідки застосованих заходів примусового характеру (наприклад, зняття арешту з майна, звільнення підозрюваного із ізолятора тимчасового тримання тощо). Якщо рішення слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження не відповідає вимогам закону, порушує права і законні інтереси потерпілого, то останній, його представник чи законний представник звертається зі скаргою до слідчого судді про скасування цього рішення як незаконного (ч.3 ст. 283 КПК України). При проведенні перевірки відповідних матеріалів і виявленні порушень закону, допущених слідчим, дізнавачем чи прокурором, слідчий суддя своєю ухвалою скасовує постанову про закриття кримінального провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 303 та п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК України. Ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження може бути оскаржена потерпілим, його представником чи законним представником.

Високою гарантією правозабезпечувальної діяльності слідчого судді в такому випадку є те, що його ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора не може бути оскаржена, окрім ухвали про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, скарги на відмову слідчого, прокурора в задоволенні клопотання про закриття кримінального провадження з підстав, визначених пунктом 9¹ частини першої статті 284 КПК

України, про скасування повідомлення про підозру та відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру.

При розгляді скарги потерпілого на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавач чи прокурора слідчий суддя має право витребувати будь-які матеріали, що стосуються даної скарги і можуть мати значення для перевірки її доводів. Відтак, межі судового розгляду скарги визначаються вимогами скарги та характером рішення, дії чи бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора, що оскаржуються. Розгляд скарги слідчий суддя здійснює у відкритому судовому засіданні. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 27 КПК України, слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні [65].

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування розглядаються не пізніше сімдесяти двох годин з моменту надходження відповідної скарги, крім скарг на рішення про закриття кримінального провадження, які розглядаються не пізніше п'яти днів з моменту надходження скарги. Розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування здійснюється за обов'язкової участі особи, яка подала скаргу, чи

її захисника, представника та слідчого, дізнавача чи прокурора, рішення, дії чи бездіяльність яких оскаржується. Відсутність слідчого, дізнавача чи прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

У підсумку зазначимо, що в системі правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого, повноваження слідчого судді набувають особливого значення, оскільки утворюють самостійну функцію судової влади, спрямовану виключно на захист конституційних прав і свобод останнього.

Висновки до розділу 3

Досліджено прокурорський нагляд та судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.

1. Зокрема, результати дослідження дозволяють нам стверджувати, що прокурорський нагляд займає провідну роль в механізмі реалізації процесуальних прав потерпілого. При цьому, така діяльність прокурора є безпосередньою. Натомість, що стосується інших учасників кримінального провадження в частині реалізації прав потерпілого, то прокурорський нагляд являє собою координаційний та спрямовуючий процес.

Надано власне бачення прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування як специфічного напрямку прокурорської діяльності, правова природа якого спрямована на реалізацію, охорону та захист визнаних Конституцією України, Законами України, а також загальновизнаними нормами міжнародного права процесуальних прав та законних інтересів потерпілого;

До правових основ прокурорського нагляду за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування належить сукупність правових норм, які визначають засади його діяльності, регламентують його порядок, визначають способи, методи і засоби реалізації прокурором процесуальних прав і законних інтересів потерпілого, що складаються як на міжнародному, так і на національному рівнях.

2. Аналізуючи діяльність слідчого судді за дотриманням процесуальних прав потерпілого при ухваленні рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи запобіжних заходів, надання дозволу на проведення окремих СРД та НСРД і розгляду скарг потерпілого, його представника чи законного представника, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, можемо зробити висновок, що в цілому слідчим суддею на належному рівні забезпечується дотримання процесуальних прав потерпілого при розгляді та ухваленні окреслених питань. Як уже зазначалось, при ухваленні рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, надання дозволу на проведення окремих СРД та НСРД і розгляду скарг потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, слідчий суддя, який визначаються імперативністю під час здійснення досудового розслідування для забезпечення законності та об'єктивності розслідування кримінальних правопорушень у частині застосування окреслених питань, не тільки зміцнює правозабезпечувальний механізм досудового розслідування, а й надає йому завершеної форми, чим повністю забезпечує пріоритет охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено наукові положення та отримано результати, що в сукупності спрямовані на розв'язання важливої наукової задачі стосовно визначення засад реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування з розробленням й обґрунтуванням на цій підставі пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення кримінального процесуального законодавства і правозастосовної практики, зокрема такі:

1. Дослідження проблем реалізації процесуальних прав потерпілого в кримінальній процесуальній науці стосувалися переважно загальних положень забезпечення прав учасників кримінального судочинства. Праці вчених різних років ґрунтувалися на досвіді застосування положень КПК 1960 року, а тому не цілком ураховують і не завжди відповідають потребам практики досудового розслідування в умовах змагального судочинства. У сучасний період активізації правотворчої діяльності й оновлення процедури кримінальної процесуальної діяльності важливе значення мають гарантії забезпечення реалізації процесуальних прав потерпілого, поміж них – на збирання доказів, і відшкодування завданої шкоди.

2. Здійснено розподіл процесуальних прав потерпілого на такі, що можуть бути реалізовані впродовж усього кримінального провадження, і ті, що втілюють лише під час досудового розслідування, що зумовлює їх специфіку. Аналіз матеріалів практики виявляє проблеми забезпечення захисту процесуальних прав потерпілого – прийняття та реєстрації поданої ним заяви про кримінальне правопорушення, участі в збиранні доказів та проведенні процесуальних дій, подання клопотань і скарг. Обстоюється позиція, що нормативне врегулювання правового статусу потерпілого поступається у своєму розвитку відповідним інститутам захисту підозрюваних (обвинувачених), що на практиці нерідко призводить до порушення рівності учасників кримінального провадження перед законом і судом (55 % опитаних).

3. На основі аналізу процесуального законодавства європейських країн і США виокремлено низку правових інститутів (положень), які доцільно імплементувати в національне правове поле, передусім щодо інструментів відшкодування (компенсації) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, зокрема в умовах воєнного стану, а також запровадження інституту медіації. Запропоновано законодавчо закріпити норму, за якою строк проведення процедури медіації визначають сторони в угоді про проведення такої процедури (за аналогією із законодавством Польщі). Водночас медіатор і сторони повинні вживати всіх можливих заходів задля того, щоб процедуру було припинено в термін не довше ніж протягом тридцяти днів з моменту отримання медіатором кримінального провадження.

4. Правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування спрямовано на створення певних можливостей; попередження (недопущення) порушень з боку інших учасників судочинства; припинення порушень процесуальних прав і відновлення порушеного права. До таких правових гарантій належать: реєстрація поданих заяв про кримінальне правопорушення та залучення до провадження як потерпілого; подання слідчому та прокурору клопотань про виконання (участь у проведенні) процесуальних дій; ознайомлення з матеріалами, які стосуються вчиненого кримінального правопорушення; професійна правнича допомога; отримання інформації про свої права й обставини кримінального провадження; прокурорський нагляд і судовий контроль.

5. Визначено специфіку реалізації процесуальних прав потерпілого під час проведення обшуку, допиту, освідування, призначення експертизи. Запропоновано унормувати порядок розгляду заяв і клопотань потерпілого, який бере участь у проведенні обшуку, зокрема про тимчасове вилучення майна. Наведено аргументи стосовно вдосконалення положень ст. 225 КПК України в частині унормування, які саме процесуальні рішення має прийняти слідчий суддя за результатами розгляду клопотання про допит потерпілого. Запропоновано обмежити проведення освідування без згоди потерпілого,

застосування до нього примусу з боку слідчого та прокурора під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також унормувати питання ініціювання потерпілим призначення експертиз з огляду на колізію деяких положень Закону України «Про судову експертизу» та норм КПК України.

6. На підставі положень КПК України виокремлено форми відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні: добровільну; примусову й за рахунок коштів Державного бюджету України. У контексті реалізації процесуального права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої йому внаслідок збройної агресії Російської Федерації, обґрунтовано доцільність запровадження в Україні інституту реституції, що передбачає відновлення майнових прав в обсязі, аналогічному порушенню права (з унесенням редакційних уточнень до проєкту Закону № 7385 «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації», внесеного на розгляд Верховної Ради України 17 травня 2022 року).

7. Нагляд прокурора за дотриманням процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування спрямований на забезпечення: своєчасної реєстрації заяви потерпілого про кримінальне правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР; участі потерпілого в слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях; своєчасного розгляду клопотань і скарг; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування; скасування незаконних дій та рішень слідчого (дознавача); безпеки потерпілого, його близьких родичів або членів сім'ї, майна й житла; правової допомоги потерпілому; задоволення вимог про відшкодування (компенсацію) шкоди; примирення з винуватим. Реалізуючи право потерпілого на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України, ст. 129 КПК України), прокурор також уживає заходів щодо відшкодування (компенсації) шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування. Обстоюється позиція, що прокурор має представляти інтереси потерпілого під час кримінального провадження загалом або представляти принаймні цивільний позов потерпілого (63 % опитаних). Така функція

відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ (зокрема, у справі «Менчинська проти Росії» (*Menchinskaya v. Russia*)). Утім необхідно дотримуватися «справедливого балансу» (як особливості принципу рівності сторін), щоб одна зі сторін не постала в не вигідному становищі внаслідок підтримки прокурором іншої сторони.

8. Судовий контроль за дотриманням процесуальних прав потерпілого здійснюють за трьома напрямками: ухвалення рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; дотримання процесуальних прав потерпілого на проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; розгляд скарг потерпілого (представника чи законного представника) на рішення, дії чи бездіяльність слідчого (дознавача) чи прокурора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія. За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
2. Азаров Ю. І., Письменний Д. П., Хабло Ю. О. Відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні за рахунок держави. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 49-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_5_6.
3. Аракелян Р. Ф. Впровадження інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України : дис... канд.. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2019. 331 с. URL: <https://www.nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B%D1%8F%D0%BD.pdf>.
4. Бартусяк П. Присудова медіація: досвід Нідерландів. URL: <https://law.chnu.edu.ua/prysudova-mediatsiia-dosvid-niderlandiv/>.
5. Боняк В. О., Коломєць Ю. О. Проблема збалансованості процесуально-правового статусу потерпілого в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 130-134. URL: <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2019/11/4-18-ua/27.pdf>.
6. Буртовий М. О. Підстави для визнання та своєчасне визнання особи потерпілою від злочину в кримінальному процесі. *Сучасна юридична наукова думка*. Частина II : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (9 грудня 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 6-9.
7. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого на стадії досудового розслідування: деякі питання». *Innovations and prospects of world science*. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference.

Perfect Publishing. Vancouver, Canada (April 28-30, 2022), 2022. Pp. 697-706. (ISBN 978-1-4879-3794-2).

8. Буртовий М. О. Актуальні проблеми захисту прав і законних інтересів потерпілого в аспекті вдосконалення чинного Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. № 154, 2008. С. 162-165.

9. Буртовий М. О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 54 том 2. С. 127-131.

10. Буртовий М. О. Проблема відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету України. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід* [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 210-213.

11. Буртовий М. О. Проблеми своєчасного визнання особи потерпілою від злочину як гарантія дотримання її прав і законних інтересів у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. № 153, 2008. С. 161-163.

12. Буртовий М. Прокурорський нагляд у забезпеченні права потерпілого на доступ до правосуддя у кримінальному провадженні. *KELM*. 2022. № 3. С. 124-129 (Республіка Польща).

13. Буртовий М. О. Процесуальні гарантії прав потерпілого на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 564-568.

14. Буртовий М. О. Реалізація права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Випуск 6. Том 2. С. 134-139.

15. Буртовий М. О. Роль прокурора у забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 230-233.

16. Буртовий М. О. Судовий контроль за дотриманням конституційних прав і свобод потерпілого на досудових стадіях кримінального процесу. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : [Текст] : матеріали наук.-практ. конференції (Київ, 03 квітня 2009 р.). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. К.: : Атіка, 2009. С. 518-523.

17. Буртовий М. О. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на відкриття матеріалів іншій стороні. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference*. BoScience Publisher. Chicago, USA (April 20-22, 2022), 2022. Pp. 404-410. (ISBN 978-1-73981-126-6).

18. Васильєв В. В. Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої злочином : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2016. 232 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Vasilev/d_Vasilev.pdf.

19. Верховний Суд зробив важливий висновок щодо стягнення з РФ шкоди завданої їй агресією. постанова Верховний Суд сформулював висновок щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169/>

20. Вирок Балаклійського районного суду Харківської області 08 жовт. 2020 р. у справі № 610/921/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92085571>.

21. Вирок Марганецький міський суд Дніпропетровської області від 27 трав. 2020 р. у справі № 180/1168/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89475746>.

22. Вирок Нетішинського міського суду Хмельницької області від 06 лют. 2020 р. у справі № 1-кп/679/9/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87411968>.

23. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 07 груд. 2020 р. у справі № 474/761/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93351656>.

24. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 02 берез. 2020 р. у справі № 607/10616/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87943168>.

25. Висновок Венеціанської комісії DG-I (2011) 16 від 2 листопада 2011 року щодо Проекту КПК України. URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/capacitybuilding/Source/expertises/Opinion_Draft_CPC_UA_Ukrainian.pdf.

26. Відшкодування за війну. В Україні може з'явитися держреєстр потерпілих. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/v-ukrajini-mozhe-zyavitisya-derzhrejestr-poterpilih-vnaslidok-zbroynoji-agresiji-rosiji-846213.html>.

27. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Б. В. Малишев, З. М. Саїдова; за заг. редакцією О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2015. 268 с.

28. Воєнні репарації для України: ключові питання. URL: <https://www.justsecurity.org/81343/war-reparations-for-ukraine-key-issues-ua/>.

29. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 928 с.

30. ВС вказав на важливий аспект при проведенні обшуку орендованої квартири. Постанова від 31 жовт. 2019 р. у справі № 346/7477/13-к ВС.

URL: https://biz.ligazakon.net/news/192190_verkhovniy-sud-vkazav-na-vazhliviy-aspekt-pri-provedenn-obshuku-orendovano-kvartiri.

31. Гарбовський Л. А., Дідківська Г. В., Топчій В. В. Правовий статус потерпілого у кримінальному процесі України : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 152 с.

32. Гвоздецький В. Д., Ляш А. О. Угода про примирення у кримінальному провадженні: деякі питання правового регулювання та практичного вирішення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1(21). С. 1-17. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20hvdtpv.pdf>.

33. Герасимчук О. П. Диспозитивні засади участі потерпілого у слідчих діях на досудовому розслідуванні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 1(10). С. 1-8.

34. Герасимчук О. П. Порівняльний аналіз правового статусу потерпілого за кримінально-процесуальним законодавством Польщі, Росії та України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини* : матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (Львів, 8-9 лютого 2007 року). Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. С. 591-592. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/838/1/porivnialnyi.pdf>.

35. Горб Ю. В. Проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту в досудовому провадженні : дис. ... доктора філософії. ДДУВС, Дніпро, 2021. 263 с.

36. Гловюк І.В. Презумпції й тягар доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 84–89.

37. Гузела М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. .. канд. юрид. наук. 12.00.09. Львів. держ. ун-т ім. І. Франка. Львів, 1999. 18 с.

38. Давиденко С. В. Особливості процесуального положення потерпілого при застосуванні запобіжних заходів. *Право і суспільство. Кримінально-процесуальне-право та криміналістика*. № 3 /2015. С. 194-201.

39. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.

40. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. Х.: «Фінн», 2008. 296 с.

41. Даньшин М. В. Слідчий суддя у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна : Серія «Право»*, 2016. Вип. 21. С. 157–164.

42. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью от 29 нояб. 1985 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text

43. Джужа А. О. Реституція та компенсація як особливі форми віктимологічного запобігання злочинам: досвід країн Західної Європи та США. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 312-321.

44. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі : автореф. дис. .. канд. юрид. наук. 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

45. Дубович О. В. Права потерпілого відповідно до кримінального процесуального законодавства України. *Право і суспільство*. 2017. № 5 (2). URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/54.pdf.

46. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 161.

47. Европейская конвенция по возмещению ущерба жертвам насильственных преступлений от 24 нояб. 1983 г. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

48. Ємельянов Р. О. Зарубіжний досвід регламентації кримінальної процесуальної діяльності адвоката-представника потерпілого. *Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика. Наше право*. № 3, 2020. С. 119-127.

URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/119-_YEmelyanov-2.pdf.

49. Жук А. Роль прокурора в механізмі охорони прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування запобіжного заходу «тримання під вартою». *Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес*. № 3, 2021. С. 254-259. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/43.pdf>.

50. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія. В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін. ; Держ. наук.-досл. ін-т. ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 498 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6468/Zabezpechennia%20prav%20svobod%20i%20zakonnykh%20interesiv%20osoby%20na%20stadii%20dosudovoho%20rozsliduvannia_monohrafiia_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

51. Завершення і закінчення досудового розслідування: гра слів чи різні етапи досудового розслідування. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zavershennya-i-zakinchennya-dosudovogo-rozsliduvannya-gra-sliv-chi-rizni-etapi-dosudovogo-rozsliduva.html>

52. Кавун Д. Й. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2016. 214 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84006436.pdf>.

53. Кавун Д. Ю. Владні суб'єкти досудового розслідування в механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи). *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. 2016. Випуск 19. С. 144–148.

54. Кавун Д. Ю. Про необхідність зміни порядку допуску жертви кримінального правопорушення до кримінального провадження. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Х.: ХНУВС, 2015. С. 409–411.

55. Кавун Д. Ю. Прокурор у механізмі забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 148–153.

56. Карпенко Є. М. Міжнародний досвід відшкодування шкоди потерпілому як одна з форм запобігання злочинам. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (62), 2018. С. 190-196.

57. Клименко Я. О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2003. 200 с.

58. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

59. Конституція України: *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

60. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2016. С. 40-47.

61. Крайник Г. Питання щодо потерпілого від злочину, передбаченого статтею 272 КК України. *Вісник прокуратури*. 2007. № 9. С. 44.

62. Кримінальний процес : підручник / за ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило, В. М. Трофименко. Харків :Право, 2018. 584 с.

63. Кримінальний процес: Підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; [За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. Х.: Право, 2013. 824 с.

64. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
65. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [В.Г. Гончаренко та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1223 с.
66. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
67. Курило М. П. Участь прокурора в слідчих діях: навч. посібник / М. П. Курило, В. П. Півненко. Суми: Слобожанщина, 1998. 24 с.
68. Куцкір Г. М. Засада недоторканності права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. 2015. 242 с.
69. Кучинська О. П. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. № 3/2019. С. 20-30.
70. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні. *Вісник кримінального судочинства*. № 4/2018. С. 54-61. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2018_kuchunska_shugol.pdf].
71. Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Харків, 2011. 24 с.
72. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Lapkin/d_Lapkin.pdf
73. Лапкін А. В. Роль прокурора у забезпеченні доступу особи до правосуддя у кримінальному провадженні. *Антропосоціокультурна природа права* : матеріали наук. конф. (Чернівці, 25-27 трав. 2016 р.) / Чернівець. нац. ун-

- т. Чернівці, 2016. С. 369-377.
URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12468/1/Lapkin_369-377.pdf.
74. Лобойко Л. М. Реалізація норм чинного КПК України щодо досудового провадження: окремі аспекти. *Право України*. 2013. № 11. С. 22–31.
75. . Лукашкіна Т. В. Поняття потерпілого у кримінальному провадженні України потребує вдосконалення
URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10896/Lukashkina%20%D0%A2%D0%BE%D0%BC%202_2017-151.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
76. Лук'янчиков Є. Д. Правове регулювання перевірки інформації про кримінальне правопорушення : *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Х.: ХНУВС, 2015. С. 57–61.
77. Макаров М. А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи : дис. ... док. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2018. 495 с.
78. Мартовицька, О. В. Проблемні питання удосконалення правових та процесуальних гарантій прав потерпілих на стадії досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ* ім. Е. О. Дідоренка. 2018. № 4 (84). С. 123-133.
79. Марчак В. Я. Судовий контроль за додержанням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 141–146
80. Медицький І. Б. Допомога потерпілим від злочинів: зарубіжний досвід регламентації та національні перспективи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 107-117.
81. Мельниченко А. В. Теорія і практика забезпечення прав особи на досудовому розслідуванні : монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 216 с.

82. Мокра Д. Ю. Роль прокурора у реалізації потерпілим своїх прав у досудовому процесі. Міжнародна науково-практична конференція. м. Дніпро, 8-9 грудня 2017 р. С. 143-145.

83. Мудрак І. В. Право потерпілого на процесуальну комунікацію: окремі питання забезпечення реалізації. *Юридичні науки «Молодий вчений»*. № 11 (51) листопад, 2017 р. С. 950-953.

84. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В. 2011. С. 82–83.

85. Назарчук О.І. Організація діяльності прокурора щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2014. 20 с.

86. Науковий висновок щодо відшкодування (компенсації) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення (стаття 1177 ЦК). URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-vidskoduvanna-kompensacii-skodi-fizicnij-osobi-aka-poterpila-vid-kriminalnogo-pravoporusenna-statta-1177-ck>.

87. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2002. 226 с.

88. Нестор Н. В. Медіація у кримінальному процесі Сполученого Королівства Великої Британії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 144-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_12_28.

89. Німець Ю. Як суб'єкту господарювання захистити ділову репутацію від посягань. *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/140849.html>.

90. Нор В. Т. Удосконалення процесуального статусу потерпілого від злочину та системи гарантій захисту його прав і законних інтересів. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20951/18.pdf>

91. Нові перемоги на юридичному фронті проти держави-агресора. URL: <https://lexinform.com.ua/yuridychna-praktyka/novi-peremogy-na-yurydychnomu-fronti-proty-derzhavy-agressora/>.

92. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини: Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по жовтень 2020 року.
URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_VS.pdf.

93. Онищенко О. С. Відшкодування моральної шкоди у деліктних зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 210 с. URL: file:///C:/D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%9E%D0%BD%D0%B8%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf.

94. Остапенко С. І. Кримінально-процесуальні гарантії права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.

95. Острійчук О. П. Показання як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 18 с.

96. Павлюковець Т. Захист інтересів бізнесу як потерпілої особи. *Юридична газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-interesiv-biznesu-yak-poterpiloyi-osobi.html>.

97. Панасюк Т. І. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

98. Панов М. І. Захист прав та інтересів потерпілого – конститутивна функція кримінального права та процесу. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні* : матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 6.

99. Патюк С., Щербак І. Проблемні питання початку досудового розслідування в Україні. *Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес*. 5/21. С. 241-246. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/39.pdf>.

100. Пилипенко Д. О. Потерпілий як суб'єкт реалізації функції обвинувачення у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 18 с.
101. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2. С. 1-23.
102. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 192 с.
103. Полях Є. В. Інститут примирення винного та потерпілого: досвід країн світу та перспективи України. *Актуальні питання публічного та приватного права*. № 1 (15) / 2017 р. С. 88-91.
104. Постанова Верховного Суду від 16 жовт. 2019 р. у справі № 640/6847/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>.
105. Постанова Верховного Суду від 16 січ. 2019 р. у справі № 751/7557/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>.
106. Постанова Верховного Суду від 3 грудня 2019 р. у справі № 676/7748/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505793>.
107. Постанови Пленуму ВСУ в кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2010. 456 с.
108. Присяжнюк І., Пилипенко І. Істотна та значна шкода як оцінні кримінально-правові поняття. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1(17). С. 117–128.
109. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>.

110. Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України від 17 лип. 2020 р. № 3892. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69541.

111. Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації : проект Закону України від 17 трав. 2022 № 7385 URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vidshkoduvannya-shkodi-zavdanoi-poterpilomu-vnaslidok-zbroynoi-agresii-rosiyskoi-federatsii>.

112. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо механізму фінансового забезпечення відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України від 17 лип. 2020 р. № 3894. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69543.

113. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листоп. 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text>.

114. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення механізму відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень: проект Закону України від 17 лип. 2020 р. №3893. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69542.

115. Про внесення змін до кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14 квіт. 2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>.

116. Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 трав. 2001 р. №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-01#Text>.

117. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

118. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 8 лют. 2019 р. № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

119. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2022 р. № 326. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi-326>.

120. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : наказ Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

121. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06 лип. 2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

122. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

123. Про затвердження Стандарту діяльності прокурорів у сфері захисту інвестицій під час досудового розслідування : наказ Генерального прокурора від 26 січ. 2022 № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010905-22#Text>.

124. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

125. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора від 30 верес. 2021р. № 309. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B8#w1_1.

126. Про практику вирішення слідчими судьями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями. Вищий спеціалізований Суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. 03 черв. 2016 р. URL: https://kievskisud.od.ua/images/docs/doc1/vityag_slid.pdf.

127. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 лип. 2004 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>.

128. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18?find=1&text=#Text>.

129. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

130. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

131. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до кримінального процесуального кодексу. URL: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>.

132. Процесуальні порушення на стадії досудового розслідування які призвели до визнання доказів недопустимими [Текст] : огляд судової практики / [Таран О. В., Брисковська О. М., Грига М. А., Бурак М. В., та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 68 с.

133. Рекомендації Комітету міністрів державам-членам стосовно положення потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127#Text.

134. Репарації з Росії: пошук рішень та можливі варіанти. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/reparaciyi-z-rosiyi-poshuk-rishen-ta-mozhlivi-varianti.html>.

135. Рішення Конституційного Суду України Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 груд. 1997 р. № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>.

136. Рішення у справі «Белле проти Франції» (заява № 23805/94): Європейський суд з прав людини від 04 груд. 1995 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952>.

137. Рішення у справі «Кучерук проти України» (Заява № 2570/04): Європейський суд з прав людини від 06 верес. 2007 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_839.

138. Розгляд слідчим суддею клопотань про обрання (застосування) /продовження запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням свободи: URL: http://www.nsj.gov.ua/files/15517901858.%D0%9C!%D0%BD!-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86!%D1%8F_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4_%D1%81%D0%BB!%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BC_%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D1%8E_%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C.pdf.

139. Розмежування правової природи понять «заявник» та «потерпілий» за кримінальним процесуальним законом України. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc13/part_2/28.pdf.

140. Сорока С. О., Крижановський А. С. Захист прав потерпілого під час досудового розслідування. 2019. С. 114-121.
URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/feb/20951/18.pdf>.

141. Ситенька О. С., Макаrchук Ю. В. Реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні: окремі питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. №8, 2020. С. 451-454.
URL: http://lsej.org.ua/8_2020/115.pdf.

142. Сіроткіна М. Застосування процедури медіації у кримінальному процесі Австрії, ФРН та Швейцарії. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. №3 (13). С. 106-114.
URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/434/333>.

143. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні.
URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/slidchi_rozdii/rozdil/vyt4_1.html

144. Смирнов С. В. О компенсации ущерба в уголовном процессе. *Вестник Днепропетровского университета. Правоведение*. Днепропетровск. 2007. С. 70-71.

145. Смірнова І. Дотримання прав особи при слідчій дії освідування. *Вища школа адвокатури НААУ. Курси з підвищення кваліфікації адвокатів*.
URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dotrymannya-prav-osoby-pry-slidchij-diyi-osviduvannya/>.

146. Соловйова О. Є. Участь неповнолітнього потерпілого в кримінальному провадженні. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17265/1/%D0%90%D0%9A%D0%93%D0%9E_p300-303.pdf.

147. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис.. канд. юрид. наук. 12.00.09. НАВС. Київ, 2018. 239 с.

148. Стебелєв А. М. Міжнародний і закордонний досвід відшкодування (компенсації) шкоди в кримінальному процесі. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(11), 2016. С. 121-126.

149. Судова практика ВС щодо відкриття доказів іншій стороні за ст. 290 КПК топ-17 кейсів. URL: <https://femida.ua/advice/sudova-praktyka-vs-shhodo-vidkryttya-dokaziv-inshij-storoni-za-st-290-kpk-top-17-kejsiv/>.

150. Тітко І. А. Забезпечення інтересів окремих учасників відновного правосуддя. *Публічне право*. № 3. 2014. С. 85–91.

151. Тітко І. А. Захист інтересів учасників угод у кримінальному провадженні: питання теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 28. С. 128 – 133.

152. Тітко І. А. Угода про примирення як форма реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі: проблемні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2013. № 23. С. 146 –149.

153. Ткач А. В. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2022. 264 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/20791/1/dys_tkach_av.pdf.

154. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: особлива частина: підручник. К.: Алерта, 2014. 420 с.

155. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 221 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12010/1/Tlepova_2015_dus.pdf

156. Туманянц А. Р. Забезпечення прав потерпілого під час обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. *Кримінально-процесуальне право та криміналістика*. Право і суспільство. №3/2017. С. 250-254.

157. Турман Н. Інститут медіації в кримінальному процесі Польщі та України. *Підприємництво, господарство і право*. Кримінальний процес. 5/2019. С. 286-289. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/54.pdf>.

158. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Вищий спеціалізований Суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07 лют. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14#Text>.

159. Улітич І. В., Полуніна Л. В. Правове забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти*: міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса, 29 квітня 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. С. 194-198.

160. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 16.03.2015 р. у справі № ІІсс/796/645/2015. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/search>.

161. Ухвала Смілянського міськрайонного суду від 25.03.2021 № 703/423/21. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95819436>.

162. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133 –142.

163. Федоров М. Перспективи впровадження відновного правосуддя в кримінальному судочинстві України. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/perspektyvy-vprovadzhenniyavidnovnoho-pravosuddya-v-kryminalnomu-sudochynstvi-ukrajiny/>

164. Федорчук Н. Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 192 с.

165. Фігун Н. Становлення інституту медіації у країнах Вишеградської групи. *Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права. Актуальні проблеми правознавства*. 1 (25)/2021. С. 19-26. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42025/1/%D0%A4%D1%96%D0%B3%D1%83%D0%BD.pdf>.

166. Цивільний кодекс України: *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

167. Циліурік І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. ЛьвДУВС. Львів, 2020. 256 с. URL: https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/54565/3/dysertaciya_cylyuryk_i.i.pdf.

168. Чорноусько М. В. Здійснення прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням як гарантія забезпечення реалізації прав учасників кримінального провадження. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки»*. Том 26 (65). 2013. № 2-2. С. 350-358. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zdiysnennya-prokurorskogo-naglyadu-u-formi-protseualnogo-kerivnitstva-dosudovim-rozsliduvanniam-yak-garantiya-zabezpechennya/viewer>.

169. Шаповалова Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2001. 18 с.

170. Швидкова О. В. Обшук як спосіб збирання доказів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2 (10). С. 1–17.

171. Шибіко В. П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 307–313.

172. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2017. 241 с.

173. Щиголь О.В. Актуальні питання проведення експертизи на стадії досудового розслідування за ініціативою потерпілого. *Актуальні питання*

судової експертології, криміналістики та кримінального процесу : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19 листопада 2020 року). Київ, 2020. С. 651–655.

174. Щиголь О. В. Забезпечення прав потерпілого на збирання та подання доказів під час досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право. Кримінальний процес*. № 3/21. С. 289-295.

175. Щиголь О. В. Гарантії прав потерпілого на стадії досудового розслідування як запорука досягнення завдань кримінального провадження. *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.) / відповід. ред.: Л.І. Аркуша, О.О. Торбас, В.А. Завтур ; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 138-143.

176. Юрчишин В. М. Правозахисна діяльність прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у досудовому розслідуванні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1/2018. С. 231-236.

177. Юрчишин В. М. Правозахисна функція прокурора і її значення за новим КПК України. *Адвокат*. 2012. № 6. С. 19–23.

178. Яновська О. Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні судового контролю у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2 (27). С. 12-17.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України
щодо забезпечення процесуальних прав потерпілого на стадії досудового
розслідування

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

І. Внести до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9 – 13, ст. 88) такі зміни:

1) частину другу статті 55 викласти в такій редакції:

«Особа, яка прийняла заяву про кримінальне правопорушення або заяву про залучення потерпілого до кримінального провадження, повідомляє потерпілого про його права та обов'язки, передбачені ст. 56 цього Кодексу, вручає пам'ятку про права та обов'язки, після чого на прохання потерпілого зобов'язана детально роз'яснити кожне із зазначених прав».

частину шосту статті 55 доповнити абзацом другим такого змісту:

«На підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст. ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України».

2) у статті 56:

абзац перший частини другої після слів «на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення» доповнити словами «заяви про залучення до провадження як потерпілого, а також на негайне»;

абзац перший частини другої після слів «на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення» доповнити словами «заяви про залучення до провадження як потерпілого, а також на негайне», а після слів

«визнання його потерпілим» доповнити словами «в разі надання ним письмової згоди»;

абзац третій частини другої перед словами «подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду» доповнити словами «збирати та»;

частину четверту після речення «на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення» доповнити реченням «у разі передавання матеріалів кримінального провадження для здійснення процедури примирення посередником (медіатором) потерпілому мають бути надані відомості щодо: змісту процедури примирення; прав і обов'язків учасників процедури примирення, її правових наслідків; можливості проведення процедури примирення за відсутності безпосереднього контакту потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим; відкликання потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури примирення»;

3) у статті 93:

у частині третій статті 93 після слів «Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал» доповнити словами «або копію»;

4) у статті 128:

частину четверту перед реченням «форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства» доповнити реченням «прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого».

5) у статті 193:

частину першу після слів «розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника» доповнити словами «потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження»;

6) частину сьому статті 194 викласти в такій редакції:

«Слідчий суддя, до моменту розгляду клопотання слідчого чи прокурора про застосування конкретного запобіжного заходу зобов'язаний надати потерпілому, його представнику чи законному представнику, представнику юридичної особи можливість ознайомитися з матеріалами, що обґрунтовують дане клопотання та висловити свою позицію щодо вирішення питань,

поставлених у клопотанні слідчого чи прокурора. Копія ухвали надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді».

7) частину п'яту статті 241 викласти в такій редакції:

«Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, щодо якої проводилося освідування, надається копія такого протоколу».

8) у статті 243:

абзац другий частини першої після слів «сторона захисту» доповнити словами «, потерпілий та його представник мають»;

абзац третій частини першої статті 243 після слів «експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту» доповнити словами «, потерпілого та його представника»;

9) у статті 293:

абзац перший частини першої після слів «одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297¹ цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» доповнити словами «, потерпілому, його представнику, законному представнику».

10) у статті 469:

частину сьому після слів «слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого» доповнити словами «в кожному випадку встановлення події кримінального проступку, злочину невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення», а також після слів «про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації» доповнити та змінити словами «наслідки укладення угоди та не перешкоджати укладенню угоди про примирення».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через шість місяців із дня його опублікування.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального
процесуального кодексу України (щодо реалізації процесуальних прав
потерпілого на стадії досудового розслідування)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття проекту Закону

Згідно зі статтею 3 Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини й громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави в усіх складових життя суспільства, включаючи сферу кримінальної юстиції. Дана норма Основного Закону повністю кореспондує положенням статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, в якій задекларовано одне із першочергових завдань кримінального провадження, яке полягає у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Без сумніву, реалізація окреслених завдань, виявляється неможливою без створення ефективного та дієвого кримінального процесуального механізму забезпечення прав потерпілих. Чинним законодавством впроваджено ряд правових гарантій, за допомогою яких здійснюється ефективно та дієве забезпечення процесуальних прав потерпілого під час відправлення кримінального судочинства. Поряд з цим, політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні протягом останніх років і тривають понині, свідчать про необхідність та нагальність реформування кримінального процесуального законодавства, особливо в частині гарантій забезпечення та дотримання процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.

Водночас, законодавство та практика його застосування в частині збирання доказів і право на їх подання є дещо недосконалими, що створює для потерпілого невиправдані обмеження.

При цьому треба констатувати, що особливої актуальності в аспекті пропонованих змін набувають питання захисту процесуальних прав потерпілого від збройної агресії Російської Федерації.

Власне тому законопроект спрямований на створення законодавчого підґрунтя для удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства, а саме, щодо реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.

2. Мета і завдання прийняття проєкту Закону

Проект Закону розроблено з метою приведення у відповідність до вимог Конституції України, Загальної декларації прав людини ООН, Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод положень чинного Кримінального процесуального законодавства України, верховенства права, належних законодавчих гарантій захисту прав і свобод людини, а також зменшення можливості будь-яких зловживань з боку слідчих, дізнавачів, прокурорів, слідчих суддів на стадії досудового розслідування.

3. Загальна характеристика і основні положення проєкту Закону

Пропонований законопроект запроваджує низку змін та доповнень до статей 55, 56 КПК України та інших норм кримінального процесуального законодавства, в частині реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування.

Законопроектом пропонується закріпити в ч. 6 ст. 55 КПК України положення, відповідно до якого на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст. ст. 293, 256 ЦПК України.

Крім того, пропонується внести зміни до п. 2 ст. 56 КПК України щодо надання потерпілому можливості висловлювати власну думку з приводу застосування до особи запобіжних заходів, що дозволить забезпечити потерпілому особисту безпеку, а в деяких випадках (наприклад, при вирішенні питання про арешт майна підозрюваного) - гарантуватиме відшкодування йому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

З метою конкретизації у КПК України положення про інформування потерпілого щодо його права на примирення з правопорушником пропонується внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 56 КПК України.

До того ж, з метою дотримання під час процедури медіації «справедливого балансу» як особливості принципу рівності сторін, щоб одна із сторін не постала в не вигідному становищі внаслідок підтримки прокурором іншої сторони, пропонується передбачити функцію прокурора щодо подання або підтримки цивільного позову потерпілого у кримінальному провадженні, у зв'язку з цим, внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 128 КПК України.

З метою недопущення обмеження можливостей особи, яка погодилася пройти освідування в добровільному порядку та отримати копію протоколу освідування, пропонується внести зміни до ч. 5 ст. 241 КПК України.

Вкотре зосереджено увагу на тому, що згідно з КПК України, потерпілий не визнається суб'єктом, уповноваженим самостійно залучати експертну установу, експерта або експертів для підготовки висновку на стадії досудового розслідування. З метою розширення обсягу процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, надавши йому більше можливостей для самостійної процесуальної діяльності щодо збирання та подання доказів, пропонується внести зміни до ст. 243 КПК України.

Також, проектом Закону пропонується внести зміни до ч. 7 ст. 290 КПК України закріпивши право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого, а також передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню.

Крім того, пропонується внести зміни до ч. 7 ст. 469 КПК України та зобов'язати прокурора роз'яснити потерпілому наслідки укладення угоди про примирення, з метою забезпечення його права на оскарження вироку.

4. Правові аспекти

Законопроектом передбачається внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація законопроекту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Очікувані правові та соціально-економічні наслідки прийняття проекту Закону

Реалізація законопроекту, у разі його прийняття як закону, дозволить значно покращити захист процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, і допоможе у практичній роботі органам досудового розслідування, прокуратури та суду.

Порівняльна таблиця
змін до Кримінального процесуального кодексу України,
які запропоновані у тексті дослідження
Порівняльна таблиця
змін до Кримінального процесуального кодексу України,
які запропоновані у тексті дослідження

Чинна редакція законодавчого акту	Запропоновані зміни
Кримінальний процесуальний кодекс України	
Стаття 55. Потерпілий ... 2. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. ... 6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої - третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб.	Стаття 55. Потерпілий ... 2. Особа, яка прийняла заяву про кримінальне правопорушення або заяву про залучення потерпілого до кримінального провадження, повідомляє потерпілого про його права та обов'язки, передбачені ст. 56 цього Кодексу, вручає пам'ятку про права та обов'язки, після чого на прохання потерпілого зобов'язана детально роз'яснити кожне із зазначених прав. ... 6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої - третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб. На підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для

	залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст.ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України.
Стаття 56. Права потерпілого 1. Протягом кримінального провадження потерпілий має право: ... 3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; ... 2. Під час досудового розслідування потерпілий має право: 1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, визнання його потерпілим; 3) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; ... 4. На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.	Стаття 56. Права потерпілого 1. Протягом кримінального провадження потерпілий має право: ... 3) збирати та подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; ... 2. Під час досудового розслідування потерпілий має право: 1) на негайне прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення, заяви про залучення до провадження як потерпілого, а також на негайне визнання його потерпілим в разі надання ним письмової згоди; 3) збирати та подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; ... 4. На всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У разі передавання матеріалів кримінального провадження для здійснення процедури примирення посередником (медіатором) потерпілому мають бути надані відомості щодо: змісту процедури примирення; прав і обов'язків учасників процедури примирення, її правових наслідків; можливості проведення процедури примирення за відсутності безпосереднього контакту потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим; відкликання

	потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури примирення. У передбачених законом України про кримінальну відповідальність та цим Кодексом випадках примирення є підставою для закриття кримінального провадження.
Стаття 99. Документи ... 3. Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа - його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.	Стаття 99. Документи ... 3. Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал або копію документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа - його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.
Стаття 128. Цивільний позов у кримінальному провадженні 4. Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.	Стаття 128. Цивільний позов у кримінальному провадженні ... 4. Прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого. Форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства.
Стаття 193. Порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу 1. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, крім випадків, передбачених частиною шостою цієї статті.	Стаття 193. Порядок розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу 1. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу здійснюється за участю прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, крім випадків, передбачених частиною

	шостою цієї статті.
Стаття 194. Застосування запобіжного заходу ... 7. Обов'язки, передбачені частинами п'ятою та шостою цієї статті, можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого на строк не більше двох місяців. У разі необхідності цей строк може бути продовжений за клопотанням прокурора в порядку, передбаченому статтею 199 цього Кодексу. Після закінчення строку, в тому числі продовженого, на який на підозрюваного, обвинуваченого були покладені відповідні обов'язки, ухвала про застосування запобіжного заходу в цій частині припиняє свою дію і обов'язки скасовуються.	Стаття 194. Застосування запобіжного заходу ... 7. Слідчий суддя, до моменту розгляду клопотання слідчого чи прокурора про застосування конкретного запобіжного заходу зобов'язаний надати потерпілому, його представнику чи законному представнику, представнику юридичної особи можливість ознайомитися з матеріалами, що обґрунтовують дане клопотання та висловити свою позицію щодо вирішення питань, поставлених у клопотанні слідчого чи прокурора. Копія ухвали надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які мають право її оскаржити слідчому судді.
Стаття 241. Освідування особи ... 5. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування.	Стаття 241. Освідування особи ... 5. Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу. Особі, щодо якої проводилося освідування, надається копія такого протоколу.
Стаття 243. Порядок залучення експерта 1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу.	Стаття 243. Порядок залучення експерта 1. Експерт залучається у разі наявності підстав для проведення експертизи за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту, потерпілий та його представник мають право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту, потерпілого та його представника у

	випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу.
Стаття 293. Надання копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування 1. Одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297¹ цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.	Стаття 293. Надання копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування 1. Одночасно з переданням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати їх копію та копію реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному (крім випадку, передбаченого частиною другою статті 297¹ цього Кодексу), його захиснику, законному представнику, захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, потерпілому, його представнику, законному представнику. Якщо провадження здійснюється щодо юридичної особи, копії обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування надаються також представнику такої юридичної особи.
Стаття 469. Ініціювання та укладення угоди ... 7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення.	Стаття 469. Ініціювання та укладення угоди ... 7. Слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого в кожному випадку встановлення події кримінального проступку, злочину невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення про їх право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації, наслідки укладення угоди та не перешкоджати укладенню угоди про примирення.

Шановний учаснику опитування!

Просимо Вас відповісти на представлені нижче питання анкети. Ваші відповіді будуть використані у матеріалах дисертаційного дослідження **«Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування»**. Опитування має анонімний характер, і отримані дані будуть представлені тільки в узагальненому вигляді. Відповідаючи на кожне питання, вибирайте, будь ласка, один варіант відповіді (якщо в формулюванні питання не вказано інше), зробивши позначку (✓ або +) в

АНКЕТА

1. Освіта:

- ☐ а) вища юридична
- ☐ б) вища неюридична
- ☐ в) інша

2. Ваша професійна діяльність:

- ☐ а) слідчий
- ☐ б) дізнавач
- ☐ в) прокурор
- ☐ г) слідчий суддя
- ☐ д) захисник

3. Стаж роботи (професійної діяльності):

- ☐ а) до 3 років;
- ☐ б) від 3 до 5ти років
- ☐ в) від 5ти до 10ти років
- ☐ г) понад 10 років

4. На Вашу думку, чи є достатнім рівень забезпечення прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

5. Чи є правильним, на Вашу думку, твердження, що подачі потерпілим доказів обов'язково має передувати процес їх збирання, оскільки ці дії потерпілий здійснює самостійно на відміну від слідчого, прокурора, який може отримувати докази від інших учасників провадження?

- ☐ а) так

- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

6. Чи доцільно, на Вашу думку, внести доповнення до п.6 ч.1 ст. 55 КПК України в частині того, що на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст.ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

7. Чи є потреба надати потерпілому право бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження (п.2 ч. ст. 56 КПК)?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

8. Чи має право на існування у кримінальному провадженні інститут відшкодування завданої потерпілому вчиненим щодо нього кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок держави?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

9. Чи необхідно, на Вашу думку, надавати копію протоколу освідчування особі, яка погодилася пройти освідчування в добровільному порядку (ч. 5 ст. 241 КПК)?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

10. Чи підтримуєте Ви позицію, надати право потерпілому та його представнику самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Відповідно, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням потерпілого та його представника у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу?

- ☐ а) так

- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

11. Чи є доцільним, на Вашу думку, передбачити функцію прокурора щодо подання або підтримки цивільного позову потерпілого у кримінальному провадженні, у зв'язку з цим, внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 128 КПК України, а саме: «прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого»?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

12. На Вашу думку, чи є доцільним обґрунтування необхідності внесення змін до ч. 7 ст. 290 КПК України закріпивши право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого, а також передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

13. Чи є потреба, на Вашу думку, зобов'язати прокурора роз'яснити потерпілому наслідки укладення угоди про примирення, з метою забезпечення його права на оскарження вироку, зокрема запропоновано внести зміни до (ч. 7 ст. 469 КПК)?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

14. Як Ви вважаєте, чи потрібно передбачити обов'язок прокурора під розписку надавати потерпілому, його представнику чи законному представнику копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування (ч. 1 ст. 293 КПК)?

- ☐ а) так
- ☐ б) ні
- ☐ в) важко відповісти

15. Оцініть, на Вашу думку, дієвість форм судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування?

- ☐ а) ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження
- ☐ б) надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій
- ☐ в) розгляд скарг потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора
- ☐ г) важко відповісти

Дякуємо Вам за участь в анкетуванні!

ЗВЕДЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
анкетування слідчих, дізнавачів, прокурорів, слідчих суддів, адвокатів
стосовно процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії
досудового розслідування

Питання	Результат	
	Кількість осіб	%
1. Освіта		
а) вища юридична	350	100
б) вища неюридична		
в) інша		
2. Ваша професійна діяльність:		
а) слідчий	95	27
б) дізнавач	60	17
в) прокурор	80	23
г) слідчий суддя	75	21
д) захисник	40	12
3. Стаж роботи (професійної діяльності):		
а) до 3 років	30	9
б) від 3 до 5ти років	60	17
в) від 5ти до 10ти років	180	51
г) понад 10 років	80	23
4. На Вашу думку, чи є достатнім рівень забезпечення прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування?		
а) так	120	34
б) ні	190	55
в) важко відповісти	40	11
5. Чи є правильним, на Вашу думку, твердження, що подачі потерпілим доказів обов'язково має передувати процес їх збирання, оскільки ці дії потерпілий здійснює самостійно на відміну від слідчого, прокурора, який може отримувати докази від інших учасників провадження?		
а) так	270	77

б) ні	60	17
в) важко відповісти	20	6
6. Чи доцільно, на Вашу думку, внести доповнення до п.6 ч.1 ст. 55 КПК України в частині того, що на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст.ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України?		
а) так	220	63
б) ні	130	37
в) важко відповісти	20	6
7. Чи є потреба надати потерпілому право бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження (п.2 ч. ст. 56 КПК)?		
а) так	240	69
б) ні	70	20
в) важко відповісти	40	11
8. Чи має право на існування у кримінальному провадженні інститут відшкодування завданої потерпілому вчиненим щодо нього кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок держави?		
а) так	280	80
б) ні	40	11
в) важко відповісти	30	9
9. Чи необхідно, на Вашу думку, надавати копію протоколу освідування особі, яка		

погодилася пройти освідування в добровільному порядку (ч. 5 ст. 241 КПК)?		
а) так	305	87
б) ні	35	10
в) важко відповісти	10	3
10. Чи підтримуєте Ви позицію, надати право потерпілому та його представнику самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Відповідно, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням потерпілого та його представника у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу?		
а) так	190	54
б) ні	70	20
в) важко відповісти	90	26
11. Чи є доцільним, на Вашу думку, передбачити функцію прокурора щодо подання або підтримки цивільного позову потерпілого у кримінальному провадженні, у зв'язку з цим, внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 128 КПК України, а саме: «прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого»?		
а) так	220	63
б) ні	110	31
в) важко відповісти	20	6
12. На Вашу думку, чи є доцільним обґрунтування необхідності внесення змін до ч. 7 ст. 290 КПК України закріпивши право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого, а також передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та		

неупередженому розслідуванню?		
а) так	170	49
б) ні	110	31
в) важко відповісти	70	20
13. Чи є потреба, на Вашу думку, зобов'язати прокурора роз'яснити потерпілому наслідки укладення угоди про примирення, з метою забезпечення його права на оскарження вироку, зокрема запропоновано внести зміни до (ч. 7 ст. 469 КПК)?		
а) так	260	74
б) ні	70	20
в) важко відповісти	20	6
14. Як Ви вважаєте, чи потрібно передбачити обов'язок прокурора під розписку надавати потерпілому, його представнику чи законному представнику копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування (ч. 1 ст. 293 КПК)?		
а) так	280	80
б) ні	50	14
в) важко відповісти	20	6
15. Оцініть, на Вашу думку, дієвість форм судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування?		
а) ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження	110	31
б) надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій	125	36
в) розгляд скарг потерпілого, його представника чи законного представника,	105	30

представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора		
г) важко відповісти	10	3

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА
щодо результатів анкетування слідчих, дізнавачів, прокурорів, слідчих
суддів, адвокатів стосовно процесуальних прав потерпілого та їх реалізації
на стадії досудового розслідування.

Дане опитування відбувалося із застосуванням анкети з відповідними блоками питань. Загалом було опитано 350 респондентів – 95 слідчих органів Національної поліції України, 60 дізнавачів, 80 прокурорів різних рівнів, 75 слідчих суддів, 40 захисників, які здійснюють свою діяльність в Івано-Франківській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Черкаській областях та м. Києві.

Респондентам було запропоновано відповісти на п'ятнадцять запитань, розподілених на дві групи. Перша група охоплювала загальні питання (освіта, займана посада, стаж роботи (професійної діяльності), друга – стосувалася практичних питань щодо процесуальних прав потерпілого та їх реалізації на стадії досудового розслідування. Усі запитання були спрямовані на те, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та раціональні відповіді респондентів.

Під час аналізу відповідей, наданих на перший блок питань, встановлено, що 350 респонденти (100%) мають юридичну освіту. 95 респондентів (27 %) працюють на посаді - слідчого, 80 (23 %) - прокурора, 60 (17 %) – дізнавача, 75 (21%) – на посаді слідчого судді, 40 респондентів (12%) на посаді адвоката. Стаж роботи (професійної діяльності): до 3 років – 30 респондентів (9%); від 3 до 5ти років – 60 опитаних (17%); від 5ти до 10ти років – 180 респондентів (51%); понад 10 років – 80 опитаних (23%).

На запитання чи є достатнім рівень забезпечення прав потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування, 190 опитаних (55%) відповіли - ні, 120 респондентів (34%) вказали - так, і 40 респондентів (11%) не змогли відповісти.

Відповідаючи на запитання чи є правильним твердження, що подачі потерпілим доказів обов'язково має передувати процес їх збирання, оскільки ці дії потерпілий здійснює самостійно на відміну від слідчого, прокурора, який може отримувати докази від інших учасників провадження, більшість респондентів 270 (77%) - підтримує таку позицію, 60 опитаних (17) відповіли ні, і 20 (6%) не змогли відповісти.

Доцільність внести доповнення до п.6 ч.1 ст. 55 КПК України в частині того, що на підтвердження спорідненості близькі родичі та члени сім'ї, а також

особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, для залучення їх до провадження як потерпілого зобов'язані надати слідчому, прокурору відповідні документи або судові рішення, що набрало законної сили, прийнятого у порядку, передбаченого ст.ст. 293, 256 Цивільного процесуального кодексу України, підтримують 220 респондентів (63%), не підтримує дану позицію – 130 осіб (37%), і 20 респондентів (6%) не змогли відповісти.

На запитання чи є потреба надати потерпілому право бути повідомленим про час і місце судового засідання про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження (п.2 ч. ст. 56 КПК), 240 респондентів (69%) вказали - так, 70 опитаних (20%) відповіли ні, і 40 респондентів (11%) не змогли відповісти.

Убачають доцільність існування у кримінальному провадженні інституту відшкодування завданої потерпілому вчиненим щодо нього кримінальним правопорушенням шкоди за рахунок держави – 280 респондентів (80%), 40 опитаних (11%) – не поділяють таку позицію, і 30 респондентів (9%) - важко відповісти.

3-поміж опитаних 305 респондентів (87%) вважають за доцільне надавати копію протоколу освідчування особі, яка погодилася пройти освідчування в добровільному порядку (ч. 5 ст. 241 КПК). 35 опитаних (10%) вказали - ні, 10 респондентів (3%) – не змогли відповісти.

Переважає більшість опитаних 190 (54%) підтримують позицію надати право потерпілому та його представнику самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Відповідно, експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням потерпілого та його представника у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, натомість 70 респондентів (20%) вказали – ні, 30 опитаних (9%) - важко відповісти.

Підтримуючи необхідність передбачити функцію прокурора щодо подання або підтримки цивільного позову потерпілого у кримінальному провадженні, у зв'язку з цим, внести зміни та доповнення до ч. 4 ст. 128 КПК України, а саме: «прокурор вправі пред'явити цивільний позов в інтересах вразливого потерпілого, 220 респондентів (63%) поділяє таку позицію, 110 опитаних (31%) – відповіли – ні, і 20 опитаних (6%) - не змогло відповісти,

Доцільність внесення змін до ч. 7 ст. 290 КПК України закріпивши право знайомитись з відкритими матеріалами кримінального провадження представника та законного представника потерпілого, а також передбачити для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, під час ознайомлення із матеріалами право заявляти клопотання не лише про проведення процесуальних дій, а інших клопотань, що можуть сприяти швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, убачають 170 респондентів (49%), 110 опитаних (31%) – не поділяють таку позицію, 70 респондентів (20%) - важко відповісти.

На запитання, чи є потреба зобов'язати прокурора роз'яснити потерпілому наслідки укладення угоди про примирення, з метою забезпечення його права на оскарження вироку, зокрема запропоновано внести зміни до (ч. 7 ст. 469 КПК), 260 опитаних (74%) відповіли так, 70 респондентів (20%) вказали ні, і 20 респондентів (6%) не змогли відповісти.

З-поміж 280 опитаних (80%) вважають, що потрібно передбачити обов'язок прокурора під розписку надавати потерпілому, його представнику чи законному представнику копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування (ч. 1 ст. 293 КПК), 50 респондентів (14%) не поділяє таку позицію, і 20 опитаних (6%) – не змогли відповісти.

Оцінюючи дієвість форм судового контролю за дотриманням прав і законних інтересів потерпілого на стадії досудового розслідування, думки респондентів розподілились наступним чином: 125 опитаних (36%) - надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, 110 респондентів (31%) підтримує ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, 105 опитаних (30%) – дієвим вважають розгляд скарг потерпілого, його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, і 10 респондентів (3%) не змогли відповісти.

За результатами емпіричного дослідження можна стверджувати, що елементи новизни дисертаційного дослідження оцінено з високим рівнем вірогідності (практичні пропозиції мають цінність і є важливими в сучасній правозастосовній діяльності), їх позитивно сприйняли слідчі, дізнавачі, прокурори, захисники, слідчі судді.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

Проректору Національної
академії внутрішніх справ
Чернявському С.С.

пл. Солом'янська,
м. Київ,
03035

Шановний Сергію Сергійовичу!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності опрацьовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України підготовлені здобувачем кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Буртовим М.О. за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування».

Повідомляємо, що інформація викладена у вищезазначених пропозиціях доведена до відома народних депутатів України – членів Комітету для врахування при подальшому вдосконаленні чинного законодавства.

З повагою**Голова Комітету****С. Іонушас**

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Підписувач: Іонушас Сергій Костянтинович
Сертифікат: 58E2D9E7F900307B04000000D0512F00D41E8F00
Дійсний до: 26.01.2023 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
№ 04-27/12-2022/113558 від 13.07.2022

956430

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу

Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

17. 05. 2022 року

АКТ

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

начальника відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління, кандидата юридичних наук, полковника поліції Владислава Бурлаки

членів комісії:

заступника начальника відділу організаційно-аналітичної роботи Головного слідчого управління, кандидата юридичних наук, майора поліції Наталії Карпенко

старшого слідчого в особливо важливих справах відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління, майора поліції Максима Романова

Комісія відповідно до Положення про організацію проведення НДР і ДКР у системі МВС України, затвердженого наказом МВС України «Про організацію наукової діяльності в системі МВС України» від 15.05.2007 № 154 склала цей акт, щодо розгляду матеріалів дисертаційного дослідження здобувача кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ Буртового Михайла Олексійовича на тему: «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування» подану на здобуття наукового

ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Вказані матеріали дисертаційного дослідження можуть застосовуватися у практичній діяльності слідчих підрозділів органів Національної поліції під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів, нарад.

Отримані наукові результати мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, сприятимуть удосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Владислав БУРЛАКА

Члени комісії:

Наталія КАРПЕНКО

Максим РОМАНОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор,

заслужений юрист України

Станіслав ГУСАРЄВ

АКТ

про впровадження результатів кандидатської дисертації Буртового Михайла Олексійовича на тему «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, доктора юридичних наук, доцента Макарова М. А. (голова комісії), завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1, доктора юридичних наук, професора Вознюка А. А.; заступника начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук Бистрицького Б. Ю., склала цей акт про те, що результати дисертації Буртового Михайла Олексійовича на тему «Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Буртового М.О., містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема у системі професійної освіти слідчих, при викладанні відповідних навчальних дисциплін та під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій.

Голова комісії:

доктор юридичних наук,
доцент

Марк МАКАРОВ

Члени комісії:

доктор юридичних наук,
професор

Андрій ВОЗНЮК

кандидат юридичних наук

Богдан БИСТРИЦЬКИЙ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Буртовий М. О. Проблеми своєчасного визнання особи потерпілою від злочину як гарантія дотримання її прав і законних інтересів у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. № 153, 2008. С. 161-163.

2. Буртовий М.О. Актуальні проблеми захисту прав і законних інтересів потерпілого в аспекті вдосконалення чинного Кримінально-процесуального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. № 154, 2008. С. 162-165.

3. Буртовий М. О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 54 том 2. С. 127-131.

4. Буртовий М. О. Правовий статус потерпілого в кримінальному процесі України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 54 том 2. С. 127-131.

5. Буртовий М. Прокурорський нагляд у забезпеченні права потерпілого на доступ до правосуддя у кримінальному провадженні. *KELM*. 2022. № 3. С. 124-129 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Буртовий М. О. Підстави для визнання та своєчасне визнання особи потерпілою від злочину в кримінальному процесі. *Сучасна юридична наукова думка*. Частина II : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (9 грудня 2008 р.). Тернопіль, 2008. С. 6-9.

7. Буртовий М.О. Судовий контроль за дотриманням конституційних прав і свобод потерпілого на досудових стадіях кримінального процесу. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : [Текст] : матеріали наук.-практ. конференції (Київ, 03 квітня 2009 р.). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. К.: : Атіка, 2009. С. 518-523.

8. Буртовий М. О. Проблема відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету України. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід* [Текст] : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 210-213.

9. Буртовий М. О. Процесуальні гарантії прав потерпілого на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези V Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 лютого 2022 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 564-568.

10. Буртовий М. О. Роль прокурора у забезпеченні права потерпілого на примирення з обвинуваченим *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 230-233.

11. Буртовий М. О. Роль прокурора в забезпеченні права потерпілого на відкриття матеріалів іншій стороні. *Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA (April 20-22, 2022), 2022. Pp. 404-410.*(ISBN 978-1-73981-126-6).

12. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого на стадії досудового розслідування: деякі питання. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 9th International scientific and practical conference. Perfect*

Publishing. Vancouver, Canada (April 28-30, 2022), 2022. Pp. 697-706. (ISBN 978-1-4879-3794-2).